

ZAHİD MƏMMƏDOV

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİ

DƏRS VƏSAİTİ

Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirliyinin 26 fevral 2004-cü il
tarixli 161 sayılı əmri ilə ali məktəb
tələbələri üçün dərs vəsaiti təsdiq
edilmişdir.

Əhməd Əliyev Mərkəzi
İctimai Elmlər Universiteti
İctimai Elmlər Fakültəsi
İctimai Elmlər Katedrına

BAKİ-2004

18714

Elmi redaktor: Əməkdar elm xadimi,
iqtisad elmləri doktoru,
professor, Ə. Q.ƏLİRZAYEV

Rəyçilər: i.e.n. dosent, N.M.KƏRİMOV
c.e.n. dosent, İ.İ.MEHRƏLİYEV

Zahid Səttar oğlu Məmmədov

Azərbaycan Respublikasının Xarici İqtisadi əlaqələri.
«Kooperasiya» nəşriyyatı, Bakı, 2004. səh. 201.

Ali məktəblərin tələbələri üçün nəzərdə tutulmuş dərs vəsaitində Azərbaycan Respublikası ilə dünya ölkələrinin iqtisadi əlaqələrinin müasir vəziyyəti təhlil olunmuşdur. Xüsusilə müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanın Müstəqil Dövlətlər Birliyi, Avropa, Asiya ölkələri, Amerika, Afrika, Avstraliya və Okeaniya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin mexanizmi açılmışdır. Dərs vəsaitindən ali məktəb tələbələri, eyni zamanda ali məktəb müəllimləri, elmi tədqiqat institutlarının əməkdaşları, iqtisadi əlaqələrlə məşğul olan mütəxəssislər istifadə edə bilərlər.

0503020907-01
M _____ qrifli nöşr
124-2004

© Z.S. Məmmədov, 2004.

GİRİŞ

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi ölkələrin təbii və əmək resurslarından səmərəli istifadə olunmasına və iqtisadi inkişafına təsir göstərən mühüm amillərdən hesab edilir. XXI əsr iqtisadiyyatı bazar iqtisadiyyatına əsaslanmaqla dünya ölkələrinin qarşılıqlı iqtisadi münasibətlər şəraitində istehsal sahələrini inkişaf etdirmək və bu zəmin üzərində iqtisadi əlaqələrin ən səmərəli yollarla inkişaf etdirilməsinə nail olmaqdır. Bu baxımdan ölkələr bir-birindən təcrid edilmiş şəkildə deyil, qarşılıqlı əməkdaşlıq şəraitində özlərinin qədim ənənəvi təcrübəsinə əsaslanmaqla iqtisadi sahələri inkişaf etdirmək və səmərəli yollarla xarici iqtisadi əlaqələrdə müvəfəqiyyətlərə nail olurlar.

Əvvəlki illərdən fərqli olaraq XXI əsrdə ölkələr «açıq qapı» nəzəriyyəsini əsas tutaraq dünya iqtisadiyyatına qovuşmaları üçün ən əlverişli yollar axtarırlar. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafında ölkələrin dünya standartlarına uyğun məhsullar istehsalını həyata keçirməsi mühüm rol oynayan amillərdən hesab edilir. Şübhəsiz ki, dünya ölkələrinin təsərrüfatının ümumi xüsusiyyətlərini dərk etmədən və onun təhlilini aparmadan beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin səmərəliliyi haqqında danışmaq və fikir yürütmək çətin olardı. Ona görə də dünya iqtisadiyyatının ayrılmaz tərkib hissəsi olan xarici iqtisadi əlaqələrin öyrənilməsi özlüyündə ayrı-ayrı ölkələrin iqtisadi xüsusiyyətlərini, onların istehsal etdikləri məhsulların kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini ətraflı öyrənməyi tələb edir.

Azərbaycan Respublikasının müstənilik qazanması xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına təsir etməklə dünya iqtisadiyyatına qoşulmasına və ondan bəhərlənməsinə, həmçinin əks tərzdə dünya ölkələrinin iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Xarici iqtisadi əlaqələrin tədqiqi elmi tədqiqat institutlarında olduğu kimi iqtisad təmayüllü ali məktəblərdə bir fənn kimi tədris olunması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Xarici iqtisadi əlaqələr kursunun tədrisi ilə əlaqəli olaraq tələbələr dünya ölkələri ilə gedən inteqrasiya proseslərinin mahiyyəti və xüsusiyyətləri ilə ətraflı tanış olurlar.

İqtisad və Beynəlxalq İqtisadi Əlaqələr fakültələrində oxuyan tələbələr, həmçinin həmin ixtisaslar üzrə magistraturada oxuyan maqistirlər üçün xarici iqtisadi əlaqələr fənninin tədris olunduğunu nəzərə alıb həmin fənn üzrə dərs vəsaitinin yazılmasını məqsədəuyğun hesab etmişik. Dərs vəsaitində bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi əlaqələrin tipologiyası, Azərbaycan Respublikasının Xarici İqtisadi Əlaqələrinin xüsusiyyətləri, Müstəqil Dövlətlər Birliyinə üzv olan ölkələr, Avropa, Amerika, Afrika, Avstraliya və Okeaniyaya daxil olan bir sıra ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin müasir vəziyyətinin təhlili və inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilir.

Ali məktəblərdə tələbələr bu fənnin tədrisi prosesində Azərbaycanın yuxarıda göstərilən qrup ölkələrin idxal və ixrac əməliyyatlarında iştirakı, məhsulların sahə quruluşu barədə ətraflı biliklər almaq imkanlarına malik olacaqlar. Eyni zamanda respublikanın xarici iqtisadi əlaqələri ilə məşğul olan tədqiqatçı alimlər, elmi işçilər, aspirantlar bu dərs vəsaitindən istifadə edə bilirlər.

Dərs vəsaitinin yazılmasında iqtisadi, iqtisadi coğrafi sahədə yazılmış ədəbiyyat mənbələrindən, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin materiallarından və dövrü mətbuatda dərc edilmiş jurnal və qəzetlərin materiallarından istifadə olunmuşdur. Dərs vəsaiti haqqında fikir və arzularını bildirən oxucu kütləsinə və mütəxəssislərə müəllif öz təşəkkürünü bildirir.

I FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MÜASİR İNTEQRASIYA ŞƏRAİTİNDƏ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

§ 1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanın iqtisadi əlaqələrinin inkişaf xüsusiyyətləri

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində dünya ölkələri arasında gedən inteqrasiya proseslərində bir sıra sosial-iqtisadi amillərlə yanaşı, nəqliyyat iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan Azərbaycan Avrasiya ölkələri arasında əlverişli geosiyasi vəziyyətdə olması, dünya ölkələrinin iqtisadi marağına səbəb olan nəqliyyat sahələrinin inkişaf etməsi onun beynəlxalq nəqliyyat sisteminə malik olmasına zəmin yaradıb ki, bu da bir sıra mühüm iqtisadi amillərlə əlaqədardır.

Birincisi, XX əsrin sonunda dünyanın mühüm global problemlərindən biri olan qədim «İpək yolu»nun Azərbaycanda mərkəzi mövqə tutması; İran körfəzi, Aralıq dənizi, qara dəniz hövzəsi ölkələrinin iqtisadi əlaqələrində mühüm rol oynayan dəniz nəqliyyatının respublika ərazisində kəsişməsi; Avropa-Asiya ölkələri arasında səmərəli iqtisadi əlaqələrin inkişafına şərait yaradan Avropa – Qafqaz – Asiya nəqliyyat dəhlizinin birbaşa respublika ərazisində mərkəzləşməsi; Dəniz nəqliyyatı vasitəsilə İran – Rusiya və Orta Asiya respublikaları ilə iqtisadi əlaqələrin Azərbaycanda kəsişməsi.

İkincisi dünyanın bir çox dövlətləri arasında çox da kiçik əraziyə malik olmasına baxmayaraq, dünyanın nəqliyyat cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrinə xas olan beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyatın mühüm sahələrinin: dəmir yolu, dəniz, avtomobil, boru kəməri və

hava nəqliyyatının inkişaf etməsi daxili və xarici yükdaşımalarda ən səmərəli yollarla həyata keçirilməsi üçün əlverişli iqtisadi şəraitin olmasıdır. Yuxarıda göstərilən amillərlə əlaqədar olaraq respublikanın nəqliyyat sahələri qarşısında duran müasir problemlər respublikanın yalnız daxili problemi kimi yox, dünya ölkələrinin problemləri kimi aşkar olunmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq Avropa İttifaqı Birliyi tərəfindən qəbul edilmiş TASIŞ və TRASEKA proqramlarında Avrasiya ölkələri arasında gedən inteqrasiya proseslərinin yaxın gələcəkdə daha intensiv xarakter daşıyacağı müəyyənləşdirilib. Avropa və Asiyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi, yüklərin maneəsiz daşınmasını təmin etmək üçün respublikanın bütün nəqliyyat sahələrinin dünya standartları səviyyəsinə çatdırılması və bu sahədə məqsəddə yönü işlərin aparılması tələb olunur. Bütün dünya ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanın daxili və xarici iqtisadi əlaqələrində dəmir yolu nəqliyyatı indiki şəraitdə mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi kimi, gələcəkdə də öz mövqeyini saxlamış olacaqdır. Avropa və Asiya ölkələri ekspertlərinin fikrincə Avrasiyada gedən iqtisadi əlaqələr prosesində Azərbaycanın «açıq qapı» roluna malik olması dəmir yolları ilə daşınan yüklərin tənzimlənməsində mühüm rol oynayacaq. Yəni avropa ölkələrindən dəmir yolu ilə daşınılacaq yüklər «transqafqaz» nəqliyyat dəhlizi vasitəsilə Azərbaycan dəmir yoluna verilməklə Asiya ölkələrinə, eyni zamanda əks istiqamətdə yüklərin daşınması həyata keçiriləcəkdir. Bu məqsədlə XXI əsrin əvvəlində Azərbaycan dəmir yolunda dünya standartlarına uyğun yenidənqurma işlərinin aparılması tələb olunur. TRASEKA layihəsi əsasında Bakı – Əli-Bayramlı – Ağstafa dəmir yolunda beynəlxalq standartlara uyğun

dəmir yollarında tikinti işlərinin aparılması məqsədilə Avropa Yenidənqurma İnkişaf Bankı (AYİB) tərəfindən 20 mln. ABŞ dolları həcmində kapitalın ayrılması müəyyənləşdirilmişdir.

Eyni zamanda Avropa – Qafqaz – Asiya nəqliyyat dəhlizində dəmir yollarının normal inkişafını təmin etmək məqsədilə TRASEKA proqramına uyğun olaraq Gürcüstan və Orta Asiya respublikaları ərazisində fəaliyyət göstərən dəmir yollarında təkmilləşmə işlərinin aparılması məqsədilə Gürcüstan respublikasına 20 mln ABŞ dolları, Özbəkistan və Qazaxıstan respublikaları dəmir yollarının rekonstruksiyasına isə 100 mln ABŞ dolları həcmində kreditlər verilmişdir. Ümumiyyətlə Azərbaycanın nəqliyyat sisteminin Avrasiya ölkələri arasında mühüm rol oynayan Avropa – Qafqaz – Asiya nəqliyyat sisteminə qoşulması bütün magistral dəmir yolu stansiyalarında yenidən qurma işlərinin aparılmasını tələb edir. Aparılan hesablamalara görə yalnız tranzit yüklərin Azərbaycan ərazisindən keçməsi respublika üçün böyük gəlir mənbəyi hesab edilir. Təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, son ildə Avrasiya nəqliyyat dəhlizi vasitəsilə Azərbaycan dəmir yolundan daşınan yüklər hesabına 300,4 mln manat gəlir əldə olunmuşdur ki, bunun 8 % tranzit yüklərin hesabına olmuşdur.

Aparılan təhlildən belə nəticəyə gəlmək olur ki, Azərbaycanın dəmir yolu nəqliyyatı müasir şəraitdə beynəlxalq nəqliyyat rolunu oynamaqla daxili və xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, respublikanın iqtisadi və sosial inkişafına təkan verən nəqliyyat «arteriyası» hesab edilir. Yaxın gələcəkdə dəmir yolunda beynəlxalq yük axınlarının intensivliyi ilə əlaqədar olaraq Azərbaycanın dəmir yolu tənzimləmə mövqeyində

duran nəqliyyat vasitəsinə çeviriləcəkdir. Bu məqsədlə istər magistral, istərsə də köməkçi dəmir yolları üzərində yerləşən stansiyalarda mexanikləşmənin və sosial sferaların yaxşılaşdırılması beynəlxalq səviyyəli tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib problem kimi qarşıda durur.

Yüklərin qərb və şərq ölkələri arasında maneəsiz daşınmasını təmin etmək üçün beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat sistemlərinin inkişaf etdirilməsinə zəmin yaratmışdır. Bu cür nəqliyyat sistemlərinə Avropa–Qafqaz–Asiya, “Trans Xəzər”, “Trans Atlantika”, nəqliyyat sistemlərini misal göstərmək olar. Şübhəsiz ki, regional istiqamətdə inkişaf etdirilən nəqliyyat sistemləri nəticə etibarilə vahid dünya nəqliyyat sistemlərinin formalaşmasına təsir göstərən faktor kimi qiymətləndirilməlidir.

TRASEKA proqramı çərçivəsində avrasiya ölkələrinin nəqliyyat sistemlərinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə dəmir yolları və avtomobil yollarının bərpasına 250 mln. ABŞ dollarının ayrılması planlaşdırılmışdır. Aparılacaq təkmilləşmə əşləri dəniz və hava yollarına da aid edilir. Ümumilikdə Aralıq dənizi, Qara dəniz və Xəzər dənizi hövzəsi ölkələrində fəaliyyət göstərən limanların beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə inkişaf etdirilməsi mühüm problem kimi irəli sürülmüşdür. Avropa və Asiya ölkələri arasında fəaliyyətdə olan quru yollarının texniki-iqtisadi göstəricilərinin dünya standartlarına yaxınlaşdırılması, ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin səmərələşdirilməsinə, səmərəsiz nəqliyyat xərclərinin aradan qaldırılmasına təsir göstərən mühüm faktorlardan biri kimi qiymətləndirilir.

Məlumdur ki, indiki şəraitdə olduğu kimi yaxın gələcəkdə də dəniz nəqliyyatı Avropa və Asiya ölkələri arasında tranzit yük axımına malik olan mühüm nəqliyyat vasitəsinə çevrilmiş olacaqdır. TRASEKA proqramına uyğun olaraq Aralıq dənizi, Qara dəniz hövzəsi limanları ilə yanaşı, xəzər dənizinin istər Azərbaycan daxilində, istərsə də ümumi Xəzər hövzəsində fəaliyyət göstərən limanların dünya standartlarına uyğun şəkildə inkişafı öz əksini tapmalıdır. Bütün bu proseslər Xəzər dənizindən nəqliyyat vasitəsi kimi istifadəni sürətləndirməklə, iqtisadi-sosial sferalar sahəsində dünya standartlarına uyğun işlərin aparılmasını tələb edir. Eyni zamanda ölkələrin iqtisadi mənafeyinə uyğun daha səmərəli yolların müəyyən olunması mühüm iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Onu qeyd etmək kifayətdir ki, Bakı--Türkmənbaşı arasında olan məsafə dəmir yolu ilə 5769 km olduğu halda, dəniz yolu ilə bu məsafə 340 mil təşkil edir ki, müqayisədə dəmir yoluna nisbətən dəniz yolu məsafəni 17 dəfə qısaltmış olur. Azərbaycanın istər Asiya ölkələri, istərsə də Avropa ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin inkişafında dəniz nəqliyyatı ən perspektivli sahələrdən hesab edilir.

Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan daxilində fəaliyyət göstərən limanların müasir vəziyyəti dünyanın qabaqcıl ölkələrinin limanları ilə müqayisədə geridə qalır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycanın dünyanın Qərb və Şərq ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrinin inkişaf etdirilməsində Xəzər dənizi nəqliyyat vasitəsi kimi olduqca əhəmiyyət kəsb edir. Xüsusilə Volqa-Don kanalı Xəzər dənizindən gəmilərin dünya okeanına çıxmasında «açar» rolunu oynayır. Yəni gəmilər Xəzər dənizi vasitəsilə Volqa çayına, Volqa-Don kanalı ilə Azov və Qara dənizlərinə, oradan Bosfor və Dardanel boğazları

vasitəsilə Aralıq dənizinə daxil olurlar. Aralıq dənizindən isə iki istiqamətdə olan çıxış yolları vasitəsilə dünya okeanlarına: Cəbəllüttarik boğazı vasitəsilə Atlantik okeanı hövzəsi ölkələrinə; Babülməndəb boğazı, Qırmızı dəniz – Ədən körfəzi – Ərəbistan dənizi vasitəsilə Hind okeanına daxil olmaqla Cənubi və Şərqi Asiya ölkələri, həmçinin Avstraliya ölkəsilə birbaşa iqtisadi əlaqələr yaratmaq imkanlarına malikdir. Dəniz nəqliyyatı vasitəsilə Azərbaycan Türkiyə, İran, Fransa, Yunanıstan, Bolqarıstan kimi ölkələrlə iqtisadi əlaqələr saxlayır. İldə dəniz nəqliyyatı vasitəsilə Bakı limanından xeyli miqdarda yuxarıda göstərilən ölkələrə neft və neft məhsulları ixrac olunur. Azərbaycan – İran əlaqələrində dəniz nəqliyyatı ən səmərəli hesab edilən nəqliyyat vasitəsidir.

Qədim «İpək yolu»nun bərpası və Avropa – Qafqaz – Asiya nəqliyyat dəhlizinin fəaliyyəti nəticəsində dəniz nəqliyyatı ilə yüklərin dünya dövlətləri arasında o cümlədən Avrasiya ölkələri arasında daşınması daha da intensivləşəcəkdir. Mə'lumdur ki, «İpək yolu»na Aralıq dənizi, Qara dəniz və Xəzər dənizi hövzəsi ölkələri ilə yanaşı Transatlantika ölkələrinin qoşulması dəniz nəqliyyatı vasitəsilə bütün istiqamətlərdə yük daşınma əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə təsir göstərmiş olacaqdır. Belə şəraitdə TRASEKA proqramına uyğun olaraq yuxarıda göstərilən dəniz hövzələrində fəaliyyət göstərən limanlarda dünya standartlarına uyğun tikinti işlərinin aparılması son dərəcə məqsədə uyğun hesab edilir. Bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, 2000-ci ildə Avrasiya nəqliyyat dəhlizi vasitəsilə daşınmış yüklərin 25-26%-ə qədəri dəniz nəqliyyatının payına düşmüşdür. Dəniz nəqliyyatında daşımалardan olan gəlirlərin miqdarı təxminən 90 milyon manatdan çox olmuşdur. Son illərdə

dəniz nəqliyyatında tranzit yük axınları daha da intensivləşmişdir. İldə Azərbaycan daxilində fəaliyyət göstərən limanlar vasitəsilə 4 mln tonadək tranzit yüklər daşınır. Şübhəsiz ki, tranzit yüklərdən gələn gəlir hesabına Xəzər dənizində limanların təkmilləşdirilməsi üçün çox iş görmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, yaxın gələcəkdə Avrasiya ölkələri arasında Transqafqaz nəqliyyat vasitələri ilə daşınan yüklərin Xəzər dənizində mərkəzləşməsi, Rusiya – İran əlaqələrinin dəniz nəqliyyatı vasitəsilə inkişaf etdirilməsi, həmçinin Orta Asiya və Qazaxıstan ölkələri ilə Rusiya və digər Qərbi ölkələri arasında dəniz nəqliyyatı vasitəsilə həyata keçirilməsini nəzərə alaraq Xəzər dənizində kompleks tədbirlərin görülməsini tələb edir. Bu ilk növbədə yük axınlarını tənzimləşdirmək üçün yük tutumu daha yüksək olan yeni gəmi bərələrin: Həştərxan – Pəhləvi, Həştərxan – Türkmənbaşı, Bakı – Həştərxan, Bakı – Pəhləvi, Aktau - Həştərxan və sair istiqamətdə fəaliyyət göstərməsini təmin etmək; Xəzər dənizində gələcəkdə yük gərginliyinin qarşısının alınmasına və ölkələrarası yüklərin maneəsiz, səmərəli daşınmasına təsir göstərən qlobal faktorlardan biri kimi qiymətləndirilməlidir. Ümumiyyətlə götürdükdə TRASEKA proqramı çərçivəsində fəaliyyət göstərən limanların bərpası üçün xeyli miqdarda kapitalın ayrılması planlaşdırılmışdır. Şübhəsiz ki, bu proqram daxilində aparılacaq işlər bütün Xəzər dənizi limanlarını əhatə etməklə, cənubi Avropa ölkələrində fəaliyyət göstərən limanları da öz əhatəsində birləşdirir. Artıq Xəzər dənizində fəaliyyət göstərən Aktau limanının da yenidən qurma işləri üçün 54 mln dollar kreditin ayrılması nəzərdə tutulmuşdur.

Yuxarıda göstərilən beş xalq səviyyəli tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə yanaşı, Azərbaycanın Xəzər dənizi sektorunda nəqliyyatla yanaşı, iqtisadi və sosial sferaya təsir göstərə bilən digər təbii resurslardan səmərəli istifadə olunması vacib problemlərdən hesab edilir. İlk növbədə Xəzər dənizi və onun ətraf hissələrində olan təbii ehtiyatlardan (neft, təbii qaz, kurort, turizm və sair) istifadəni gücləndirmək ilkin şərtlərdən hesab edilir. Yükləmə və sənədin axınlarını intensivləşdirmək üçün quruda və dənizdə olan yerli neft ehtiyatlarından istifadəni intensivləşdirmək üçün məqsədyönlü tədbirlər görülməlidir. Eyni zamanda turizm məqsədilə Bakı – Nabran, Bakı – Lənkəran, Bakı – Neft daşları, Bakı buxtası ilə Hövsan, Bakı – Sumqayıt istiqamətində yeni gəzinti marşrutlarının açılması iqtisadi cəhətdən xeyli səmərə verə bilər.

Eyni zamanda Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi dəniz yollarının iqtisadi səmərəliliyini artırmaq, həmçinin daxili və xarici iqtisadi əlaqələrdə mühüm əhəmiyyət kəsb edən yerli dəniz limanlarının vəziyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə yeni tikinti işlərinin aparılması tələb olunur. Azərbaycanın xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinin inkişafı hazırda olduğu kimi, gələcəkdə də dəniz nəqliyyatından geniş miqyasda istifadə olunmasını tələb edir. Gələcəkdə respublikaya dəniz nəqliyyatı ilə daşınacaq yükləri normal şəkildə tənzim olunmasını nəzərə alaraq yerli limanların Hövsan, Sumqayıt, Ələt körpüsü müasir layihələr əsasında yenidən qurulması məqsədəuyğun hesab edilir. Xüsusilə Bakı limanından xalq təsərrüfatı yüklərinin Sumqayıt şəhərinə dəmir yolu ilə daşınması qısa məsafədə səmərəsiz nəqliyyat xərclərini artırır. Buna görə də

Sumqayıt limanının tikintisi məqsədəuyğun hesab edilməklə mühüm iqtisadi və strateji əhəmiyyət daşıyır.

Gələcəkdə Azərbaycan ərazisində dəniz nəqliyyatının normal inkişafını təmin etmək üçün gəmiqayırma kimi mühüm sənaye müəssisənin yaradılması vacibdir. Bu mühüm müəssisənin təməlinin indidən qoyulması gələcəkdə Azərbaycanda gəmiqayırmanın inkişafında müsbət nailiyyətlər qazanmasına səbəb olar.

Aparılan təhlildən belə nəticəyə gəlmək olar ki, Xəzər dənizi Azərbaycan üçün istər daxili, istərsə də xarici iqtisadi əlaqələrdə mühüm nəqliyyat «arteriyası» olmaqla bərabər zəngin təbii ehtiyatlara malikdir. Bu ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunarsa, Azərbaycanın daxili və xarici iqtisadi əlaqələrində dəniz nəqliyyatının rolu yüksəlməklə bərabər, daha yüksək səviyyədə gəlir əldə etmək imkanları vardır.

Azərbaycanın dünya nəqliyyat sistemində yerini müəyyən edən ən mühüm faktorlardan biri avtomobil yollarının müasir dünya standartlarına uyğun inkişaf etdirilməsidir.

Avropa – Qafqaz – Asiya magistral dəhlizinin, həmçinin «İpək yolu»nun Azərbaycanda mərkəzi mövqe tutması yaxın gələcəkdə yük daşımanın intensivliyi və yük gərginliyini aradan qaldırmaq və avtomobil yollarında yüklərin maneəsiz daşınmasını təmin etmək məqsədilə ilk növbədə beynəlxalq əhəmiyyətli Bakı – Xudat, Bakı – Qazıməmməd – Yevlax – Gəncə – Aqstafa, Bakı – Yevlax – Balakən, Bakı – Əli-Bayramlı – Sabirabad – İmişli – Zəngilan – Naxçıvan magistral avtomobil yollarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması tələb olunur. Digər tərəfdən «İpək yolu»nun inkişafı bütün Avrasiya ölkələrində olduğu kimi, respublikamızın da

ümumilikdə daxili yol şəbəkəsinin təkmilləşdirilməsini tələb edir. Aparılan təhlillər göstərir ki, respublikanın daxilində fəaliyyət göstərən beynəlxalq və respublika əhəmiyyətli avtomobil yollarının kateqoriyalar üzrə iqtisadi göstəricilərinin yüksəldilməsi və beynəlxalq standartlar səviyyəsinə çatdırılması üçün müvafiq tədbirlərin görülməsi vacib məsələlərdən hesab edilir.

Azərbaycanın dünya ölkələri arasında yerini müəyyən edən ən mühüm amillərdən biri tarixən neft sənayesinin inkişafı ilə əlaqədar olaraq boru kəmərlə nəqliyyatının inkişafıdır. XX əsrin son onilliyində respublikada istehsal edilən nefti boru kəmərlə nəqliyyatı vasitəsilə xarici ölkələrə nəql olunması boru kəmərlə nəqliyyatının coğrafiyasını daha da təkmilləşdirmiş olacaqdır. Eyni zamanda neft istehsalının artırılması ilə əlaqədar olaraq ilk dəfə beynəlxalq əməkdaşlıq şəraitində Azərbaycanda neft istehsalının həyata keçirilməsinə dair beynəlxalq müqavilə 1994-cü ilin sentyabrında Bakı şəhərində imzalanmışdır. «Əsrin kontraktı» kimi tarixə daxil olan bu müqavilədə 8 xarici ölkəni təmsil edən 12 kompaniyanın iştirakı müəyyənləşdirilir. Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) tərəfindən həyata keçirilən bu müqavilə əsasında ilkin olaraq Azəri, Çıraq və Günəşli neft yataqlarının istismarı nəzərdə tutulur. Son ilin məlumatına görə Azərbaycana dünyanın 12 ölkəsini təmsil edən 20 aparıcı neft kompaniyası cəlb olunmuşdur. Həmin kompaniyalar yuxarıda göstərilən yataqlarla yanaşı, respublikanın digər ərazilərində neftin və təbii qazın istehsalı ilə əlaqəli layihələr və yeni müqavilələr həyata keçirir. Bu layihələrlə bağlı olan ümumi investisiyaların həcmi təxminən 30 mln ABŞ dolları həcmində müəyyən olunmuşdur. Azərbaycan ərazisində beynəlxalq neft

müqavilələrinə əsasən və həmin müqavilənin iştirakçıları tərəfindən istehsalə cəlb olunacaq neft yataqlarının göstəriciləri aşağıdakı 1 №-li cədvəldə verilmişdir.

Azərbaycanın beynəlxalq müqavilələr əsasında beynəlxalq kompaniyalar tərəfindən istifadə olunacaq neft yataqlarının strukturu.¹

Cədvəl № 1.

Bağlanmış müqavilələr	İştirakçı kompaniyalar	Kontraktın vəziyyəti	Qısa mə'lumat
1	2	3	4
Azəri-Çıraq Günəşli	ARDNŞ - 10% AMOKO - 17% YUNOKAL - 10,1% Penzoyl - 4,8% Eksom - 8,0% BP - 17,1% Raneko - 2,1% Statoyl - 8,5% Lukoyl - 10% TPAO - 6,7% İtoçu - 3,9% Delta - 1,7%	Kəşfiyyat hasilat	Müqavilə imzalanıb 20.09.1994 M M təsdiq edib: 12.12.1994 Konsorsiumun adı Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şir- kəti (ABOŞ) Layihə üzrə cəmi investisiyalar 11,5 mlrd. Dollar
Qarabağ	ARDNŞ - 7,5% Penzoyl - 30% Lukoyl - 12,5% Acip - 5% LUK Acip - 45%	Aşkar edilmiş ehtiyatlar Kommersiya baxımından sərfəli olmadığı üçün ləğv edilib.	Müqavilə, imzalanıb 10.11.1995 M M təsdiq edib: Konsorsiumun adı: Xəzər Beynəlxalq Neft Şirkəti (XBNS) investisiyalar 1,7 mlrd. dollar

¹ Qeyd. İqtisadi göstəricilər Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin, Azərbaycanın İqtisadi İcmalı (rüblük büllütəyn-1999) materialları əsasında verilmişdir.

1	2	3	4
Şahdəniz	ARDNŞ - 10% BP - 25,5% Statoyl - 25,5% Lukoyl - 10% Elf - 10% TPAO - 9% Olek - 10%	Kəşfiyyat	Müqavilə imzalanıb: 04.06.1996 MM təsdiq edib: 17.11.1996 Konsorsiumun adı: BP Şahdəniz Opercytinq Limitid Əməliyyat şirkəti. Layihə üzrə cəmi investisiyalar - 4,0 mlrd dollar.
18719 Öşrəli - Dan Ulduzu	ARDNŞ - 20 % AMOKO - 30% YUNOKAL - 25,5 % İTOÇU - 20 % Delta - 4,5 %	Kəşfiyyat	Müqavilə imzalanıb: 25.02.1997. MM təsdiq edib: 07.03.1997. Konsorsiumun adı: Şimali Abşeron Əməliyyat Şirkəti (ŞAƏŞ). Layihə üzrə cəmi investisiyalar 1,5 mlrd dollar.
Lənkəran - Dəniz, Talış dəniz	ARDNŞ - 25 % Elf - 40% Total - 10 % Olek - 10% Fina - 5 % Deminecs - 10%	Kəşfiyyat	Müqavilə imzalanıb: 10.01.1997 MM təsdiq edib: 30.06.1997. Layihə üzrə cəmi investisiyalar - 1,5 mlrd dollar.
D - 222	ARDNŞ - 40% Lukoyl - 60%	Kəşfiyyat	Müqavilə imzalanıb: 03.07.1997 MM təsdiq edib: 05.12.1997. Layihə üzrə cəmi investisi- yalar - 2,0 mlrd dollar
Abşeron	ARDNŞ - 50% Şevron - 30% Total - 20 %	Kəşfiyyat	Müqavilə imzalanıb: 01.08.1997 MM təsdiq edib: 05.07.1997. Layihə üzrə cəmi investisi- yalar - 3,5 mlrd dollar.

1	2	3	4
Oğuz	ARDNŞ - 50% Mobil - 50%	Kəşfiyyat	Müqavilə imzalanıb: 01.08.1997 MM təsdiq edib: 05.07.1997. Layihə üzrə cəmi investisi- yalar - 1,5 mlrd dollar.
Naxçıvan	ARDNŞ - 50% Ekson - 50%	Kəşfiyyat	Müqavilə imzalanıb: 01.08.1997 MM təsdiq edib: 05.07.1997. Layihə üzrə cəmi investisiyalar - 5,0 mlrd dollar.
Kürdaşi	ARDNŞ - 50% Acip - 25 % Mitsui - 15% TPAO - 5 % Repsol - 5 %	Kəşfiyyat	Müqavilə imzalanıb: 02.06.1998 MM təsdiq edib: 07.07.1998. Layihə üzrə cəmi investisi- yalar - 2,0 mlrd dollar.
Cənub-Qərbi Qobustan	ARDNŞ - 20% Kommonvels - 40% Yunion-Teksas - 40%	Kəşfiyyat reabilitasiya	Müqavilə imzalanıb: 02.06.1998 MM təsdiq edib: 08.11.1998. Layihə üzrə cəmi investisi- yalar - 0,8 mlrd dollar.
Kürsəngi və Qarabağ	ARDNŞ - 50% Frontyera Resurs - 30% Deltaoyl və Hes - 20 %	Kəşfiyyat reabilitasiya	Müqavilə imzalanıb: 02.06.1998
İnam	ARDNŞ - 50% AMOKO - 25% Monument Oyl və Qaz - 12,5% Mərkəzi Yanacaq Şirkəti - 12,5 %	Kəşfiyyat	Müqavilə imzalanıb: 21.07.1998 Layihə üzrə cəmi in- vestisiyalar - 3,8 mlrd dollar.

1	2	3	4
Muradxanlı, Cəfəri, Zərdab	ARDNŞ - 50% Ramko - 50%	Kəşfiyyat reabilitasiya	Müqavilə imzalanıb: 21.07.1998 Layihə üzrə cəmi investisi- yalar - 1,2 mlrd dollar.
Araz, Alov Şərqi	ARDNŞ - 40% BP/ Statoyl - 30% Xarici neft şirkətləri - 20% TPAO - 10%	Kəşfiyyat	Müqavilə imzalanıb: 21.07.1998 Layihə üzrə cəmi investisi- yalar - 9,0 mlrd dollar.
Atəşgah, Yanan Tava	ARDNŞ - 50% Yapon Konsorsiumu -50%	Kəşfiyyat	Müqavilə imzalanıb: 25.12.1998 Layihə üzrə cəmi investisi- yalar -

Bağlanmış müqavilələrə görə Azərbaycanda XXI əsrin birinci on illiyi ərzində təxminən ildə 30-50 milyon ton neftin istehsalı müəyənləşdirilmişdir. Şübhəsiz ki, bu qədər nefti dünya bazarına nəql etmək üçün beynəlxalq əhəmiyyətli yeni boru kəmərinin tikintisi planlaşdırılmışdır. Həmin boru kəmərləri: Bakı – Tbilisi – Ceyhan; Bakı – Novorosiysk kəmərlərindən ibarətdir. Bakı - Ceyhan boru kəmərinin ümumi uzunluğu 1730 km təşkil edir. Bunun 468 km - Azərbaycan, 225 km - Gürcüstan, 1037 km – Türkiyənin ərazisindən keçəcəkdir. Ümumi boru kəmərinin tikintisi üçün 2,5 mlrd ABŞ dolları həcmində vəsait planlaşdırılmışdır.

Digər tərəfdən «Trans-Xəzər» nəqliyyat sisteminin Avropa – Qafqaz – Asiya magistral nəqliyyat sistemləri ilə birləşdirilməsi başqa nəqliyyat sahələrində olduğu kimi, boru kəməri nəqliyyatı vasitəsilə daha intensiv neft ixracına şərait yaratmış olacaqdır. Yuxarıda göstərilən beynəlxalq əhəmiyyətli boru kəməri nəqliyyatının istifadəyə verilməsi dəmir yolu və digər nəqliyyat

vasitəsilə çox da əlverişli olmayan qiymətə neftin xarici bazara çıxarılmasının qarşısını almaqla yanaşı, ölkələrin iqtisadi inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etmiş olacaqdır. Eyni zamanda Azərbaycanda istehsal edilən təbii qazın dünya bazarına nəqlini təmin etmək üçün Bakı – Tibilisi – Ərzurum qaz kəmərinin tikintisi planlaşdırılmışdır. Ümumi uzunluğu 1050 km olan bu beynəlxalq əhəmiyyətli qaz kəmərinin 490 km-i Azərbaycanın, 180 km-i Gürcüstanın və 280 km-i Türkiyə respublikasının ərazisindən keçəşəkdir. Bu kəmərlərin inkişafı Azərbaycanın beynəlxalq səviyyədə nəqliyyat sisteminin inkişafına müsbət təsir göstərmiş olacaqdır. Azərbaycanın boru kəmərləri nəqliyyatının inkişafı daxili neftlə yanaşı, Asiyanın bir qrup ölkələrinin neft məhsullarını dünya bazarlarına daşımaq üçün əlverişli şərait yaratmış olacaqdır. Respublikanın dünya nəqliyyat sistemində yerini müəyyən edən amillərdən biri də hava nəqliyyatının inkişafıdır. Azərbaycanın müstəqilliyi ilə əlaqədar olaraq dünya ölkələri ilə hava əlaqələri daha geniş miqyasda formalaşmışdır. Yaxın gələcəkdə dünyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan şəhər və regionları ilə yeni hava marşrutlarının açılması və fəaliyyət göstərməsi, respublikanın beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat sistemində malik olması ilə yanaşı, dünya iqtisadiyyatında yerini müəyyənləşdirən mühüm faktorlardan biri kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycanın dünya nəqliyyat sistemində yerini müəyyən edən mühüm faktorlardan biri XXI əsrdə fəaliyyətə başlamış olacaq qədim «İpək yolu»nun bərpası olacaqdır.

Dünya ölkələri tarixin bütün inkişaf mərhələlərində ticarət əlaqələri vasitəsilə iqtisadi münasibətlərə girmiş, bu yolla yüksək səviyyədə mədəni və iqtisadi inkişafa nail olmuşdur. Şübhəsiz ki, ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin inkişafına təkan verən amillərdən biri əlverişli yolların olmasıdır. Əlverişli yolların müəyyən olunması üçün dünya okeanlarından, dənizlərdən, quruda isə keçilməz meşəliklərdən, səhralardan və dağlardan keçməklə uzun illər axtarışlar aparılmış, insanların mədəni və ticarət əlaqələri üçün yollar müəyyən etmişlər. Həmin qədim tarixi yollardan biri Avrasiya ölkələri arasında tarixən mühüm ticarət yolu sayılan «İpək yolu» olmuşdur. Vaxtilə quru yollarla Avropa və Asiya ölkələrini əlaqələndirən «İpək yolu» zaman-zaman ticarətin inkişafına təkan vermiş, həmin ölkələrin xalqlarını biri-birinə yaxınlaşdırmışdır. O dövrdə nəqliyyatın müasir növləri inkişaf etmədiyindən sadə ticarət əməliyyatları dəvə karvanları vasitəsilə Avrasiya ölkələrinin bazarlarına yol tapırdı. Bir neçə əsr bundan əvvəl Avrasiya ölkələri arasında ticarət əlaqələrində mühüm rol oynayan Qədim «İpək yolu» XX əsrin son illərində dünya ölkələrinin iqtisadi inkişafına təkan verə bilən qlobal bir problem kimi aşkar olundu. Əvvəllər xalqlar arasında sadə ticarət yolu ilə insanları və ölkələri bir-birinə yaxınlaşdıran «İpək yolu» XX əsrin sonunda geniş miqyasda bərpa olunmaqla başlanılır. XXI əsrdə yenidən fəaliyyətə başlayacaq «İpək Yolu» daha geniş miqyaslı olmaqla, xalqlar arasında dostluq körpüsünə çevriləcək və Avrasiya ölkələri ilə yanaşı, Transatlantika ölkələrini öz ətrafında birləşdirməklə əsl sərvət yolu kimi tarixin yeni mərhələsində fəaliyyət göstərəcəkdir. «İpək Yolu»nun bərpası Qərbi və Şərqi

eləcə də Transatlantika ölkələrinin və müxtəlif mədəniyyətə, qədim sivilizasiyaya malik ölkələrin təcrübəsini daha geniş miqyasda digər ölkələr tərəfindən yiyələnməsinə şərait yaratmaqla, qazanılmış nəqliyyatlardan bütün bəşəriyyət bəhrələnmiş olacaqdır.

Tarixdə böyük tarixi şəxsiyyətlər daima keçmişə müraciət etmiş, ən yaxşı və tarixdə qalan ən'ənələrdən bəhrələnməyə səy göstərmişdir. Vaxtilə qədim «İpək Yolu»nun Azərbaycan ərazisindən keçməsi bu qədim diyarın əlverişli təbii şəraiti haqqında Qərb və Şərq ölkələrinə ətraflı məlumatların çatdırılmasına imkan vermişdir. Əvvəllər olduğu kimi, Qədim «İpək Yolu»nun keçdiyi Azərbaycan artıq XXI əsrin əvvəllərində həmin yolun mərkəzinə çevrilmişdir. Lakin XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində mövcud olan «İpək Yolu» əvvəlki primitiv quru yolu yox, bütün nəqliyyatın müasir sahələrini özündə cəmləşdirən və dünya ölkələrinin daim iqtisadiyyatına töhvələr verəcək yollar sistemindən ibarət olacaqdır. Tarixi «İpək Yolu»nun inkişafı ilə əlaqədar olaraq beynəlxalq miqyaslı proqramlar qəbul olunmuş və konfranslar keçirilmişdir. 1993-cü ildə Brüsseldə Avropa İttifaqı Birliyi üzvü olan ölkələr tərəfindən TASİS və TRASEKA proqramlarının qəbul olunması «İpək Yolu»nun inkişafına təkan verə bilən Avropa və Asiya ölkələrinin iqtisadiyyatında mühüm rol oynayan Avropa – Qafqaz – Asiya nəqliyyat dəhlizinin, Transxəzər nəqliyyat sisteminin kompleks inkişafına dair proqramların işlənməsi, həmçinin Aralıq dənizi hövzəsi ölkələrinin «İpək Yolu» ətrafında birləşməsinə təmin etmək üçün dəniz nəqliyyatının inkişafı ilə əlaqədar yeni layihələrin TRASEKA proqramı

çərçivəsində işlənməsi öz əksini tapdı. Eyni zamanda xalqlar arasında sülhü, əminamanlığın qorunub saxlanması böyük əhəmiyyət kəsb edəcək Qədim «İpək yolu»nun inkişafına həsr olunmuş beynəlxalq səviyyəli konfrans 1998-ci ilin sentyabrında Bakı şəhərində keçirildi. Qədim «İpək yolu»nun tarixi əhəmiyyətindən danışarkən Azərbaycan Respublikasının keçmiş prezidenti mərhum Heydər Əliyev demişdir: «Əminəm ki, Tarixi Böyük «İpək Yolu»nun bərpası məsələlərinin müzakirəsi, konfransımızın nəticələri və yekunları milli regional nəqliyyat strukturlarının, beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın, inkişafın, Avrasiya məkanında sülhün, sabitliyin və tərəqqinin möhkəmləndirilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edəcəkdir».

Bu baxımdan Azərbaycanın dünya ölkələri arasında əlverişli geosiyasi mövqedə olması və dünya ölkələrinin iqtisadi marağına səbəb olan nəqliyyat sahələrinin inkişaf etməsi, həmçinin beynəlxalq nəqliyyat sistemində malik olması «İpək Yolu»nun reallaşmasında mühüm faktorlardan biri kimi qiymətləndirilir. Bu bir sıra mühüm iqtisadi amillərlə əlaqədardır. Birincisi Avrasiya məkanında Qədim «İpək Yolu»nun Azərbaycanda mərkəzi mövqə tutması; İran körfəzi, Aralıq dənizi, Qara dəniz hövzəsi ölkələrinin iqtisadi əlaqələrində mühüm rol oynayan dəniz nəqliyyatının respublika ərazisində kəsişməsi: Avropa – Asiya ölkələri arasında «İpək yolu»nun inkişafına və səmərəli iqtisadi əlaqələrin formalaşmasına şərait yaradan Transqafqaz nəqliyyat dəhlizinin bir başa respublika ərazisində kəsişməsi; dəniz nəqliyyatı vasitəsilə İran – Rusiya və Orta Asiya respublikaları ilə iqtisadi əlaqələrin Azərbaycanda kəsişməsi.

İkincisi dünyanın bir çox dövlətləri arasında çox da kiçik əraziyə malik olmasına baxmayaraq, dünyanın nəqliyyat cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrinə xas olan beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyatın mühüm sahələrinin: dəmir yolu, dəniz, avtomobil və hava nəqliyyatının inkişaf etməsi daxili və xarici iqtisadi əlaqələrin daha səmərəli yollarla həyata keçirilməsinə və ölkələr üçün əlverişli gəlir mənbəyi olmasına şərait yaratmış olacaqdır (bax sxem 1).

«İpək yolu»nun inkişafı ölkələr üçün «açıq qapı» rolunu oynamaqla inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan dövlətlərin iqtisadi və sosial inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, ən əlverişli yollarla iqtisadi əlaqələrin inkişafına zəmin yaratmış olacaqdır.

AZƏRBAYCANIN AVRASIYA ÖLKƏLƏRARASI NƏQLİYYAT ƏLAQƏLƏRİNİN XƏRİTƏ-SXEMİ

§ 2. Xarici iqtisadi əlaqələrin təsnifatı

İqtisadi əlaqələrin formalaşması nəqliyyatla sıx bağlı olub bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə inkişaf edir. Başqa sözlə desək, nəqliyyat bazis, iqtisadi əlaqələr isə üstqurum rolunu oynayır və bir - biri ilə qarşılıqlı vəhdət təşkil edir. İqtisadi əlaqələr nəqliyyat coğrafiyasının ikinci tərəfi olub, istehsalın çoxsahəli inkişafı və ixtisaslaşması, təbii ehtiyatların zənginliyi və onların istehsalına şərait yaradan insan cəmiyyəti ilə sıx şəkildə bağlıdır. İqtisadi əlaqələr vasitəsilə insanlar münasibətə girir və özlərinin maddi ehtiyatları olmadıqları halda daxili ehtiyaclarını ödəmək imkanlarına nail olurlar. İqtisadi əlaqələr anlayışı dedikdə hər hansı ölkənin idxal və ixracda udub-uduzmaq məsələsi deyil, qarşılıqlı şəkildə bu və ya digər ölkədə istehsal edilməyən məhsulun həmin ölkənin tələbatına müvafiq olaraq istehsal rayonlarını və yaxud ölkələri müəyyənləşdirmək və həmin məhsulları istehlakçı rayonlara göndərmək əsasında iqtisadi əlaqələr inkişaf edir və dərinləşir. Xüsusilə indiki bazar iqtisadiyyatı və respublikaların müstəqillik əldə etdikləri şəraitdə, iqtisadi əlaqələr konsepsiyasının müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müstəqillik şəraitində hər bir respublika üçün iqtisadi əlaqələrin hər hansı bir mərkəz və yaxud inkişaf etmiş ölkə tərəfindən idarə edilməsi deyil, birbaşa ölkələr arası iqtisadi əlaqələrin hər bir respublikanın və ölkənin öz mövqeyinə uyğun sərbəst şəkildə idarə olunması iqtisadi əlaqələrin təkmilləşməsinə təsir etməklə, birbaşa dünya bazarına çıxmağa şərait yaratmış olur. Bu vaxtadək iqtisadi əlaqələrin inkişafına və formalaşmasına dair bir sıra mütəxəssislər öz fikirlərini söyləsələr də, tam həllini tapa bilməmişdir. İqtisadi

əlaqələr cəmiyyətin inkişaf istiqamətləri ilə əlaqədar olaraq inkişaf edərək, formalaşır. Əsl mənada iqtisadi əlaqələr dəyişkən xarakterə malikdir. İqtisadi əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynayan faktorlardan təbii resursların istehsal dövriyyəsinə cəlb olunması, dünya standartlarına uyğun məhsul istehsalının həyata keçirilməsi, əlverişli nəqliyyat sisteminin olmasıdır.

Xüsusilə XX əsrin sonunda XXI əsrin əvvəlində dünya ölkələri arasında gedən inteqrasiya prosesləri iqtisadi əlaqələrin dünya dövlətləri arasında daha da intensivləşməsinə zəmin yaratmışdır. İqtisadi əlaqələrin səmərəliliyinin artırılması dünya nəqliyyatı qarşısında bir çox qlobal problemlərin qaldırılması, xüsusilə «Qədim İpək Yolunun» bərpası, Avropa -- Qafqaz – Asiya magistral nəqliyyat dəhlizinin işə düşməsi dünyanın qərb və şərq ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin yeni zəmin üzərində formalaşmasına şərait yaratmışdır. Yeni şəraitdə dünya ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafı ölkələrarası iqtisadi münasibətlərin formalaşmasına, dünya ölkələri ərazisində mövcud olan resurslardan qarşılıqlı əməkdaşlıq fəaliyyəti nəticəsində istifadə olunmasına zəmin yaratmışdır. Əvvəlki, nəzəriyyələrdən fərqli olaraq XXI əsrdə iqtisadi əlaqələrdə olan inkişaf «Açıq Qapı» nəzəriyyəsinə əsaslanmaq şəraitində həyata keçirilir. Dünyanın qabaqcıl ölkələrinin təcrübəsinə əsaslanmaqla, dünya ölkələrinin böyük və kiçik olmasından asılı olmayaraq yeni istehsal texnologiyası əsasında dünya bazarının tələbatına uyğun məhsul istehsalının həyata keçirilməsi iqtisadi əlaqələrə təkan verməklə, ölkələrin iqtisadi inkişafına təsir göstərən mühüm faktorlardan biri kimi qiymətləndirmək olar.

Ümumiyyətlə iqtisadi əlaqələrin formalaşmasına dair bir sıra xarici ölkə alimlərinin N.İ.Baranski, P.M.Alampiyev, A.N.Efimov, A.T.Xruşşov, T.M.Kalaşnikova, İ.İ.Koldomasov İ.İ.Belousov və s. ideyaları uzun illər öz təsirini ölkələrin iqtisadi həyatında göstərməsinə baxmayaraq, bazar iqtisadiyyatı şəraitində həmin ideyaların yeni istiqamətdə formalaşması tələb olunur. Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində ümumdünya ölkələrinin əsas prinsipi əlverişli nəqliyyat yolları vasitəsilə dünya bazarına çıxış yolu tapmaq və yalnız ölkələrdə istehsal olunmuş məhsulları reallaşdırmaq yox, eyni zamanda ölkələrin təbii və əmək resurslarından səmərəli istifadə etmək üçün sərfəli yolların müəyyənləşdirilməsi tələb olunur. Şübhəsiz ki, bu yollar ayrı-ayrı nəqliyyat sahələri üzrə axtarılmaqla yanaşı, iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi, istehsal sahələrində müasir dünya standartlarına uyğun səmərələşdirmə işlərinin aparılması, texnologiya sahəsində mütərəqqi dəyişikliklərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar, istehsal olunmuş məhsulların kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərində, müsbət mənada dəyişikliklərin baş verməsi dövrün başlıca tələbi kimi aşkar olunur. Qabaqcıl dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, iqtisadi əlaqələrin səmərələşdirilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsi aşağıdakı prinsiplərin həyata keçirilməsi ilə sıx bağlıdır. Hər hansı istehsal sahəsində ixtisaslaşmanın dünya standartlarına uyğun şəkildə aparılması; Ölkələrin tələblə təklif konsepsiyasının müəyyənləşdirilməsi; Daşınma prosesində dünya ölkələrinin marağına uyğun olan səmərəli nəqliyyat növlərinin müəyyənləşdirilməsi; İqtisadi əlaqələrin inkişafına təkan verən hər hansı ölkənin təbii resurslarından qarşılıqlı anlaşma şəraitində səmərəli istifadəsi; Ölkədaxili istehsal əlaqələrin təkmil-

ləşdirilməsi; Ölkədaxili iqtisadi rayonlararası iqtisadi əlaqələrin inkişafının təmin edilməsi; Xarici iqtisadi əlaqələrin əsas istiqamətlərinin müəyyən olunması.

Yuxarıda göstərilən prinsiplərlə yanaşı iqtisadi əlaqələrin iqtisadi-coğrafi baxımdan səmərələşdirilməsini təmin etmək və kartoqrafik şəbəkəsini qurmaq məqsədilə idxal və ixrac əməliyyatlarına görə ölkələrin yerləşdiyi məkan daxilindən asılı olaraq qruplaşdırılması aparılır. Bu zaman ən kiçik həcmli idxala malik olan ölkə ilə böyük həcmli idxal əməliyyatına malik olan ölkələr arasında qruplaşdırma aparılır. Həmin qruplaşdırmaya əsasən ölkələr seçilir, müxtəlif şəti işarələr əsasında idxal olunan sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının kartoqrafik şəbəkəsi tərtib olunur. Eyni metoddan istifadə edilməklə ixrac əməliyyatları üzrə ölkələrin qruplaşdırılması müəyyənləşdirilir. Beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin vəziyyətini müəyyənləşdirmək məqsədilə ölkələr aşağıdakı kimi təsnifat aparılır: a) Müstəqil Dövlətlər Birliyi üzvü olan ölkələrarası iqtisadi əlaqələr; b) Avropa birliyi ölkələri ilə iqtisadi əlaqələr; v) Asiyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələri iqtisadi əlaqələri; q) Afrika, Avstraliya və Okeaniya ölkələrarası iqtisadi əlaqələri.

Ölkələrarası iqtisadi əlaqələri bu istiqamətdə təhlil olunması bütün dünya ölkələri haqqında təsəvvür yaratmaqla yaxın gələcəkdə iqtisadi əlaqələrin səmərələşdirilməsi yollarını müəyyənləşdirməyə zəmin yaradır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANIN MÜSTƏQİL DÖVLƏTLƏR BİRLİYİNİN ÜZVÜ OLAN RESPUBLİKALAR İLƏ İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİ

§ 1. Azərbaycanın Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) Üzvü Olan Respublikalarla İqtisadi Əlaqələrin Mahiyyəti və İnkişaf İstiqamətləri

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bir sıra sosial-iqtisadi amillərlə yanaşı, iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi mühüm məsələ kimi qarşıda durur. XXI əsrdə dünya ölkələri arasında gedən inteqrasiya prosesləri şəraitində iqtisadi əlaqələr daha da aktivləşmiş və ölkələrin iqtisadi həyatında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycan respublikasının müstəqilliyi dünyanın bir sıra ölkələri ilə qarşılıqlı şəkildə idxal və ixrac əməliyyatlarında iştirakına zəmin yaratmışdır. Eyni zamanda iqtisadi əlaqələrin xarakteri, formalaşma şərtləri və xüsusiyyətləri müstəqilliyin, suverenliyin dolğunluğunu səciyyələndirən başlıca amildir. Hər bir dövlət iqtisadi əlaqələr vasitəsilə dünya təsərrüfat sistemində fəal surətdə qoşularaq bir tərəfdən özlərinin müvafiq təbii ehtiyatları olmadığı halda cəmiyyətin tələbatını tam ödəmək, iqtisadiyyatın səmərəli quruluşunu təşkil etmək, digər tərəfdən isə iqtisadiyyatda qazandıqları əlverişli üstünlükləri dünya təsərrüfatı sistemində reallaşdırmaq üçün imkan yaradılmışdır. Suverenlik əldə etmiş respublikalarda o cümlədən Azərbaycanda istər daxili iqtisadi əlaqələrin, istərsə də xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına real zəmin yaradılmışdır. Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkələrin hər hansı bir sahədə üstünlüklərinə baxmayaraq, hər bir ölkə ərazisində mövcud olan təbii əmək ehtiyatlarından

səmərəli və müştərək şəkildə istifadə etməklə, qarşılıqlı anlaşma şəraitində iqtisadi inkişafa təkan verməklə bərabər, iqtisadi əlaqələrin daha geniş formada inkişafına səbəb olur. «Açıq qapı» siyasətinin daha da dərinləşməsi ölkələrin yerləşdiyi məkandan asılı olmayaraq dünya bazarına sərbəst şəkildə çıxmaq və istehsal etdikləri məhsulları reallaşdırmaq üçün əlverişli zəmin yaradır. Eyni zamanda dünya ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafına təsir göstərə bilən «İpək yolu»nun bərpası, Avropa – Qafqaz – Asiya nəqliyyat dəhlizinin müasir dünya ölkələrinin tələbləri səviyyəsində fəaliyyət göstərməsi, TASIŞ və TROSEKA proqramları çərçivəsində dünya ölkələrinin nəqliyyat sistemlərinin beynəlxalq normalara uyğunlaşdırılması, Transxəzər, Bakı – Tbilisi – Ceyhan və s. Ölkələrarası yük və sərnişin daşınma əməliyyatlarını intensivləşdirməklə, iqtisadi əlaqələrin geniş miqyasda inkişafına şərait yaradan faktorlardan biri kimi qiymətləndirilir. Dünya ölkələri iqtisadi əlaqələr vasitəsilə cəmiyyətin bu və ya digər istehlak məhsullarına olan tələbatını ödəməklə ölkələrarası qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin formalaşmasına şərait yaratmış olurlar. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində təbii resurslardan müştərək və səmərəli istifadə etmək məqsədilə dünyanın bir sıra ölkələri tərəfindən kapital axınının gücləndirilməsi istehsalın inkişafına təsir etməklə bərabər, mənafelər baxımından ölkələrin qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin formalaşmasına və iqtisadi gəlirlərin artmasına zəmin yaranır.

Əvvəlki, illərdən fərqli olaraq, bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanın müstəqillik illərində iqtisadi əlaqələri daha da genişlənməmiş dünyanın 80-dən çox ölkəsi ilə idxal ixrac əməliyyatlarında iştirak etmək imkanlarına malik olmuşdur. İqtisadi

əlaqələrə təsir göstərən başlıca faktorlardan biri də dünya bazarının tələblərinə uyğun olan ixtisaslaşmış sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal edilməsidir. İxtisaslaşmış sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları iqtisadi əlaqələri intensivləşdirməklə bərabər, hər hansı ölkənin dünya bazarında yerini müəyyən edən amil hesab edilir. Bu baxımdan Azərbaycanın əlverişli təbii-iqtisadi coğrafi məkanda yerləşməsi, dünya ölkələrinin marağına uyğun olan yanacaq resurslarının və digər təbii resursların olması ixtisaslaşmış istehsal sahələrinin yaradılmasına və bu əsasda dünya bazarında öz yerini müəyyənləşdirməsinə imkan verir. Digər tərəfdən əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycanın dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin inkişafına təsir göstərən, həmçinin dünya ölkələrinin maraqlı olduğu əlverişli nəqliyyat kommunikasiyasına malik olmasıdır.

Əlbəttə nəqliyyat özlüyündə heç bir maddi məhsul istehsal etmir, lakin istehsal prosesinin davamı olmaqla bərabər, məhsulun istehlakçıya çatdırılmasında aktiv iştirak edir. Onun vasitəsilə təbii sərvətlər istehsal dövryyəsinə cəlb olunur, məhsul istehsalına əlverişli şərait yaradılır. Bu baxımdan istər xarici iqtisadi əlaqələrdə aktiv iştirak edən, istərsə də daxili tələbata cavab verə bilən nəqliyyatın bütün sahələri respublika ərazisində inkişaf etmişdir. Həmin nəqliyyat sahələri respublikanın daxili və xarici iqtisadi əlaqələrinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Aparılan təhlildən bu cür nəticəyə gəlmək olur ki, Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafında daxili iqtisadi rayonlararası əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Ümumiyyətlə formalaşma xüsusiyyətindən asılı olaraq daxili iqtisadi əlaqələr mahiyyətcə istehsal xarakterli və daxili rayonlararası

İqtisadi əlaqələrdə öz əksini tapır. İstehsal xarakterli əlaqələr bilavasitə respublikanın müxtəlif ərazilərində olan yeraltı və yerüstü təbii sərvətlərin istehsal dövriyyəsinə cəlb olunması əsasında formalaşan iqtisadi əlaqələrdə öz əksini tapır. Bu cür əlaqələr vasitəsilə hər bir rayonun təbii və iqtisadi ehtiyat mənbələri əsasında sənayenin və kənd təsərrüfatının ixtisaslaşdırılmasına zəmin yaranır. Respublikanın daxili rayonlarında təbii resursların yerləşməsindən asılı olaraq istehsal xarakterli əlaqələr, müxtəlif təmayüllü ola bilər. Məsələn: Naxçıvan MR üzrə bu cür əlaqələr sənaye və kənd təsərrüfatı sahələri arasında özünü daha qabarıq şəkildə biruzə verir. Yəni kənd təsərrüfatı xammalına əsaslanan yüngül və yeyinti sənaye sahələri ərazi daxilində aparıcı sahələrə çevrilməklə əhalinin istehlak xarakterli məhsullara olan tələbatını ödəmək imkanına malikdir. Bu cür əlaqələr meyvəçilikdə və tərəvəzçilikdə əsasən Babək, Şahbuz və Şərur rayonları ilə Ordubad konserv zavodu, üzümçülük rayonları ilə şərab istehsal edən zavodlar, mineral su mənbəli ilə mineral su dolduran zavodlar və s. ilə təmsil olunur. Yüngül sənayedə isə respublikada barama istehsal edilən rayonlarla ipək parça istehsal edən müəssisələr, pambıçılıq rayonları ilə pambıq parça emal edən kombinatlararası əlaqələrdə öz əksini tapmışdır. Abşeron iqtisadi rayonu üzrə bu cür əlaqələr neft-qaz təbii sərvətləri ilə neft və qaz emal edən müəssisələr: neftmaşınqayırması, neft-kimya, toxuculuq sənaye sahələri öz əksini tapmışdır. Gəncə iqtisadi rayonu üzrə xalçaçılıq fabriki ilə kənd təsərrüfatının (qoyunçuluq sahələri) müvafiq sahələri ilə əlaqəli şəkildə formalaşır. İstehsal xarakterli əlaqələr hər bir rayonun təbii resurslarının müntəzəm şəkildə istehsal dövriyyəsinə cəlb olunmasına şərait yaradan mühüm amillərdəndir.

İstehsal xarakterli əlaqələrin inkişaf etdirilməsi özlüyündə xarici iqtisadi əlaqələrə təsir göstərə bilən məhsul bolluğuna şərait yaradır və rayonun təbii və əmək ehtiyatlarının səmərəli şəkildə istifadə olunmasına təsir göstərir. İstehsal xarakterli əlaqələrin təsiri eyni zamanda intensiv inkişafı, əhalinin bu və ya digər istehlak məhsullarına olan tələbatını ödəmək imkanlarında öz əksini tapır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər bir istehsalçının apardığı rəqabət ilk növbədə yerli əhalinin tələbatının ödənilməsinə doğru yönəldilən istehlak məhsulları istehsalının artırılmasıdır. Bu vəziyyət bir tərəfdən istehsal olunmuş məhsulların daxili bazarda reallaşmasına, daxili bazarın inkişafının qorunmasına, digər tərəfdən isə həmin növ məhsulların xarici bazarlara ixrac olunması bu əsasda gəlirlərin əldə olunmasına şərait yaradır. İndiki şəraitdə sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi hər bir sahibkarın mövqeyindən asılı olaraq bu cür istehsal sahələrini inkişaf etdirilməsi üçün əlverişli zəmin yaradılmışdır. Lakin respublikanın daxili rayonlararası iqtisadi əlaqələrin axırıncı on illikdə respublikanın bir çox inzibati rayonlarının ərazisinin erməni işğalcıları tərəfindən işğal olunması nəticəsində həmin rayonların istehsal infrastrukturlarının dağılmasına səbəb olmuşdur.

Bununla əlaqədar olaraq rayonların əhalisinin çox hissəsi qaçqın düşmüş və rayonlararası iqtisadi əlaqələr pozulmuşdur. Lakin buna baxmayaraq respublikanın bir çox rayonlarında istehsal infrastrukturlarının yenidən qurulması daxili rayonlararası iqtisadi əlaqələrə müsbət təsir göstərmişdir. Şübhə yoxdur ki, yaxın gələcəkdə rayonların potensial imkanlarından səmərəli istifadə etmək məqsədilə xarici investisiya axınının gücləndirilməsi istehsal infrastrukturlarında yeni müsbət dəyişikliklərə səbəb olacaqdır. Belə

şəraitdə hər bir rayonun istehsal etdiyi ixtisaslaşmış məhsulları digər rayonların istehlakçılarna çatdırılmaqla rayonlararası iqtisadi əlaqələr daha da inkişaf etdirilmiş olacaqdır. Mövcud şəraitdə respublikanın daxili rayonlararası iqtisadi əlaqələri əsasən Abşeron, Gəncə, Lənkəran, Şəki, Muğan-Salyan iqtisadi rayonları ilə bərpə olunmuş, hər-bir iqtisadi rayonun istehsal etdikləri məhsullar mübadilə yolu ilə istehlakçılara çatdırılır. Yaxın gələcəkdə rayonlararası iqtisadi əlaqələrin inkişafında yerli təbii resursların istehsal dövrüyyəsinə cəlb olunması daha intensiv təsir göstərmiş olacaqdır.

İqtisadi inkişaf sahəsində bazar münasibətlərinə əsaslanan təsərrüfat sisteminin bərqərar olunmasında nəqliyyat vasitəsilə dünya təsərrüfatına qoyulmaqla, ölkələrin təsərrüfatının qarşılıqlı münasibətlər şəraitində inkişafına zəmin yaradır.

Şübhəsiz ki, Azərbaycan respublikasının bazar iqtisadiyyatı şəraitində təbii resurslardan müntəzəm şəkildə istifadə olunması və daxili iqtisadi rayonların iqtisadi səviyyəsinin yüksəldilməsi beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafına da müsbət təsir göstərən faktorlardan hesab edilir. Son illərdə respublikanın xarici ölkələrlə idxal və ixrac olunan məhsulların dinamikasında yüksəliş meyilləri özünü çox qabarıq şəkildə biruzə verir. Bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, 2000-ci ildə respublikanın xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələr balansı müsbət olduğu halda, ondan əvvəlki illərdə daim mənfi saldoya malik olmuşdur. İqtisadi göstəricilərlə desək 1995-ci ildə ümumiyyətlə idxal və ixracın quruluşuna nəzər yetirsək ümumi idxal olunan məhsulların dəyəri 667657 min ABŞ dolları təşkil etdiyi halda, ixrac olunan isə 637199 min ABŞ dolları dəyərində olmaqla iqtisadi əlaqələr balansı mənfi olmaqla 30458 min ABŞ dolları təşkil

etmişdir. 2000-ci ildə isə həmin göstəricilərə müvafiq olaraq idxalın quruluşu 1172081,5 min ABŞ dolları, ixrac isə 1744899,9 min ABŞ dolları həcmində olmaqla müsbət saldoya, yeni ixrac olunan məhsullar dəyərcə – 572818,4 min ABŞ dolları miqdarında artıq olmuşdur. Bu göstərici bir daha sübut edir ki, respublikanın təbii ehtiyat potensialından səmərəli istifadə olunması iqtisadi sahədə əmələ gələn müsbət meyillər xarici iqtisadi əlaqələrdə dinamik inkişafına öz təsirini göstərir (bax cədvəl № 2).

Azərbaycan tarixən MDB ölkələri ilə əlverişli coğrafi mövqedə olması və əlverişli nəqliyyat sisteminin inkişafı bu ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

Cədvəldən görüldüyü kimi respublikanın müasir şəraitdə dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri inkişaf edir və təkmilləşir. Dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin idxal və ixrac strukturunun dəyişkən xarakter alması ilk növbədə respublikanın ümumi məhsul istehsalına dair iqtisadi göstəricilərinin ildən-ilə yüksəlməsi ilə xarakterizə olunur. Respublikanın sənaye və kənd təsərrüfatının inkişafının təmin olunması xarici iqtisadi əlaqələrin müsbət saldoya malik olması ilə yanaşı, idxal və ixrac strukturunda müsbət dəyişikliklərin əmələ gəlməsinə təsir göstərən faktorlardan biri kimi qiymətləndirilir.

Dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrində Azərbaycan iqtisadiyyatının MDB ölkələri iqtisadiyyatı ilə bir sıra spesifik xüsusiyyətlərə malik olması, həmçinin əlverişli nəqliyyat kommunikasiyasının olması bütün tarixi dövrlərdə iqtisadi əlaqələrin inkişafına öz təsirini göstərmişdir.

Azərbaycan respublikasının ümumdünya ölkələri ilə idxal
və ixrac dinamikası (min ABŞ dolları hesabı ilə)¹

Cədvəl № 2

İllər	İdxal	İxrac	Saldo + -
1995	667657	637199	- 30458
1996	960636	631246	- 329390
1997	794343,2	781309,7	- 13033,5
1998	1076497,1	606150,5	- 470346,6
1999	1035661,5	929227,1	- 106434,4
2000	1172081,5	1744899,9	+ 572818,4

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi respublikanın müasir şəraitdə
xarici ölkələrə iqtisadi əlaqələri inkişaf edir və təkmilləşir.

¹ Qeyd: Cədvəl müvafiq illərin idxal və ixrac balansının materialları əsasında
vermişdir.

§ 2. Müstəqil Dövlətlər Birliyi Respublikaları Üzrə İqtisadi Əlaqələrin Müasir Vəziyyətinin Təhlili

Azərbaycan respublikasının Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) üzvü olan ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinin köklü əsasları vardı. Hələ keçmiş SSRİ dövründə iqtisadi əlaqələr mərkəz tərəfindən idarə edildiyi bir vaxta, şübhəsiz ki, keçmiş ittifaqın mənafeyinə uyğun olaraq iqtisadi əlaqələr inkişaf etdirilirdi. Sovetlər ölkələrinin dağılması və keçmiş müttəfiq respublikaların müstəqillik qazanması hər bir respublikanın sərbəst şəkildə dünya iqtisadiyatına qoşulmağa imkan verməklə yanaşı, hər bir ölkənin dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrdə sərbəst şəkildə iştirakına zəmin yaratdı. Onu qeyd etmək kifayətdir ki, Azərbaycanın dünya ölkələri ilə 2000-ci ildə idxal etdiyi ümumi məhsulun 30,3 %-i, ixracın isə 13,5 % MDB ölkələrinin payına düşür. MDB ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin müasir təhlili göstərir ki, ümumi idxal olunan məhsulların 90 %-i üç respublikanın Rusiya Federasiyası, Ukrayna və Qazaxıstan respublikalarının ixracın isə 92 %-i Rusiya, Gürcüstan və Ukrayna respublikalarının payına düşür. Qalan faizi isə digər müstəqil respublikaların payına düşür. Başqa cür desək Azərbaycan respublikası 2000-ci ildə MDB respublikalarından idxal etdiyi ümumi məhsulun dəyəri 374787,3 min ABŞ dolları təşkil etdiyi halda, həmin ölkələrlə ixrac etdiyi ümumi məhsulun dəyəri 235238,0 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. İqtisadi əlaqələr balansı mənfi saldoya malik olmaqla 139549,3 min ABŞ dolları dəyərində artıq məhsullar idxal olunmuşdur. Bütün illərdə MDB ölkələri üzrə idxal olunan məhsulların çəkisi ixrac olunana nisbətən üstünlük təşkil etmişdir (bax cədvəl № 3).

**Azərbaycanın MDB ölkələri ilə idxal və ixracın
quruluşu (min ABŞ dolları ilə)¹**

Cədvəl № 3

Respublikalar	İdxal	Xüsusi çökisi %-lə	İxrac	Xüsusi çökisi %-lə	Saldo - +
Rusiya federasiyası	249328,6	66,5	98301,5	41,7	-151027,1
Ukrayna	35824,2	3,5	23620,9	10,2	-12203,3
Qazaxıstan	57575,5	15,3	6664,1	2,8	-30911,4
Belorusiya	7058,8	2,9	1221,8	0,5	-583,7
Gürcüstan	10317,3	3,7	74660,7	31,7	+64343,4
Moldova	1736,4	1,4	21,2	0,1	-1715,2
Türkmənistan	9643,8	2,5	8228,6	3,5	-1915,2
Qırğızıstan	3154,6	1,8	1872,6	0,8	-1282,0
Tacikistan	148,1	1,1	19585,3	8,3	+19437,2
Özbəkistan	751,3	1,3	1061,3	0,4	+310,0
Cəmi	374787,3	100	235238,0	100	-139549,3

Cədvəldən görüldüyü kimi Azərbaycanın MDB ölkələri içərisində yalnız üç ölkə ilə Gürcüstan, Özbəkistan, Tacikistanla iqtisadi əlaqələr balansı müsbət saldoya malik olmuşdur. Qalan respublikalar ilə iqtisadi əlaqələr balansı mənfidir.

Ümumi idxal olunan məhsulların 66,5%-i Rusiya Federasiyasının, 15,3 %-i Qazaxıstanın, 3,5%-i Ukraynanın, qalan 14,7%-i isə digər müstəqil respublikaların payına düşür. İxracə gəldikdə isə respublikanın ən çox məhsul ixrac etdiyi Rusiya Federasiyası 41,7 %, Gürcüstan – 31,7 %, Ukrayna – 10,2 %,

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan respublikasının 2000-ci ilin idxal və ixrac balans materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

Tacikistan – 3,8 %-i olmuşdur. Qalan hissəsinin digər MDB respublikaları təşkil edir (bax cədvəl № 3).

MDB ilə iqtisadi əlaqələrin müasir təhlili göstərir ki, 2000-ci ildə idxal olunan məhsulların 20,8 % (və yaxud 78318,5 min ABŞ dolları həcmində) yeyinti sənaye məhsulları, 18,8 %-i (70580,1 min ABŞ dolları) meşə materialları, 11,9%-i (44764,7 min ABŞ dolları) metallurgiya, 10,9 % (41093,5 min ABŞ dolları) kənd təsərrüfatı məhsulları, 10,2 % (38571,0 min ABŞ dolları) kimya və neft kimya məhsulları, qalan digər faizni elektrotexnika tibb avadanlıqları, maşınqayırma, yüngül sənaye məhsullarının payına düşür (bax cədvəl № 4). Əlbətdə idxal olunan məhsulların ümumi strukturuna nəzər yetirdikdə bir çox məhsullar, xüsusilə istehlak xarakterli məhsulların daşınması külli miqdarda səmərəsiz nəqliyyat xərclərinə səbəb olur. Halbuki, həmin növ kütləvi məhsulların yerli şəraitdə istehsalına əlverişli imkanlar vardır. Məlum olduğu kimi əvvəllər respublikanın ümumi məhsul istehsalının 40 %-dən çoxunu istehlak xarakterli sənaye məhsulları təşkil etməklə ixrac olunan məhsulların içərisində xüsusi çəkisinə görə üstünlük təşkil edirdi. Bazar iqtisadiyatı şəraitində respublikanın istehlak xarakterli sənaye sahələrini inkişaf etdirməklə bərabər, digər tikinti, kimya və neft kimya sənaye sahələrinin inkişafı üçün zəngin xammal ehtiyatlarına malikdir. Həmin resursları beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə istehsala cəlb etmək yolu ilə respublikanın iqtisadiyatını inkişaf etdirmək və bu əsasda iqtisadi əlaqələrdə müsbət dəyişikliklərə nail olmaq olar.

Azərbaycan respublikasının MDB ölkələrinə ixrac etdiyi məhsullar içərisində yanacaq məhsullarının xüsusi çəkisi daha yüksəkdir. 2000-ci ildə ixrac olunan cəmi məhsulun 40,9 %-i yanacaq

materialları təşkil etmişdir. Yanacaq ehtiyatına görə respublika MDB ölkələri içərisində mühüm yer tutur. Şübhəsiz ki, yanacaq materiallarından daha səmərəli istifadə etmək üçün xarici şirkətlərlə aparılan müştərək işlər yaxın gələcəkdə yanacaq materialları istehsalının daha da artırmağa imkan verəcəkdir. İstehsalın səviyyəsinin yüksəldilməsi yanacaq məhsullarının ixracını intensivləşdirməklə respublikanın xarici iqtisadi əlaqələr balansının müsbət saldoya malik olmasına zəmin yaradacaqdır. Respublikanın MDB ölkələri ilə ixracatında ikinci yeri maşınqayırma məhsulları tutur. Ümumi ixrac olunan məhsulların 19,8 %-ni bu sahə təşkil edir. Bu sahənin məhsullarına görə respublika hələ keçmiş SSRİ məkanında mühüm yerlərdən birini tuturdu. Son illərdə neft istehsalının inkişafı ilə əlaqədar olaraq neft maşınqayırmasında və digər cihazqayırma müəssisələrinin fəaliyyətə başlaması bu sahədə yeni inkişaf meyillərinin almasına təsir göstərmişdir. Respublikanın keçmiş ənənəvi istehsal sahələrindən olan kimya və neft kimya sənaye məhsulları indiki şəraitdə də iqtisadi əlaqələrdə özünü daha qabarıq şəkildə biruzə verir. 2000-ci ildə Respublikanın ümumi ixrac etdiyi məhsulun 14,8 %-i bu sahənin məhsulları təşkil etmişdir. Son on il ərzində respublikanın MDB ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri qarşılıqlı iqtisadi münasibətlər şəraitində inkişaf edir və formalaşır. MDB ölkələri ilə xarici iqtisadi əlaqələrdə respublika müxtəlif sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə idxal və ixrac əməliyyatlarında iştirak edir (bax cədvəl № 4). Lakin yalnız yanacaq materialları üzrə respublikanın xarici iqtisadi əlaqələr balansı müsbət saldoya malikdir.

Azərbaycanın MDB ölkələri ilə sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları üzrə idxal və ixracın quruluşu (min ABŞ dolları ilə) 2000-ci ilə görə¹

Cədvəl № 4

Məhsulların Sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi,%	İxrac	Xüsusi çəkisi,%
Yanacaq	10355,6	3,7	96419,5	40,9
Metallurgiya	44764,7	11,9	2022,4	0,8
Kimya və nəli kimya	38571,0	10,2	34925,3	14,8
Maşınqayırma	33185,2	3,8	46782,5	19,8
Məşə və ağac emalı	70580,1	18,8	212,9	1,1
Tikinti materialı	19051,0	6,8	3784,5	1,6
Yüngül sənaye məhsulları	8410,4	3,2	2739,7	1,6
Yeyinti sənaye məhsulları	78318,5	20,8	17588,7	1,4
Kənd təsərrüfatı məhsulları	41093,5	10,9	6556,7	4,7
Elektrotexnika	18679,8	4,9	19342,3	8,7
Tibb avadanlığı	8226,3	3,2	151,5	1,0
Sair məhsullar	3248,3	1,8	4712,0	3,6
Cəmi	374784,4	100	235238,0	100

Qalan digər məhsulların sahə quruluşu üzrə iqtisadi əlaqələr balansı mənfidir. Ümumiyyətlə iqtisadi əlaqələr hər bir ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsini və ixtisaslaşmış səqayə və kənd təsərrüfatı məhsulların əsas göstəricilərindən biri sayılır. Şübhəsiz ki, müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər bir ölkənin istehsal etdiyi məhsul

¹ Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

dünya bazarının tələbi səviyyəsində olmalıdır ki, bazar rəqabətində üstünlüyə malik olsun. Bu baxımdan respublika istehsal olunan (yanacaq məhsullarından başqa) məhsullar dünya bazarının tələbatına kifayət qədər cavab vermədiyindən, xarici bazarda da özünə bir o qədər köklü rəqabət tapa bilmir. Şübhəsiz ki, respublikada istehsal strukturunda gedən müsbət dəyişikliklər yaxın gələcəkdə respublikanın əsas məhsul ixrac edən ölkələrindən biri kimi dünya ölkələri içərisində özünə müvafiq yer tutacaqdır. MDB ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin səmərəliliyini müəyyən etmək məqsədilə respublikalar üzrə idxal və ixracının müasir vəziyyətinin təhlil olunmasını məqsədəuyğun hesab edirik.

Azərbaycan – Rusiya Federasiyası ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Azərbaycan – Rusiya Federasiyası ölkələri arasındakı iqtisadi əlaqələrin çox dərin kökləri olmuş və 70 ildən artıq müddət ərzində bu əməllər davam etmişdir. Bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, keçmiş SSRİ dövründə respublikada fəaliyyətdə olan sənaye müəssisələrinin 90 %-i ittifaq tabeliyində fəaliyyət göstərən müəssisələrdən ibarət olmuşdur. Şübhəsiz ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər bir respublikanın müstəqilliyi və bazar iqtisadiyyatının inkişafı həmin istehsal əlaqələrini köklü surətdə dəyişdirmiş, hər bir ölkənin iqtisadi marağına uyğun əlaqələrin inkişafına zəmin yaratmışdır. Artıq müstəqil respublikalar istehsal etdikləri məhsulları sərbəst şəkildə hər hansı ölkə ilə reallaşdırmaq imkanlarına malikdir. Azərbaycan – Rusiya əlaqələrinin yuxarıda qeyd olunduğu kimi dərin kökləri olduğundan bu gün də həmin əlaqələr yüksələn xətlə inkişaf edir. 2000-ci ildə Azərbaycan respublikasının MDB ölkələri ilə ümumi idxal olunan

məhsulların 66,5 %-i, ixrac olunan məhsulların isə 41,7 %-i Rusiya Federasiyası təşkil etmişdir. Müstəqillik şəraitində əvvəlki, illərdən fərqli olaraq idxal və ixrac olunan məhsulların əsas hissəsi xammal şəklində yox, bir başa istehlakçıların tələbatını ödəyən hazır məhsullardan ibarət olmuşdur. İqtisadi göstəricilərlə desək 2000-ci ildə respublikanın Rusiya Federasiyasından idxal etdiyi ümumi məhsulun dəyəri 249328,6 min ABŞ dolları, həmin ölkəyə ixrac etdiyi məhsulun həcmi isə 98301,5 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. Şübhəsiz ki, iqtisadi əlaqələr balansı mənfi saldoya malik olmaqla 151027,1 min ABŞ dolları dəyərində idxal olunan məhsullar üstünlük təşkil etmişdir. Azərbaycan – Rusiya əlaqələrində idxal və ixrac olunan məhsullar çox sahəliliyinə görə xüsusi yer tutur. Yanacaq materiallarından başqa, bütün sənaye strukturuna aid edilən məhsullar idxal olunan məhsullar içərisində öz əksini tapmışdır. Respublikanın idxal etdiyi cəmi məhsulların 27,6 %-i meşə materialları, 14,1%-i kənd təsərrüfatı məhsulları, 11,8%-i kimya – neft kimya sənaye məhsulları, 12,3%-i metallurgiya, 7,9%-i yeyinti sənaye məhsulları, 7,4%-i elektrotexnika, qalan faizini isə digər sənaye məhsulları təşkil edir (bax cədvəl №5). İdxal olunan məhsulların sahəvi təhlili göstərir ki, respublikada yeyinti və yüngül sənaye sahələrində olan yerli potensial imkanlarından səmərəli istifadə etməklə yerli əhalinin bir çox kütləvi məhsullara olan tələbatı ödənilər və kənardan çox da əlverişli olmayan qiymətə gətirilən istehlak məhsullarının qarşısı alınmış olar. Eyni zamanda tikinti sənaye sahələrində yerli təbii ehtiyatlardan istifadə etməklə, Rusiya Federasiyasından daşınması çox da səmərəli olmayan sementin və digər tikinti materiallarının xüsusi çəkisini azaltmaq olar. Azərbaycan respublikasının son on il ərzində müharibə şəraitində

olmasına baxmayaraq (atəşkəs nəzərə alınmasa) sənaye sahəsində müəyyən irəliləyişlərin bir sıra mühüm sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulların əsasında olması Rusiya Federasiyası ilə ixrac əməliyyatlarında aktiv iştirakına şərait yaratmışdır. 2000-ci ildə respublikadan Rusiya Federasiyasına 98,3 mln. ABŞ dolları dəyərində müxtəlif çeşidli məhsullar ixrac olunmuşdur. İxrac olunan məhsullar içərisində kənd təsərrüfatı məhsulları – 14,7 %, yeyinti sənaye məhsulları – 11,8 %, müxtəlif cihazlar və avadanlıqlar – 19,2 %, maşınqayırma və metal emalı məhsulları – 35,6 % təşkil etmişdir.

Metallurgiya, müxtəlif təyinatlı tikinti materialları, yüngül sənaye məhsulları, meşə və ağac emalı materialları cəmi məhsulun 18,7 % təşkil edir (bax cədvəl № 5). Azərbaycan – Rusiya əlaqələrinin təhlili göstərir ki, bir sıra tikinti, meşə və ağac emalı sənaye məhsullarının respublikaya daşınmasında nəqliyyatın səmərəliliyi nəzərə alınmadan daşınılır. Nəticədə nəqliyyat sahələri üzrə plansız daşınma səmərəsiz nəqliyyat xərclərini sürətlə artırır. Sibir ərazisindən meşə materiallarının çoxlu dəmir yolu ilə respublikaya daşınılır. Aparılan təhlil göstərir ki, yüklər uzaq məsafələrdən keçməklə müəyyən vaxt itkisinə şərait yaradılır. Lakin tədqiqatlar göstərir ki, meşə və digər tikinti materiallarının qarışıq nəqliyyatdan, yəni dəmir yolundan dəniz nəqliyyatına verilməklə heç bir əlavə yükləmə və boşaltma əməliyyatları olmadan məsafəni təxminən iki dəfə qısaltmaqla Azərbaycana daşınması daha səmərəli hesab edilir. Şübhəsiz ki, Avropa – Qafqaz – Asiya nəqliyyat dəhlizinin tam gücü ilə fəaliyyət göstərməsi avrasiya ölkələri içərisində respublikanın tutduğu strateji mövqedən asılı olaraq xalq

təsərrüfatı yüklərinin daşınması üçün bütün nəqliyyat növlərindən istifadə iqtisadi baxımdan səmərəliliyi artırmış olacaqdır.

Azərbaycan – Rusiya respublikalararası idxal və ixrac olunan məhsulların quruluşu (2000-ci ilə görə, min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 5

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi, %	İxrac	Xüsusi çəkisi, %
Yanacaq	-	-	4106,9	4,1
Metallurgiya	30679,0	12,3	1245,5	1,24
Kimya və neft kimya	29660,2	11,8	974,7	9,2
Maşınqayırma	15917,9	6,3	35085,3	35,6
Məşə və ağac emalı	68918,7	27,6	15,4	0,06
Tikinti materialları	14691,8	5,8	171,3	0,1
Yüngül sənaye məhsulları	7621,0	3,7	4783,2	0,4
Yeyinti sənaye məhsulları	19911,0	7,9	11648,9	11,8
Kənd təsərrüfatı məhsulları	35253,5	4,1	4511,2	14,7
Elektrotexnika	18679,8	7,41	8945,3	19,2
Tibb avadanlığı	6713,4	2,6	-	-
Sair məhsullar	1282,3	0,5	3013,8	3,6
Cəmi	249328,6	100	98301,5	100

Azərbaycan – Ukrayna ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Azərbaycan – Ukrayna ölkələrarası iqtisadi əlaqələri keçmiş sovetlər dövründən bu günədək davam edir. Xüsusilə Ukrayna respublikasından Azərbaycana gətirilən metallurgiya məhsulları bütün

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal-ixrac balansının materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

tarixi dövrlərdə, iqtisadiyyatın inkişafında və formalaşmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir.

2000-ci ildə respublikanın Ukraynadan idxal etdiyi məhsulların ümumi dəyəri bütün MDB respublikalarından idxal olunan cəmi məhsulun 8,5 %, respublikadan ixrac edilən məhsulların cəminin 10,0 %-i Ukrayna respublikasının payına düşür. İdxal olunan məhsullar içərisində qara metallurgiya məhsulları idxalın 31 %-ni təşkil edir. O cümlədən metal konstruksiyalar, metal çubuqlar (149 min ABŞ dolları dəyərində), alüminium məftil və kabelləri (297 min ABŞ dolları), daxili yanma mühərriklərinin hissələri, müxtəlif tikinti materialları üçün dəmir filizi məmulatları və s. üstünlük təşkil edir. Ümumiyyətlə qara metallurgiya Ukrayna respublikasının qədim ənənəvi sənaye sahələrindən hesab edilir. Maşınqayırma məhsulları da idxal olunan məhsullar içərisində mühüm yer tutur. Respublikanın idxal etdiyi məhsulun 35,1 %-i bu sahənin payına düşür. Başqa sözlə desək 2000-ci ildə respublikaya gətirilən maşınqayırma sənaye məhsullarının ümumi dəyəri 12595,2 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Əsasən yük avtomobilləri (2066,4 min ABŞ dolları), transformatorlar (709 min ABŞ dolları) və s. idxal olunmuşdur (bax cədvəl № 6).

Respublika ərazisində tarixən, kimya və neft kimya sənaye sahəsinin inkişaf etməsinə baxmayaraq son on il ərzində əvvəllər mövcud olmuş kimya müəssisələrinin istehsalı dayandırıldığından, bir sıra kimya sənaye məhsulları idxal olunur ki, bu da idxalın cəmi 11,1 %-ni təşkil edir. İdxal olunan məhsullar içərisində azot gübrələri (1403,5 min ABŞ dolları), sintetik yuyucu maddələr, müxtəlif kimyəvi maddələr və s. təşkil edir. Eyni zamanda yeyinti sənaye məhsulları 11 %, tibb avadanlıqları 4,1 % üstünlük təşkil edir. İdxal

olunan digər sənaye məhsulları kənd təsərrüfatı, yüngül, tikinti məhsullardan ibarət olmuşdur.

Azərbaycan respublikasından Ukraynaya ixrac olunan ümumi məhsulların əsası (ixracın cəmi 65,2 %) yanacaq materiallarının payına düşür. Yanacaq materialları içərisində benzin, kerosin, dizel yanacağı, yağlar mühüm yer tutur.

2000-ci ildə Ukraynaya göndərilən yanacaq növlərinin ümumi dəyəri 15403,7 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. Yaxın gələcəkdə Bakı – Tbilisi – Ceyhan boru kəmərinin fəaliyyətə düşməsi maye yanacaq növlərinin xüsusi çəkisinin artmasına təsir göstərmiş olacaqdır. Eyni zamanda müxtəlif təyinatlı tikinti materialları 14,2 %, yeyinti sənaye məhsulları 11,9%, maşınqayırma və neft kimya məhsulları 9,7 % ixrac olunmuşdur (bax cədvəl № 6).

Azərbaycan – Ukrayna iqtisadi əlaqələrində əlverişli nəqliyyat sisteminin olması iqtisadi cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Yaxın gələcəkdə İpək Yolunun, Avropa – Qafqaz – Asiya nəqliyyat sistemlərinin məqsədyönlü fəaliyyəti iqtisadi əlaqələrin səmərəliliyini artırmış olacaqdır. Eyni zamanda respublikanın yerli istehsal sahələrinin inkişafı daxili tələbata uyğun çoxsahəli məhsulların istehsalını həyata keçirməyə kifayət qədər potensial imkanları vardır. Bu imkanlardan istifadənin intensivləşdirilməsi səmərəsiz daşınmaya sərf edilən xərclərin qarşısını almış olar.

**Azərbaycan – Ukrayna respublikalararası idxal və ixracın
quruluşu (min ABŞ dolları ilə)¹**

Cədvəl № 6

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi, %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi, %-lə
Yanacaq	-	-	15403,7	65,2
Metallurgiya	11134,0	31,0	-	-
Kimya və neft kimya	4006,2	11,1	838,3	3,6
Maşınqayırma	12595,2	35,1	1415,9	6,1
Məşə və ağac emalı	253,4	0,74	-	-
Tikinti materialları	988,2	2,5	3354,6	14,2
Yüngül sənaye məhsulları	33,5	0,06	6,3	0,01
Yeyinti sənaye məhsulları	3954,4	11,0	2163,4	9,1
Kənd təsərrüfatı məhsulları	761,5	2,1	13,4	0,04
Elektrotexnika	-	-	-	-
Tibb avadanlığı	1477,2	4,1	22,5	0,05
Sair məhsullar	874,0	2,3	402,8	1,7
Cəmi	35824,2	100	23620,9	100

Azərbaycan – Qazaxıstan ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Azərbaycan – Qazaxıstan iqtisadi əlaqələri tarixi köklərlə bir-birinə bağlı olduğundan mütəmadi olaraq inkişaf etmiş, XXI əsrdə daha intensiv xarakter almışdır. Müstəqillik şəraitində hər iki

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal-ixrac balansının materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

respublikanın iqtisadi əlaqələrinin inkişafı üçün əlverişli nəqliyyat kommunikasiyası yaradılmışdır. Yəni dəmir yolu, dəniz nəqliyyatı hər iki ölkə üçün iqtisadi əlaqələrin inkişafında səmərəli nəqliyyat vasitəsi hesab edilir. Bakı – Aktau və Bakı – Bektaş gəmi bərələrin işə düşməsi dəniz nəqliyyatı ilə yük daşınmanın intensivləşməsinə təsir etməklə Azərbaycan – Qazaxıstan iqtisadi əlaqələrinin səmərəlili yollarla həyata keçirilməsinə zəmin yaratmışdır.

2000-ci ildə Azərbaycanın MDB ölkələrindən idxal etdiyi ümumi məhsulun 15,3 %-i, ixrac etdiyi məhsulun 3,8 %-i Qazaxıstan respublikasının payına düşür. Qazaxıstan respublikasından idxal olunan məhsulların ümumi dəyəri 57515,7 min ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, bunun 89,4 %-i yeyinti sənaye məhsulları, 3,9 %-i yanacaq materialları, 3,6 %-i kimya və neft kimya, qalan 4,1 %-i sənayenin digər sahələrinə düşən məhsullara aid edilir (bax cədvəl № 50). Respublikanın maye yanacaq ehtiyatları ilə zəngin olmasına baxmayaraq, Qazaxıstan respublikasından idxal olunan yanacağın əsas hissəsini daş kömür təşkil edir. Aparılan təhlillər göstərir ki, idxal olunan məhsulun 89 %-i (və yaxud 51715,7 min ABŞ dolları dəyərində) yeyinti sənaye məhsulları təşkil edir. Yeyinti məhsullarının əsasını kənd təsərrüfatı məhsulları taxıl (427079,7 ton), un (1376,0 ton) və s. təşkil edir.

Tarixən Azərbaycanın sənaye strukturunda yeyinti sənayesi əsas aparıcı sahələrdən biri hesab olmuşdur. Eyni zamanda ixrac olunan məhsulların əksər hissəsini bu sahənin məhsulları təşkil edirdi. Azərbaycanın yeni təsərrüfat sistemində keçməsi yeyinti sənayesi üçün lazım olan xammal mənbələrindən səmərəli istifadə olunması yerli əhalinin tələbatını ödəməklə yanaşı, digər ölkələrin

istehlakçılarının tələbatını ödəmək imkanlarına da malikdir. Lakin bu imkanlardan səmərəli istifadə etmək üçün xarici ölkələrin şirkətləri ilə müştərək şəkildə işlərin aparılması, investisiyaların cəlb olunması vacib şərtlərdəndir. Yaxın gələcəkdə respublikanın rayonlarında ixtisaslaşmış təsərrüfat sahələrinin yaradılması, xammal bazalarından səmərəli istifadəsi yeyinti sənaye sahələrinin inkişafına təkan verən faktorlardan hesab edilir. Yeyinti sənaye sahələrinin inkişafı Qazaxıstan və digər respublikalardan daşınması çox da əlverişli olmayan yeyinti məhsullarına sərf edilən səmərəsiz xərclərin qarşısı qismən alınmış olar.

Azərbaycan – Qazaxıstan iqtisadi əlaqələrində respublikanın yerli şəraitdə istehsal olunmuş məhsulları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. 2000-ci ildə ixrac olunan məhsulun ümumi dəyəri 6664,1 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Respublikadan ixrac olunan cəmi məhsulların 34,1%-i maye yanacaq məhsulları, 48,3%-i isə maşınqayırma və metal emalı sənaye məhsullarının payına düşür (bax cədvəl № 7). Eyni zamanda kimya və neft kimya məhsulları 8,11%, kənd təsərrüfatı məhsulları 5,8 %, yeyinti sənaye məhsulları 2,6 % təşkil edir (bax cədvəl № 7).

Transxəzər və Avropa – Qafqaz – Asiya magistral dəhlizinin fəaliyyəti nəticəsində gələcəkdə yük daşımaları istər quru, istərsə də dəniz nəqliyyatı ilə intensivləşəcəkdir. Yük daşımının istər Qazaxıstan, istərsə də digər Asiya ölkələri üçün optimallaşdırılması əsas şərtlərdən biri olmalıdır. İndiki bazar iqtisadiyyatı şəraitində ölkələr üçün səmərəli nəqliyyat xərcləri az tələb olunan yollarla bu və ya digər məhsulun daşınması tələb olunur. Bu baxımdan respublikanın metallurgiya, kimya və neft kimya, həmçinin yüngül yeyinti

sənayesinin müasir tələblər səviyyəsində inkişaf etdirilməsi ixrac olunan məhsulların xüsusi çəkisinin artmasına təsir etməklə Azərbaycan – Qazaxıstan iqtisadi əlaqələrində səmərəliliyi artırmaq olar. Eyni zamanda hər il küllü miqdarda iqtisadi cəhətdən daşınması səmərəli olmayan məhsulların qarşısı alınır.

**Azərbaycan – Qazaxıstan respublikalararası idxal və ixrac
olunan məhsulların quruluşu (min ABŞ dolları ilə)¹**

Cədvəl № 7

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi, %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi, %-lə
Yanacaq	2282,4	3,9	2264,4	34,1
Metallurgiya	501,2	0,8	21,6	0,3
Kimya və nefi kimya	2110,9	3,6	540,8	8,11
Maşınqayırma	761,7	1,3	3220,3	48,3
Məşə və ağac emalı	2,0	0,01	7,5	0,1
Tikinti materialları	179,8	0,3	0,6	0,01
Yüngül sənaye məhsulları	0,4	-	3,7	0,08
Yeyinti sənaye məhsulları	51715,7	89,4	178,6	2,6
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	389,0	5,8
Elektrotexnika	-	-	-	-
Tibb avadanlığı	19,0	0,07	-	-
Sair məhsullar	2,1	0,02	37,6	0,6
Cəmi	57575,5	100	6664,1	100

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal-ixrac balansının materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

Azərbaycan – Belorusiya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Azərbaycan – Belorusiya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr MDB ölkələri içərisində son illərdə inkişaf etməkdədir. 2000-ci ildə Azərbaycanın Belorusiyadan idxal etdiyi ümumi məhsulların dəyəri 7058,8 min ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, bu bütövlükdə MDB ölkələrindən idxal olunan məhsulların ümumi dəyərinin 1,8%-i ixrac olunan məhsullar isə 1221,8 min ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, bu da MDB ölkələrinə ixrac olunan məhsulun 1,6 %-ni təşkil edir. Azərbaycanla – Belorusiya respublikası ilə iqtisadi əlaqələrin formalaşmasında dəmir yolu nəqliyyatı mühüm rol oynayır. Məsafə cəhətdən çox da kənarında olmasına baxmayaraq uzaq məsafələrə dəmir yolu ilə kütləvi yüklərin daşınması nəqliyyat xərclərinin aşağı düşməsinə şərait yaradır. Respublikanın idxal etdiyi məhsulların əsasını kənd təsərrüfatı məhsulları – 21,2 %, metallurgiya – 18,9 %, kimya, neft kimya – 19,3 %, maşınqayırma – 14,5 %, meşə və ağac emalı sənaye məhsulları – 13,2 % təşkil edir. Qalan faizini yanacaq, yüngül, yeyinti sənaye məhsulları, tibb avadanlıqları və s. məhsulların payına düşür. Yanacaq məhsulları əsasən daş kömürdən ibarət olmaqla məhsulun cəmi 2,2 %-ni təşkil edir. Yanacaq materiallarının respublikaya Belorusiyadan daşınması nəqliyyat xərcləri baxımından bir o qədər də sərfəli hesab edilmir. İdxal olunan maşınqayırma məhsullarının ümumi dəyəri 1209,0 ABŞ dolları təşkil etmişdir. Əsasən kənd təsərrüfatı üçün maşınlar maşınqayırma avadanlıqları və dəzgahlardan ibarətdir (bax cədvəl № 8). Eyni zamanda respublikada istehsal edilən bir sıra sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları ixracatda mühüm yer tutur.

Azərbaycan – Belarusiya ölkələrarası idxal və ixrac olunan məhsulların quruluşu (min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 8

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi, %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi, %-lə
Yanacaq	159,2	2,2	72,7	6,1
Metallurgiya	1268,5	18,9	-	-
Kimya və neft kimya	1366,7	19,3	14,2	1,1
Maşınqayırma	1029,0	14,5	5,9	0,4
Məşə və ağac emalı	936,4	13,2	-	-
Tikinti materialları	24,4	0,3	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	247,1	3,5	580,2	47,4
Yeyinti sənaye məhsulları	46,4	0,6	469,1	40,6
Kənd təsərrüfatı məhsulları	1501,8	21,2	40,2	3,2
Elektrotexnika	-	-	-	-
Tibb avadanlığı	225,5	3,2	-	-
Sair məhsullar	153,8	3,1	12,5	1,2
Cəmi	7058,8	100	1221,8	100

İxrac olunan məhsulların 47,4 % yüngül, 40,6 % isə yeyinti sənaye məhsulları təşkil etməklə üstün göstəricilərə malikdir. İxrac olunan məhsulları içərisində çərdəkli meyvələr, ət-süd məhsulları, yüngül sənaye üçün xammal əsas yer tutur. Qalan 12 %-i isə yanacaq, kimya və neft kimya, kənd təsərrüfatı məhsullarının payına düşür. Gələcəkdə iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi məqsədilə kimya və neft kimya sahələrinin inkişafına diqqətin artırılması ixrac xarakterli

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal-ixrac balansının materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının ön plana çəkilməsi iqtisadi əlaqələrin inkişafına təsir göstərən faktorlardan biri hesab ediləcək.

Azərbaycan – Gürcüstan ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Azərbaycan – Gürcüstan respublikalararası iqtisadi əlaqələr inkişafı üçün əlverişli təbii iqtisadi amillərin olması müsbət təsir göstərmişdir. Digər tərəfdən Gürcüstan respublikasının qonşuluq mövqeyində olması, iqtisadi əlaqələrin səmərəli yollarla həyata keçirilməsini təmin edən mühüm faktorlardan hesab edilir. Eyni zamanda əlverişli nəqliyyat sisteminin olması iqtisadi əlaqələrin inkişafında müsbət rol oynayır. Son illərdə hər iki respublikanın iqtisadi əlaqələrində müsbət meyillər qabarıq şəkildə özünü biruzə verir. 2000-ci ildə Azərbaycan respublikasının Gürcüstandan idxal etdiyi bütün məhsulun ümumi dəyəri 10317,3 min ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, bu da MDB ölkələrindən idxal olunan cəmi məhsulun 3,7 %-i deməkdir. İdxal olunan məhsulların içərisində kimya və neft kimya məhsulları - 18,2 %, maşınqayırma və metal emalı məhsulları - 13,1 %, tikinti materialları - 12,4 %, kənd təsərrüfatı məhsulları - 33,4 % təşkil edir. Sənayenin qalan sahələri üzrə idxal olunan məhsullar - 22,9 % təşkil edir ki, həmin sahələr metallurgiya, meşə və ağac emalı yeyinti, yüngül sənaye məhsullarında təmsil olunur (bax cədvəl № 9). Gürcüstan respublikası ilə Azərbaycan iqtisadi əlaqələr balansı müsbət saldoya malikdir. Yəni Gürcüstan respublikasına 64343,4 min ABŞ dolları dəyərində artıq müxtəlif çeşidli məhsullar ixrac olunmuşdur. Gürcüstana ixrac olunan məhsullar dəyər etibarilə cəmi MDB ölkələrinə ixrac olunan məhsulların 31,7%-ni təşkil edir. İxrac olunan məhsulların 86,4%-i

yanacaq məhsulları təşkil edir (bax cədvəl № 9). Başqa cür desək göndərilən ümumi yanacaq məhsullarının 157753 tonu xam neft, 2164,6 ton xüsusi benzin, 124529 ton avtomobil benzini təşkil edir. Eyni zamanda 23092 ton kerosin, 26757 ton dizel yanacağı, 1958 ton mazut və sair məhsullar ixrac olunmuşdur. Ümumiyyətlə ixrac olunan cəmi yanacaq məhsullarının dəyəri 64317,4 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur (bax cədvəl № 9).

Azərbaycanla Gürcüstan ölkələrarası idxal və ixracın quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 9

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi, %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi, %-lə
Yanacaq	-	-	64317,4	86,4
Metallurgiya	835,9	8,2	99,1	0,1
Kimya və neft kimya	1885,7	18,2	3781,4	5,0
Maşınqayırma	1336,1	13,1	1756,1	2,3
Məşə və ağac emalı	382,3	3,7	169,9	0,2
Tikinti materialları	1278,5	12,4	100,1	0,2
Yüngül sənaye məhsulları	370,2	3,6	1648,2	2,2
Yeyinti sənaye məhsulları	425,5	4,1	2002,9	2,6
Kənd təsərrüfatı məhsulları	3455,3	33,4	28,3	0,09
Elektrotexnika	-	-	397,0	0,5
Tibb avadanlığı	-	-	6,2	0,01
Sair məhsullar	347,8	3,3	354,1	0,4
Cəmi	10317,3	100	74660,7	100

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan respublikasının 2002-ci ilin idxal və ixrac balans materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

Eyni zamanda Azərbaycandan digər sənaye məhsulları göndərilmişdir ki, onların içərisində kimya və neft kimya (5,0 %), yüngül sənaye məhsulları (2,2 %), maşınqayırma məhsullar (2,3%), qalan faizini metallurgiya, tikinti, meşə və ağac emalı, kənd təsərrüfatı, tibb avadanlıqları və sair məhsullar təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər bir ölkə çalışır ki, iqtisadi əlaqələrdə istər natura formasında istərsə də dəyər etibarilə məhsulların idxalı və ixracı prosesində ziyan çəkməsin. Bu baxımdan Gürcüstan respublikasına ixrac olunmuş artıq məhsulların dəyərinə görə digər istehlak məhsulları, kənd təsərrüfatı maşın və mexanizmləri, müxtəlif mineral tikinti materialları və s. idxal olunmaqla iqtisadi əlaqələr balansının bərabərləşdirilməsi üçün şərait yaradır.

Yaxın gələcəkdə Avrasiya ölkələri ilə Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizi vasitəsilə yük daşınmanın intensivliyini nəzərə alaraq hər iki ölkənin nəqliyyat sistemində beynəlxalq normalara uyğun köklü təkmilləşmə işlərinin, aparılması tələb olunur. Nəqliyyat sisteminin beynəlxalq normalara uyğun şəkildə təkmilləşdirilməsi yük daşınmanı müasir tələblər səviyyəsində həyata keçirməsinə, daxili və xarici iqtisadi əlaqələrin daha intensiv şəkildə formalaşmasına təsir göstərmiş olacaqdır.

Azərbaycan – Moldova ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Azərbaycan – Moldova ölkələrarası iqtisadi əlaqələr müstəqillik illərində bir o qədər intensiv şəkildə inkişaf etməmişdir. Lakin son illərdə hər iki ölkə arasında idxal və ixrac əməliyyatları formalaşmış və müsbət dəyişikliklər əmələ gəlmişdir. 2000-ci ildə

respublikanın idxal etdiyi məhsulun ümumi dəyəri 1736,4 min ABŞ dolları təşkil etmişdir.

İdxal olunan məhsulların ümumi dəyərinin cəmi MDB ölkələrindən gətirilən məhsulların 1,4 %-i təşkil edir. İdxal olunan məhsulların əsasını yeyinti sənaye məhsulları 1294,2 min ABŞ dolları dəyərində və yaxud cəmi idxalın 74,5%-i təşkil edir. Qalan hissəsini isə müxtəlif növ tikinti materialları – 0,2 %, kənd təsərrüfatı maşınları 0,1 % və s. məhsullar 26 % təşkil edir. Azərbaycandan bu ölkəyə ixrac olunan məhsulun ümumi dəyəri 21,2 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bunun 57,6 %-i kənd təsərrüfatı məhsulları, 42,4 %-i isə metallurgiya sənaye məhsulları təşkil edir. Moldova – Azərbaycan əlaqələrinin inkişafını təmin edə bilən əlverişli nəqliyyat kommunikasiyasının və hər iki ölkənin kifayət qədər müxtəlif sənaye və kənd təsərrüfatı təmayüllü xammal bazarlarına malik olması iqtisadi əlaqələrin inkişafına təkan verə bilən mühüm faktorlardan hesab edilir.

Azərbaycan – Türkmənistan ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Azərbaycan – Orta Asiya müstəqil ölkələrarası iqtisadi əlaqələrdə Türkmənistan Respublikası mühüm yer tutur. Türkmənistanın təbii şəraiti bir o qədər əlverişli olmasa da, maye yanacaq ehtiyatları ilə kifayət qədər zəngin olması bu ölkənin iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Xüsusilə Bakı – Türkmənbaşı gəmi bərələrin işləməsi səmərəli yollarla, dəniz nəqliyyatı vasitəsilə iqtisadi əlaqələrin formalaşmasına böyük təsir göstərmişdir. Son illərdə Azərbaycan – Türkmənistan iqtisadi əlaqələri inkişaf etməklə bərabər, idxal və ixrac arasında bir o qədər də kəskin fərqlər

nəzərə çarpmır. 2000-ci ildə Azərbaycanın Türkmənistan respublikasından idxal etdiyi ümumi məhsulun dəyəri 9643,8 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. MDB respublikalarından idxal olunan ümumi məhsulun 2,5 %-i Türkmənistan təşkil edir. İdxal olunan məhsulun əsasını yanacaq materiallarının payına düşür. Başqa sözlə desək 7914 min ABŞ dolları dəyərində yanacaq materialları respublikaya gətirilmişdir, həmin məhsulların 1724 tonu dizel yanacağı, 51098 tonu mazut, 43764 min kub metr çıxarılmış təbii qazın payına düşür. Azərbaycana bu qədər yanacaq materiallarının gətirilməsi bir o qədər də məqsədəuyğun deyildir. Çünki, respublika kifayət qədər maye yanacaq ehtiyatlarına və istehsalına malik olmaqla, yanacaq materialları ixrac edən ölkələrdən biridir. Yaxın vaxtlarda Transxəzər nəqliyyat dəhlizinin işə düşməsi ilə əlaqədar olaraq Türkmənistan respublikası dünyanın bir çox ölkələrinə Azərbaycandan keçməklə «Transxəzər» boru kəməri vasitəsi ilə maye yanacaq nəql etmə imkanlarına malik olacaqdır. Şübhəsiz ki, bu cür vəziyyət hər iki respublika arasında səmərəli iqtisadi əlaqələrin inkişafına təkan verəcəkdir. Türkmənistan respublikasından idxal olunan məhsulların içərisində yeyinti sənaye məhsulları - 8,5 %, metallurgiya məhsulları - 6,1 % təşkil edir (bax cədvəl № 10). Eyni zamanda Türkmənistan respublikasından ildə 822 min ABŞ dolları dəyərində yeyinti sənaye məhsulları, 100 min ABŞ dolları dəyərində yüngül sənaye məhsulları, 60 min ABŞ dolları dəyərində kənd təsərrüfatı məhsulları idxal olunmuşdur (bax cədvəl № 10).

**Azərbaycan – Türkmənistan respublikalararası idxal
və ixracın quruluşu (min ABŞ dolları hesabı ilə)¹**

Cədvəl № 10

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi, %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi, %-lə
Yanacaq	3914,0	82,3	226,7	2,7
Metallurgiya	592,8	6,1	478,4	5,8
Kimya və neft kimya	27,1	0,2	1331,0	16,1
Maşınqayırma	113,0	1,1	5152,3	62,6
Məşə və ağac emalı	0,4	0,01	-	-
Tikinti materialları	-	-	89,6	1,0
Yüngül sənaye məhsulları	100,6	1,09	-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	822,2	8,5	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	60,3	0,6	165,2	2,2
Elektrotexnika	-	-	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	122,8	1,4
Sair məhsullar	13,4	0,1	662,6	8,2
Cəmi	9643,8	100	8228,6	100

Azərbaycan bir sıra məhsulları idxal etdiyi kimi, Türkmənistan respublikasına bir sıra sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları ixrac edir. 2000-ci ildə respublikadan ixrac olunan cəmi məhsulların dəyəri 8228,6 min ABŞ dolları təşkil etmişdir ki, bu da MDB ölkələrinə ixrac olunan ümumi məhsulun 3,5 %-i təşkil edir. İxrac olunan məhsulların 62,6 % müxtəlif təyinatlı maşınqayırma

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac balansının müvafiq materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

məhsulları, kimya və neft kimya məhsulları – 16,1 %, metallurgiya məhsulları – 5,8 % təşkil etməklə ümumi ixracda üstünlüyə malikdir. Qalan 15,5 %-i yanacaq, kənd təsərrüfatı, tibb avadanlıqları, tikinti materialları və s. təşkil edir. Türkmənistan – Azərbaycan ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi üçün ilk növbədə istehlak xarakterli sənaye məhsullarının sahələrinin inkişafı təmin olunmalıdır. Hər iki respublikada mövcud yanacaq ehtiyatlarından səmərəli şəkildə istifadə olunması həmin növ kütləvi məhsulların daşınmasına sərf edilən səmərəsiz xərclərin qarşısı alınmış olar. Eyni zamanda yüklərin daşınması zamanı gəmi bərələrin yük tutumundan səmərəli istifadə olunması vacibdir.

Azərbaycan – Qırğızıstan ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

MDB ölkələri içərisində Qırğızıstan respublikası ilə Azərbaycanın iqtisadi əlaqələri inkişaf edir. Qırğızıstan respublikası dağlıq ölkə olduğundan Orta Asiyanın digər müstəqil respublikaları ilə müqayisədə istehsal sahələrinin strukturuna və inkişaf səviyyəsinin nisbətən aşağı olması ilə fərqlənir. Buna baxmayaraq Azərbaycan respublikası ilə iqtisadi əlaqələr balanslı müsbətdir, yəni respublikanın idxal etdiyi ümumi məhsulun dəyəri 3154,1 min ABŞ dolları təşkil etdiyi halda, ixrac olunan məhsullar isə 1872,6 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Ümumiyyətlə MDB ölkələri üzrə respublikanın idxal etdiyi məhsulların 1,8%, ixracın isə 1,7%-i Qırğızıstanın payına düşür. Qırğızıstan iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatı maşınları, tikinti materialları aparıcı mövqe tutduğundan iqtisadi əlaqələr balansında bu sahənin məhsullarının xüsusi çəkisi yüksəkdir. 2000-ci ildə Qırğızıstan respublikasından idxal olunan məhsulların

58,4%-i tikinti materialları, 35,2%-i maşınqayırma məhsulları təşkil edir. Dəyər hesabı ilə desək 2000-ci ildə 1834,3 min ABŞ dolları məbləğində tikinti materialları, 1112,2 min ABŞ dolları məbləğində isə elektrotexnika sənaye məhsulları gətirilmişdir. Qalan faizini meşə və ağac emalı məhsulları – 2,4%, yeyinti sənaye məhsulları – 3,1 %, sair məhsullar isə 0,9 % təşkil edir (bax cədvəl № 11).

Respublikadan yuxarıda qeyd olunduğu kimi ixrac olunan məhsulların ümumi dəyəri 1872,6 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. Əsasən kənd təsərrüfatı məhsulları – 63,0%, yeyinti sənaye məhsulları – 31,1 %, müxtəlif təyinatlı tikinti materialları ixrac olunmuşdur. Bütün bunlara baxmayaraq respublikanın iqtisadi əlaqələr saldosu mənfidir. Yəni 2972 min ABŞ dolları dəyərində artıq məhsullar Qırğızıstandan idxal olunmuşdur. Əlbətdə yaxın gələcəkdə Qırğızıstan respublikası ilə iqtisadi əlaqələri tənzimləmək üçün sənayenin və kənd təsərrüfatının bütün sahələr üzrə kifayət qədər potensial imkanlar vardır. Hər iki ölkənin təbii resurslarından səmərəli şəkildə istifadə olunması üçün müvafiq ölkələrlə müştərək şəkildə iş sisteminin təşkili, investisiyaların yönəldilməsi, kreditlərin verilməsi istehsal sahələrində bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun müvəffəqiyyətlər qazanmaq olar. Şübhəsiz ki, istehsalı yüksək səviyyədə olan ölkələrin iqtisadi əlaqələri də geniş miqyasda olmaqla yüksək səviyyədə gəlir mənbəyinə çevrilir.

Azərbaycan – Qırğızıstan respublikalararası idxal və ixrac olunan məhsulların quruluşu (2000-ci ilə görə, min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 11

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi, %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi, %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	-	-	2,7	0,1
Kimya və nəfə kimya	-	-	-	-
Maşınqayırma	-	-	9,9	0,5
Məşə və ağac emalı	77,0	2,4	-	-
Tikinti materialları	1834,3	58,4	68,3	3,6
Yüngül sənaye məhsulları	-	-	8,5	0,6
Yeyinti sənaye məhsulları	100,1	3,1	582,5	31,1
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	1179,9	63,0
Elektrotexnika	1112,2	35,2	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	31,0	0,9	20,8	1,1
Cəmi	3154,6	100	1872,6	100

Azərbaycan – Tacikistan ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Azərbaycan – Orta Asiya respublikaları içərisində hələ keçmiş sovetlər ittifaqı dövründə mütəmadi iqtisadi əlaqələrə malik olan respublikalardan biri də Tacikistan respublikasıdır. Tacikistanın əlverişli təbii iqtisadi şəraitə, nisbətən filiz və qeyri filiz sərvətlərinə malik olmasına baxmayaraq, həmin sərvətlərin istehsal dövriyyəsinə zəif cəlb olunması istehsal sahələrinin bir tərəfli inkişafına səbəb

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin müvafiq materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

olmuşdur. Sənayedə əsas aparıcı sahələr filiz çıxarma ilə əlaqədar olaraq metallurgiya və istehlak xarakterli sənaye müəssisələri formalaşmışdır. Eyni zamanda istehlak xarakterli sənaye sahələrinin əsas xammal bazası hesab edilən kənd təsərrüfatının yüksək səviyyədə inkişaf etdirilməsi ölkənin iqtisadiyyatında mühüm əhəmiyyət kəsb etmiş və xarici iqtisadi əlaqələrin geniş miqyasda formalaşmasına təsir göstərmişdir.

2000-ci ildə hər iki ölkənin idxal və ixrac əməliyyatlarında iqtisadi göstəricilər bir o qədər yüksək olmasa da bu və ya digər məhsullara görə iqtisadi əlaqələrdə iştirak edirlər. 2000-ci ilin iqtisadi əlaqələr balansına əsasən Azərbaycanın idxal etdiyi məhsulun ümumi dəyəri 148,1 min ABŞ dolları, ixrac etdiyi isə 19585,3 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. Azərbaycandan ixrac olunan məhsullar 1942,7 min ABŞ dolları ilə müsbət saldoya malik olmuşdur. Başqa sözlə desək Tacikistan respublikasından idxal olunan məhsullar MDB ölkələri üzrə idxal olunandan çox az faiz təşkil edir. İxracə gəldikdə MDB dövlətləri cəmi ixrac olunan məhsulların 3,3 %-i Tacikistan respublikası təşkil edir.

İdxal olunan məhsulların 69,6 %-i metallurgiya, 8 %-i isə yeyinti sənaye məhsullarının payına düşür. Qalan faizini meşə və ağac emalı materialları, sair məhsullar təşkil etmişdir (bax cədvəl № 12).

Respublikadan ixrac olunan ümumi məhsulların 95,2 %-i (yaxud 18663,0 min ABŞ dolları dəyərində) kimya və neft kimya, 2,4 %-i yeyinti sənaye məhsulları təşkil edir. İxrac olunan məhsulların qalan faizini digər sənaye sahələri təşkil edir (bax cədvəl № 12).

Tacikistan–Azərbaycan əlaqələrinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərindən biri yüklərin avtomobil nəqliyyatı ilə daşınib Türkmənbaşı limanına, oradan bir başa respublikaya daşınması daha səmərəli hesab edilir. Yaxın gələcəkdə «İpək yolu»nun fəaliyyəti şübhəsiz ki, bu ölkələr ilə səmərəli iqtisadi əlaqələrin inkişafına öz təsirini göstərmiş olacaqdır.

**Azərbaycan – Tacikistan respublikalararası idxal
və ixracın quruluşu (min ABŞ dolları ilə)¹**

Cədvəl № 12

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi, %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi, %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	103,1	69,6	123,6	0,6
Kimya və neft kimya	-	-	18663,0	95,2
Maşınqayırma	-	-	-	-
Meşə və ağac emalı	5,6	3,7	7,5	0,09
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	-	-	-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	11,7	8,0	487,7	2,41
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	217,3	1,1
Elektrotexnika	-	-	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	27,7	18,7	86,2	0,6
Cəmi	148,1	100	19585,3	100

¹ Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac balansının müvafiq materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

Azərbaycan – Özbəkistan ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Orta Asiya respublikaları içərisində Özbəkistan respublikası ilə Azərbaycanın iqtisadi əlaqələri son illərdə inkişaf etmək üzrədir. Qeyd etmək lazımdır ki, Özbəkistan respublikasında illik məhsul istehsalı 14863 min ABŞ dolları ötüb keçmişdir. Bu baxımdan Özbəkistan Azərbaycanla olduğu kimi, digər MDB respublikaları ilə iqtisadi əlaqələri aktivdir. 2000-ci ilin iqtisadi göstəricisinə görə Özbəkistan respublikasından idxal olunan ümumi məhsulun dəyəri 751,3 min ABŞ dolları, ixrac olunan məhsulların isə 1061,3 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. MDB ölkələrindən Azərbaycanın idxal etdiyi ümumi məhsulun 1,2 %-i, ixracın isə 1,4 %-i Özbəkistanın payına düşür. Aparılan təhlil göstərir ki, Özbəkistan respublikası yüksək səviyyədə inkişaf etmiş kənd təsərrüfatı respublikası olmasına baxmayaraq, idxal olunan ümumi məhsullar içərisində maşınqayırma məhsulları – 42,4 %, tibb avadanlıqları – 12,2 %, müxtəlif mineral tikinti materialları – 7,1 %, metallurgiya məhsulları – 6,6 % təşkil etməklə ümumi idxalda üstünlük təşkil edirlər.

Eyni zamanda yeyinti və yüngül istehlak xarakterli məhsullar, kənd təsərrüfatı, kimya və neft kimya məhsullarının kifayət qədər xüsusi çəkisi vardır, Azərbaycan – Özbəkistan əlaqələrində ixrac olunan ümumi məhsul dəyərində görə idxal olunan üstünlük təşkil etdiyi üçün iqtisadi əlaqələr balansı müsbət saldoya malikdir. 2000-ci ildə ixrac olunan cəmi məhsul 1061,3 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. Respublikadan Özbəkistana göndərilən cəmi məhsulun 64,2%-i kimya və neft kimya məhsulları təşkil etmişdir. Eyni zamanda digər məhsullar: maşınqayırma məhsulları 12,8 % (yaxud 136,8 min ABŞ dolları məbləğində), müxtəlif

metallurgiya məhsulları 42,5 min ABŞ dolları, yeyinti məhsulları 28,6 min ABŞ dolları dəyərində ixrac olunmuşdur (bax cədvəl № 13).

**Azərbaycan – Özbəkistan respublikalararası idxal
və ixracın quruluşu (min ABŞ dolları ilə)¹**

Cədvəl № 13

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi, %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi, %-lə
Yanacaq	-	-	27,7	2,6
Metallurgiya	49,6	6,6	42,5	4,4
Kimya və nəli kimya	21,6	2,8	681,9	64,2
Maşınqayırma	319,1	42,4	136,8	12,8
Məşə və ağac emalı	-	-	12,6	1,1
Tikinti materialları	54,0	7,1	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	37,6	5,0	9,6	0,9
Yeyinti sənaye məhsulları	37,3	4,9	28,6	2,6
Kənd təsərrüfatı məhsulları	61,1	8,3	-	-
Elektrotexnika	-	-	-	-
Tibb avadanlığı	91,2	12,2	-	-
Sair məhsullar	79,8	10,6	121,6	11,4
Cəmi	751,3	100	1061,3	100

Azərbaycan – Özbəkistan respublikalararası iqtisadi əlaqələrin inkişaf perspektivləri vardır. Yaxın gələcəkdə «İpək yolu»nun bərpası Avrasiya ölkələrində olduğu kimi, o cümlədən Özbəkistan – Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinə müsbət təsir göstərmiş olacaqdır. Yəni idxal və ixrac

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac balansının müvafiq materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

əməliyyatları proseslərində qarışıq nəqliyyat vasitələrindən istifadə olunmaqla, yüklərin təhlükəsiz hər iki ölkənin istehlakçılarna daha sərfəli nəqliyyat xərcləri ilə çatdırılmış olacaqdır.

Ümumiyyətlə MDB ölkələri bir qurum kimi tarixi köklər üzərində qurulmuş respublikalardan ibarət olmaqla, bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi əlaqələri inkişaf edir. Avrasiya ölkələri ilə inteqrasiya proseslərinin daha intensivləşməsi, qədim «İpək yolu»nun bərpası və Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin fəaliyyəti Azərbaycan respublikası ilə MDB ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin səmərələşdirilməsinə əlverişli zəmin yaradan faktorlardan biri kimi qiymətləndirmək olar.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN AVROPA ÖLKƏLƏRARASI İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİN İNKİŞAF XÜSUSİYYƏTLƏRİ

§ 1. Azərbaycanın Avropa Ölkələrarası İqtisadi Əlaqələrdə yeri və rolu

Azərbaycan respublikasının XX əsrin axırınıcı on illiyində müstəqillik qazanması dünyanın bir sıra ölkələri ilə olduğu kimi, Avropa ölkələri ilə sərbəst şəkildə geniş miqyaslı iqtisadi əlaqələr yaratmaq imkanlarına malik olmuşdur. 2000-ci ilin iqtisadi göstəricilərinə görə Azərbaycan Avropanın 36 mühüm ölkəsi ilə idxal və ixrac əməliyyatlarında iştirak etmişdir. Azərbaycanın Avropa ölkələrindən 2000-ci ildə idxal etdiyi məhsulların ümumi dəyəri 341233,9 min ABŞ dolları, həmin ölkələrə ixrac etdiyi məhsulların dəyəri isə 1212383,4 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Başqa sözlə desək Azərbaycanın dünya ölkələrindən idxal etdiyi ümumi məhsulun 29,1 %-i, ixrac etdiyi məhsulun isə 69,6 %-i Avropa birliyi ölkələrinin payına düşür (bax cədvəl № 14). Ümumiyyətlə Azərbaycanın Avrasiya məkanında əlverişli strateji mövqeyə malik olması və beynəlxalq əhəmiyyətli «İpək yolu»nun, Avropa – Qafqaz – Asiya magistral dəhlizinin Azərbaycanda mərkəzi mövqe tutması Avropa ölkələri ilə səmərəli iqtisadi əlaqələrin inkişafına zəmin yaratmışdır. İqtisadi təhlillər göstərir ki, Azərbaycanın dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin inkişaf tempinə görə Avropa ölkələri aparıcı mövqeyə malik olmaqla, idxal və ixracın əsasını bu ölkələr təşkil edir.

**Azərbaycanın dünya ölkələri ilə idxal və ixracın quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹**

Cədvəl № 14

Dünya ölkələri	İdxal	Xüsusi çəkisi, %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi, %-lə
Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri	375539,0	32,2	235238,1	13,5
Avropa ölkələri	341233,9	29,1	1212383,4	69,6
Asiya ölkələri	294332,4	25,1	278129,6	15,9
Amerika ölkələri	122523,7	10,4	9880,1	0,5
Afrika ölkələri	30677,1	2,6	3884,4	0,2
Avstraliya və Okcaniya	7775,4	0,6	5384,3	0,3
Cəmi	1172081,5	100	1744899,9	100

Avropa ölkələrindən idxal olunan məhsulların 5,7 %-i Qara Dəniz Hövzəsi Birliyi ölkələrindən olan Rumıniya, Bolqarıstanın, 14,3%-i Almanyanın, 12,7%-i Böyük Britaniyanın, 13,7%-i Norveçin, 13,1%-i İsveçin, 11,9%-i İsveçrənin, 5,9%-i İtaliyanın, 4,3%-i Fransanın, 4,0%-i Niderlandın payına düşür. İdxal olunan məhsullar qalan faizi isə digər ölkələrin payına düşür (bax cədvəl № 15). Eyni zamanda, Azərbaycan Avropanın çoxsaylı ölkələrinə istehsal etdiyi məhsulları sərbəst şəkildə dünya bazarına çıxarmaq və reallaşdırmaq imkanlarına malik olmuşdur. 2000-ci ildə Azərbaycan respublikası Avropa bazarlarına 1212383,4 min ABŞ dolları dəyərində müxtəlif çeşidli sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları ixrac etmişdir. Avropa ölkələrinə ixrac olunan məhsulların ümumi dəyəri dünyanın digər ölkələrinə ixrac olunan cəmi məhsulların

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac balansının materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

75,6%-i təşkil edir. İxrac olunan məhsulların 58,8%-i İtaliya, 15,5%-i Fransanın, 4,3%-i İsveçrə, 1,9%-i Niderland təşkil etməklə daha üstün göstəricilərə malikdir (təx cədvəl № 15).

**Azərbaycan Respublikası ilə Avropa ölkələrarası idxal
və ixracın quruluşu (min ABŞ dolları ilə)¹**

Cədvəl № 15

Ölkələr	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Almaniya	67552,3	14,3	8293,0	0,6
Fransa	18961,1	4,3	205191,8	15,5
Albaniya	-	-	1548,6	0,1
Avstriya	8138,4	2,7	1013,9	0,05
Belçika	4320,5	0,9	786,7	0,04
Bolqarıstan	11845,0	2,5	2561,7	0,1
Finlandiya	2086,5	0,4	197,7	0,01
Kipr	54,7	0,01	-	-
Danimarka	4026,9	0,8	87,1	0,01
Hibraltar	64,1	0,01	7000,8	0,5
Yunanıstan	3379,4	0,7	22680,0	1,7
Macarıstan	4673,3	0,9	0,8	-
İtaliya	28098,6	6,9	762544,8	58,8
İslandiya	-	-	31539,6	2,3
İrlandiya	2004,1	0,4	50,7	0,01
Litva	1034,7	0,2	2446,1	0,1
Latviya	442,0	0,09	12592,3	0,9
Estoniya	250,4	0,05	706,9	0,05

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac balansının materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

Ölkələr	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Lüksemburq	3,1	-	2,5	-
Niderland	18915,6	4,7	26213,0	1,9
Norveç	5974,3	13,7	855,2	0,04
Poşa	20744,5	4,4	3072,0	0,2
Portuqaliya	464,6	0,09	0,6	-
Ruminiya	2483,9	0,5	7537,4	0,54
İngiltərə	93,2	0,01	113,3	0,01
Böyük Britaniya	59961,2	12,7	24640,0	1,8
Slovakiya	201,2	0,04	673,2	0,03
Sloveniya	2526,3	0,5	2354,8	0,1
İspaniya	4646,6	0,9	7799,6	0,5
İsveç	5707,5	13,1	18,7	-
İsveçrə	56239,4	12,9	45852,7	3,4
Makedoniya	64,9	0,01	-	-
Yuqoslaviya	157,6	0,03	7889,5	0,6
Xorvatiya	1837,8	0,42	3741,9	0,2
Malta	216,3	0,04	25377,0	2,1
Çexiya	4063,9	0,8	235,5	0.02
Cəmi	341233,9	100	1212383,4	100

Ümumiyyətlə 2000-ci ildə Azərbaycandan Avropa ölkələrinə 87149,5 min ABŞ dolları dəyərində artıq sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları ixrac olunmaqla iqtisadi əlaqələr balansı müsbət soldaya malik olmuşdur. Eyni zamanda respublikadan ixrac olunan məhsulların çox hissəsi Avropa ölkələrinin tələbatına uyğun olan məhsullar təşkil etdiyindən dünya bazarında özünə yer tapa bilir. Avropa ölkələri ilə Azərbaycanın idxal və ixrac əməliyyatlarında

Fransa, İtaliya, Almaniya və s. dövlətlər daha aktiv iştirak edir. Bir çox xüsusiyyətləri nəzərə alaraq idxal və ixrac olunan məhsulların kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə əsaslanaraq mühüm ölkələrin iqtisadi əlaqələrinin təhlil olunmasını məqsədəuyğun hesab edirik.

§ 2. Avropa Ölkələri ilə İqtisadi Əlaqələrin Müasir Vəziyyətinin Təhlili

Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrdə Azərbaycan – Böyük Britaniya ölkələrarası iqtisadi əlaqələri mühüm yer tutur. Avropa ölkələri içərisində Böyük Britaniya ilə iqtisadi əlaqələr XX əsrin sonunda daha intensiv xarakter almışdır. Böyük Britaniya ilə respublikanın xarici iqtisadi əlaqələrində quru və su yollarının olması qarışıq nəqliyyat vasitələrindən istifadə olunması yolu ilə səmərəli yollarla yük əməliyyatlarının aparılması mühüm əhəmiyyətə malikdir. Avropa – Qafqaz – Asiya magistral dəhlizinin fəaliyyəti Avropanın başqa ölkələri kimi, Böyük Britaniyanın iqtisadi həyatında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Böyük Britaniya tarixən Avropa ölkələri içərisində yüksək səviyyədə inkişaf etmiş sənaye ölkəsi olduğundan dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrində beynəlxalq normalara uyğun ixtisaslaşmış sənaye məhsulları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Son illərdə Azərbaycan – Böyük Britaniya iqtisadi əlaqələri inkişaf etməkdədir. Əlverişli quru və su yollarının olması hər iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin inkişafına müsbət təsir göstərir. 2000-ci ilin məlumatına görə Azərbaycanın Avropa ölkələrindən idxal etdiyi məhsulun 12,7%-i, Avropa ölkələrinə ixrac etdiyi məhsulların 1,8 %-i Böyük Britaniyanın payına düşür.

Başqa sözlə desək 2000-ci ildə Böyük Britaniyadan respublikanın idxal etdiyi cəmi məhsulun dəyəri 59961,2 min ABŞ dolları dəyərində, ixrac etdiyi məhsulun dəyəri isə 24640,0 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. İqtisadi əlaqələr balansı mənfi saldoya malik olmaqla 35321,2 min ABŞ dolları dəyərində artıq məhsul idxal

olunmuşdur. Böyük Britaniyadan 2000-ci ildə respublikanın idxal etdiyi ümumi məhsulun 30,2 %-i maşınqayırma, 26,3 %-i elektrotexnika, 26,2 %-i metallurgiya, 7,5%-i yanacaq materialları təşkil etmək daha yüksək göstəriciyə malik olmuşdur. Eyni zamanda kimya və neft kimya, yüngül sənaye məhsulları (12,3 %) idxal olunur. Yanacaq məhsulları içərisində əsas yeri dizel yanacağı 3599 ton, yağlar 224 ton, maşınqayırma və elektrotexnika sahəsinə aid maşınlar, avadanlıqlar, dəqiq cihazlar və s. gətirilmişdir. Kimya məhsulları içərisində rezin ayaqqabılar (6952 cüt), sintetik yuyucu maddələr (243 ton), plastik kütlələr (9,8 ton), yüngül sənayedə isə yun xalçalar (1228 kv m.), yun paltarlar və s. üstünlük təşkil edir. Müxtəlif elektrik avadanlıqları, elektrik akkumulyatorlar (1715 ədəd), istilik elektrik cihazları, radioapaturalar və s. məhsullar mühüm yer tutur. Ümumiyyətlə aparılan təhlil göstərir ki, kifayət qədər müxtəlif çeşidli yanacaq ehtiyatlarına malik olan respublikaya kənar ölkələrdən çox da daşınması səmərəli olmayan dizel yanacaqlarının, yağların və s. gətirilməsi məqsədəuyğun hesab edilmir. Azərbaycan bu və ya digər məhsullarını Böyük Britaniya ölkəsinə ixrac etmək imkanlarına malikdir. 2000-ci ildə Böyük Britaniya ölkəsinə respublikadan 18785,1 min ABŞ dolları dəyərində müxtəlif çeşidli sənaye məhsullarının ixrac olunmuşdur. İxrac olunan ümumi məhsulun 74,6%-i yanacaq, 10,9%-i maşınqayırma, 10,6%-i metallurgiya məhsullarının payına düşür. Qalan faizi kimya-neft kimya, meşə və ağac emalı, tikinti materialları, yüngül sənaye məhsulları təşkil edir (bax cədvəl № 16). Cədvəldən görüldüyü kimi ümumi məhsulların quruluşunda yanacaq məhsulları daha üstün göstəriciyə malikdir. Göndərilən yanacağın əsas hissəsini xam neft – 30875 ton, kerosin – 770 ton, dizel

yanacağı – 33545 ton təşkil etmişdir. Eyni zamanda metallurgiya məhsulları da ixracatda mühüm yer tutur, əsasən mis məmulatları (20 ton), müxtəlif aliminium materialları və s. ixrac olunmuşdur.

**Azərbaycan – Böyük Britaniya ölkələrarası idxal
və ixracın quruluşu (min ABŞ dolları ilə)¹**

Cədvəl № 16

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	4470,2	7,5	13951,5	74,6
Metallurgiya	9574,9	16,2	1996,5	10,6
Kimya və neft kimya	5040,2	8,5	61,2	0,3
Maşınqayırma	17830,4	30,2	2057,1	10,9
Məşə və ağac emalı	1259,3	2,1	28,1	0,1
Tikinti materialları	313,9	0,5	62,7	0,3
Yüngül sənaye məhsulları	2265,5	3,8	27,2	0,1
Yeyinti sənaye məhsulları	145,4	0,2	0,9	0,0
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektrotexnika	15508,2	26,3	488,8	2,6
Tibb avadanlığı	1188,2	2,6		-
Sair məhsullar	1275,3	2,1	111,1	0,5
Cəmi	58871,6	100	18785,1	100

Azərbaycan – Böyük Britaniya iqtisadi əlaqələrinin müasir təhlili göstərir ki, hər iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin gələcək inkişafı üçün əlverişli imkanlar vardır. İlk növbədə yaxın gələcəkdə «İpək yolu»nun bərpası və mərkəzi Avropa ölkələrini əlaqələndirən

¹ Cədvəl Azərbaycanın Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

quru yollarından səmərəli istifadə nəticəsində çox da nəqliyyat xərcləri tələb etmədən qarşılıqlı nəqliyyat-iqtisadi əlaqələrin formalaşması üçün əlverişli imkanlar vardır. Respublikada yerli sənaye sahələrinin inkişafını təmin etməklə, uzaq ölkələrdən daşınması çox da əlverişli olmayan kimya, neft kimya, metallurgiya, yanacaq məhsullarının qarşısı alınmaqla, onların daşınmasına sərf olunan səmərəsiz nəqliyyat xərcləri ixtisar olunur.

Azərbaycan – Fransa ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Fransa dünyanın iqtisadi cəhətdən yüksək səviyyədə inkişaf etmiş ölkələrindən biri hesab edilir. Hələ qədim zamanlardan əlverişli nəqliyyat kommunikasiyasına malik olması, xüsusilə quru və su yollarının olması dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin inkişafına zəmin yaratmışdır. Eyni zamanda dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynaya bilən sənayenin çox sahəli inkişafı və dünya standartlarına uyğun istehlak xarakterli məhsulların istehsalının həyata keçirilməsi dünyanın müxtəlif bazarlarında xüsusi yer tutmasına səbəb olmuşdur. XX əsrin sonunda dünya bazar iqtisadiyyatının inkişafı bu cür yüksək səviyyədə inkişaf etmiş ölkələrin istehsal etdikləri məhsulların «açıq qapı» nəzəriyyəsinə əsaslanmaqla dünyanın bütün bazarlarında reallaşdırmaq imkanları vermişdir. Eyni zamanda Fransanın çox əlverişli iqtisadi-coğrafi məkanda yerləşməsi qərb və şərq ölkələri ilə, o cümlədən Avrasiya ölkələrinin mərkəzində mövqe tutan Azərbaycan respublikası ilə geniş miqyaslı iqtisadi əlaqələrə malikdir. Bütün nəqliyyat vasitələrindən xarici iqtisadi əlaqələrdə hər iki ölkənin istifadə etməsinə əlverişli imkanlar vardır. Avropa – Qafqaz – Asiya magistral

dəhlizinin bir başa bu qədim ölkənin ərazisindən keçməsi və Azərbaycanda mərkəzi mövqe tutması hər iki ölkənin iqtisadi əlaqələrinə müsbət təsir göstərən faktorlardan biri kimi qiymətləndirmək olar. Fransadan respublikanın idxal etdiyi məhsul bütün Avropa ölkələrindən idxal olunan məhsulun cəmi 43%-i, ixracını isə 15,5%-i təşkil edir. 2000-ci ilin idxal və ixrac materiallarının quruluşuna diqqət yetirdikdə respublikanın idxal etdiyi məhsulların ümumi dəyəri 18961,1 min ABŞ dolları olduğu halda, ixrac olunanın dəyəri isə 205191,8 min ABŞ dolları təşkil etmişdir, Azərbaycan respublikasının Fransa ilə iqtisadi əlaqələr balansını müsbət soldaya malikdir. Başqa sözlə desək idxal olunan məhsullara nisbətən 186230,7 min ABŞ dolları dəyərində Fransaya artıq məhsul ixrac olunmuşdur. Fransadan respublikanın idxal etdiyi məhsulların 31,2%-i kimya, neft kimya məhsulları, 14,2%-i metallurgiya, 14,6%-i yeyinti sənaye, 13,0%-i maşınqayırma sənaye məhsullarının payına düşür (bax cədvəl № 17). Qalan fəzi sənayenin digər sahələrinin, həmçinin kənd təsərrüfatının payına düşür. Başqa cür desək respublikaya çox çeşidli yeyinti sənaye məhsulları: təzə ət (307 ton), dondurulmuş toyuq əti (539 ton), quş əti (146 ton), donuz əti (740 əti), ət kolbasası (523 ton), tütün (96 ton), papiros kağızı (103 ton), taxıl (469 ton), müxtəlif çeşidli şərəblər, ətirli maddələr (1840 kq), elektrik avadanlıqları, dəzgahlar, cihazlar, tibb avadanlıqları, yüngül sənaye materialları və s. idxal olunur.

Azərbaycan – Fransa ölkələrarası idxal-ixracın quruluşu

(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 17

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	204907,7	99,9
Metallurgiya	2668,1	14,2	12,5	0,01
Kimya və neft kimya	5882,3	31,2	14,5	0,01
Maşınqayırma	2481,5	13,0	-	-
Məşə və ağac emalı	898,2	4,7	10,1	0,01
Tikinti materiallı	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	325,5	1,7	16,6	0,01
Yeyinti sənaye məhsulları	2777,1	14,6	152,4	0,05
Kənd təsərrüfatı məhsulları	445,7	2,4	-	-
Elektrotexnika	278,5	1,4	-	-
Tibb avadanlığı	2214,0	11,6	-	-
Sair məhsullar	990,2	5,2	78,0	0,01
Cəmi	18961,1	100	205191,8	100

Respublikanın idxal etdiyi məhsullar çox çeşidli olduğu halda, ixrac olunan məhsullardan yanacaq məhsulları daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Yəni ixrac olunan məhsulların 99 %-dən çoxunu yanacaq materialları təşkil edir. İqtisadi göstəricilərlə desək 2000-ci ildə Fransaya 840072 ton xam neft, 59123 ton kerosin, 175890 ton dizel yanacağı, 22724 ton sair distilyatlar ixrac olunmuşdur. Yaxın gələcəkdə maye yanacağın istehsalının artırılması ilə əlaqədar olaraq boru kəməri vasitəsilə nəql olunması ölkələrarası iqtisadi səmərəliliyi

¹ Cədvəl Azərbaycan – Fransa ölkələrarası 2000-ci ilin idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

artırmaqla, daha çox gəlir əldə etmək imkanlarına malik olacaqdır. İqtisadi əlaqələri bərabər balansla salmaq məqsədilə respublika öz iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək üçün maşın və avadanlıqlarını, elektrotexnika sənaye məhsullarının idxalı ön plana çəkilməlidir. Eyni zamanda Azərbaycan – Fransa iqtisadi əlaqələrində diqqəti cəlb edən əsas məsələlərdən biri də iqtisadi əlaqələrdə yüklərin çeşidindən asılı olaraq nəqliyyatın səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsidir. XXI əsrdə dünya ölkələri arasında magistral avtomobil yollarının texniki iqtisadi göstəricilərinin yüksəldilməsi və 30-40 ton yük tutumu olan avtomobillərin istehsalının artırılması yüngül çəkili yüklərin həmin avtomobillərlə daşınması daha səmərəli hesab edilir. Eyni zamanda kütləvi yüklərin daşınmasında Azərbaycan Fransa üçün dəmir yolu nəqliyyatı iqtisadi cəhətdən daha sərfəlidir. Yaxın gələcəkdə ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin inkişafı və səmərəliliyinin müəyyənləşdirilməsi, nəqliyyatdan ölkələr üçün daha çox iqtisadi gəlirlər əldə olunmasına imkan yaranmış olacaqdır.

Azərbaycan – Yunanıstan ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Yunanıstan Avropanın cənubunda yerləşən ölkələr sırasına daxildir. Yunanıstanın əlverişli təbii-iqtisadi şəraitə malik olması, strateji mövqedə dayanması, quru və su yolları əhatəsində yerləşməsi dünya ölkələri iqtisadi əlaqələrin inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır. XXI əsrdə dünya ölkələrində gedən inteqrasiya prosesləri bu qədim ölkənin iqtisadiyyatına müsbət təsir göstərən mühüm amillərdən hesab edilir. Xüsusilə qədim «İpək yolu»nun son illərdə daha intensiv xarakter alması və dünyanın çox ölkələrini öz ətrafında birləşdirməsi, həmçinin dəniz nəqliyyatı vasitəsilə yüklərin

daşınmasında bu ölkənin limanlarından istifadə olunması Yunanıstan üçün mühüm gəlir mənbələrindən biri kimi qiymətləndirilir.

Hələ qədim zamanlardan hər iki ölkənin, Azərbaycanın və Yunanıstanın dəniz sahili ölkələr sırasına aid olması iqtisadi əlaqələrin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. XX əsrin son on illərində Azərbaycanın müstəqillik qazanması, başqa ölkələrlə olduğu kimi, Yunanıstanla iqtisadi əlaqələri aktivləşmişdir. Yunanıstan – Azərbaycan əlaqələrində quru və su yollarından istifadə olunması nəqliyyat-iqtisadi əlaqələrin səmərələşdirilməsini daha da artırır. 2000-ci ildə Azərbaycanın bütün Avropa ölkələrindən idxal etdiyi ümumi məhsulun 0,7 %-i, ixracın isə 1,7 %-i Yunanıstanın payına düşür. Yunanıstanın əlverişli iqlim şəraitinə malik olması Yeyinti sənayesinin yüksək səviyyədə inkişafına təsir etdiyindən idxal əməliyyatlarında həmin sənaye məhsulları daha üstün göstəricilərə malikdir. 2000-ci ildə Azərbaycan respublikası Yunanıstandan 3379,4 min ABŞ dolları dəyərində ümumi məhsul idxal etmişdir ki, bunun 37,8%-i yeyinti məhsulları təşkil edir. Digər sənaye məhsullarından meşə və ağac emalı materialları 26,3 %-i, maşınqayırma məhsulları 8,1 %-i, kimya və neftkimya məhsulları 7,8 %-i təşkil etmişdir. Digər sənaye məhsullarının çəkisi 20 % olmuşdur (bax cədvəl № 18). Bir çox sənaye sahələrinin məhsulları isə ölkənin daxili tələbatını ödəmək imkanlarına malikdir.

Azərbaycan respublikası Yunanıstana 2000-ci ildə 228680 min ABŞ dolları dəyərində müxtəlif çeşidli məhsullar ixrac etmişdir. İxrac olunan məhsulları idxal olunandan 19300,6 min ABŞ dolları dəyərində artıq olmaqla, müsbət iqtisadi əlaqələr balansına malikdir. Respublikadan ixrac olunan ümumi məhsulun 98,2 % yanacaq

materialları təşkil edir. Başqa cür desək natura formasında 91220 ton dizel yanacağı ixrac olunmuşdur. Eyni zamanda qismən də olsa kimya və maşınqayırma sənaye məhsulları ixrac olunmuşdur.

Azərbaycan – Yunanıstan ölkələrarası idxal və ixracın quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 18

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	22282,0	98,2	-	-
Metallurgiya	28,3	0,1	-	-
Kimya və neft kimya	44,6	0,1	265,1	7,8
Maşınqayırma	174,5	0,7	274,6	8,1
Məşə və ağac emalı	46,5	0,2	891,9	26,3
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	-	-	-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	104,0	0,7	1279,1	37,8
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektrotexnika	-	-	68,6	2,0
Tibb avadanlığı	-	-	58,7	1,7
Sair məhsullar	-	-	541,4	16,3
Cəmi	22680,0	100	3379,4	100

Yaxın gələcəkdə Azərbaycanla Avropa ölkələrini əlaqələndirən «İpək yolu»nun bərpası, aralıq dənizi hövzəsi ölkələrinin iqtisadi əlaqələrində mühüm rol oynayacaqdır. O cümlədən Yunanıstanın quru və su yolları ilə Avrasiya ölkələri, o

¹ Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

cümlədən Azərbaycanla iqtisadi əlaqələri daha da inkişaf edəcəkdir. Eyni zamanda yaxın gələcəkdə Bakı – Tbilisi – Ceyhan boru kəmərinin istifadəyə verilməsi ucuz yolla Avropa ölkələrinə maye yanacağıın nəqli üçün şərait yaradılacaqdır. Şübhəsiz ki, bu imkanlardan hər iki ölkə istifadə etməklə iqtisadi əlaqələrin inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Azərbaycan – Almaniya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Almaniya Avropada coğrafi cəhətdən mərkəzi mövqe tutan ölkələrdən biri olub, yüksək səviyyədə inkişaf etmiş ölkələr sistemində daxildir. Almaniya uzun illər kapitalist istehsal münasibətlərinə xas olan iqtisadi sistemə daxil olmuş və öz iqtisadiyyatını bu istiqamətdə inkişaf etdirmişdir. XX əsrin axırlarında Şərqi və Qərbi Almaniyanın birləşməsi bu ölkənin iqtisadi inkişafında yeni mərhələnin başlanmasına təkan verdi. Müasir Almaniya inkişaf etmiş ölkələr içərisində ABŞ, Yaponiya və Çindən sonra dördüncü yeri tutmaqla, istehsal etdiyi məhsullara görə dünya bazarında xüsusi yeri vardır. Avrasiya ölkələri arasında gedən inteqrasiyalarda aktiv iştirak edən ölkələrdən biridir. Almaniyanın strateji cəhətdən əlverişli su və quru yolları mərkəzində yerləşməsi və inkişaf etmiş ölkələrlə qonşuluq mövqeyində olması tarixən bu ölkənin dünya dövlətləri ilə iqtisadi əlaqələrinə müsbət təsir göstərmişdir. Ölkənin illik daxili milli məhsulunun ümumi dəyəri 1,9 trilyon ABŞ dollarına bərabərdir. İldə dünyanın müxtəlif ölkələrinə 400 mlrd. ABŞ dolları dəyərində müxtəlif çeşidli məhsullar ixrac etmək imkanlarına malikdir. Ümumiyyətlə ixrac olunan məhsullara görə ABŞ-dan sonra dünya dövlətləri içərisində ikinci yeri tutur.

Dünya iqtisadiyyatına aid olan sənayenin bütün sahələri Almaniyada inkişaf etmişdir. Dünya ölkələri ilə olduğu kimi Azərbaycanla aktiv iqtisadi əlaqələrə malikdir. 2000-ci ildə Azərbaycanın bütün Avropa ölkələrindən idxal etdiyi məhsulun 14,3 %-i və həmin ölkələrə ixrac etdiyi cəmi məhsulların 0,6 %-i Almaniyanın payına düşür.

Azərbaycanın Almaniyadan 2000-ci ildə idxal etdiyi ümumi məhsulun dəyəri 67552,3 min ABŞ dolları, ixrac etdiyi isə 8293,0 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. İqtisadi əlaqələr balansı mənfi olmaqla 59259,3 min ABŞ dolları dəyərində ixraca nisbətən artıq məhsullar idxal olunmuşdur. İdxal olunan məhsulların çox hissəsini 36,6 % metallurgiya, 21,8 % tibb avadanlıqları, 18,0 % maşınqayırma, 10,9 %-i elektrotexnika sənaye məhsulları təşkil etmişdir. Qalan 12,7 %-i isə kimya, meşə və ağac emalı, tikinti materialları, yeyinti sənaye məhsullarının payına düşür (bax cədvəl № 19).

Azərbaycan respublikasından ixrac olunan məhsulların 72,4 %-i yeyinti sənaye məhsullarının payına düşür. Həmçinin kənd təsərrüfatı məhsulları içərisində qoz, fındıq, şabalıd, fıstıq, püstə 1946 ton, qurudulmuş və konservləşdirilmiş meyvələr 36 ton və s. üstünlük təşkil edir. Yanacaq materiallarından kerosin 1587 ton ixrac olunmuşdur. Eyni zamanda kimya metallurgiya, maşınqayırma, tibb avadanlıqları, digər sənaye məhsullar ixrac olunmuşdur.

Aparılan təhlillər göstərir ki, Azərbaycan – Almaniya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr ildən ilə inkişafı üçün əlverişli imkanlar yaranır. Bu ilk növbədə bütün Avrasiya ölkələrinin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayacaq. Avropa – Qafqaz – Asiya magistral nəqliyyat dəhlizini intensiv fəaliyyəti ilə əlaqədar olacaqdır. Bütün

quru nəqliyyat sahələrinin inkişaf etdiyi Almaniyanın dəmir yolu, avtomobil və hava nəqliyyatı ilə yüklərin qərb və şərq ölkələrinə

Azərbaycan – Almaniya ölkələrarası idxal və ixracın quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 19

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi, %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi, %-lə
Yanacaq	-		392,4	4,7
Metallurgiya	24701,7	36,6	46,9	0,5
Kimya və neft kimya	1630,0	2,4	205,0	2,4
Maşınqayırma	12220,7	18,0	495,9	6,0
Məşə və ağac emalı	1350,8	1,9	15,3	0,1
Tikinti materialları	361,0	0,5	2,6	0,03
Yüngül sənaye məhsulları	76,7	0,1	139,9	1,6
Yeyinti sənaye məhsulları	3671,6	5,4	5982,6	72,4
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektrotexnika	7398,0	10,9	-	-
Tibb avadanlığı	14735,1	21,8	1012,4	12,27
Sair məhsullar	1407,4	2,4	-	-
Cəmi	67552,3	100	8293,0	100

daşınması üçün real imkanlar açılır. Bütün Avrasiya ölkələri üçün mərkəzi nəqliyyat rolunu oynayan Azərbaycan həmin ölkələrin yüklərinin qəbulunda və ötürülməsində tənzimləyici roluna malikdir. O cümlədən Almaniya Avrasiya ölkələrinə inteqrasiya məqsədilə

¹ Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

Avropa – Qafqaz – Asiya magistral dəhlizinə aid magistral avtomobil və dəmir yollarında beynəlxalq normalara uyğun işlərin aparılması məqsədilə kapital ayrılmasında aktiv iştirak edən ölkələrdən biri sayılır.

Azərbaycan ərazisində isə avtomobil yollarında yüklərin maneəsiz daşınmasını təmin etmək məqsədilə Qazıməmməd – Akstafa magistral avtomobil yolunun 81 km-nin texniki cəhətdən birinci dərəcəli yol qrupuna aid olması məqsədilə Avropa Yenidənqurma İnkişaf Bankı tərəfindən 425 min ABŞ dolları həcmində kapital ayrılmışdır ki, həmin işlərin yerinə yetirilməsi Almaniyanın «Koks» firması tərəfindən aparılır. Beləliklə Almaniya – Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinin inkişafına dair reallıqlar getdikcə artır.

Azərbaycan – Bolqarıstan ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Qara Dəniz Hövzəsi ölkələri içərisində Bolqarıstan respublikası əlverişli strateji mövqedə yerləşməklə bərabər, qərb və şərq ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirmək üçün quru və su yollarına malikdir. Hələ qədim zamanlardan «İpək yolu»nun bu ölkələrin ərazisindən keçməsi qərb və şərq ölkələri ilə mədəni və ticarət əlaqələrinin yaranmasına müsbət təsir göstərmişdir. Bolqarıstan respublikasının digər mühüm bir xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, iqlimin bu ərazidə mülayim xarakter daşması ilin bütün fəsilərində nəqliyyatın bütün sahələrinin inkişafına şərait yaradır. Mərkəzi Avropadan keçən bütün quru yolları bu ölkəni Avrasiyanın digər ölkələri ilə əlaqələndirmək imkanlarına malikdir. Nəqliyyatın çox sahəli inkişafı ərazinin təbii resurslarının istehsal dövryyəsinə

cəlb olunmasında mühüm rola malikdir. Azərbaycan və Bolqarıstan respublikalarının əlverişli nəqliyyat sisteminə malik olması hər iki ölkə arasında səmərəli yollarla iqtisadi əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynayan faktorlardan hesab edilir. 2000-ci ildə Bolqarıstan respublikasından Azərbaycanın idxal etdiyi məhsulun ümumi dəyəri 11845,0 min ABŞ dolları dəyərində, ixrac olunan məhsullar isə 2561,7 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. Başqa formada desək Azərbaycanın ümumi Avropa ölkələrindən idxal etdiyi cəmi məhsulun 2,5%-i, ixrac etdiyi məhsulların 0,1%-i Bolqarıstanın payına düşür. Respublikanın iqtisadi əlaqələr balansı mənfi olmaqla ixraca nisbətən idxal olunan məhsulların ümumi dəyəri 9283,3 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bolqarıstanın iqtisadiyyatında tarixən aqrar sənaye kompleksləri aparıcı sahələrdən olduğundan ixrac olunan məhsullar içərisində həmin sahənin məhsulları üstünlük təşkil edir. İqtisadi göstəricilərlə desək 2000-ci ildə Azərbaycanın Bolqarıstandan idxal etdiyi cəmi məhsulun 79,3%-i kənd təsərrüfatı məhsulları təşkil etmişdir. Eyni zamanda tibb avadanlıqları 7,2%-i, meşə və ağac emalı materialları 5,3%-i, kimya – neft kimya məhsulları 2,4%-i, maşınqayırma məhsulları isə 2,2%-i təşkil etməklə idxal olunan məhsullar içərisində xüsusi çəkisinə görə fərqlidir. Yeyinti sənaye məhsullarının əsasını efir yağı – 3750 ton, konservləşdirilmiş tərəvəz – 105 ton, fermentləşdirilmiş tütün – 103 ton, həmçinin yüngül sənaye məhsulları mühüm yer tutur. Azərbaycandan ixrac olunan məhsulların 77,5% - yanacaq materialları, 13,9% - maşınqayırma məhsulları təşkil edir. 2000-ci ildə respublikadan Bolqarıstana ümumi dəyəri 1986,7 min ABŞ dolları təşkil edən 9283 ton kirozin ixrac olunmuşdur (bax cədvəl № 20).

Həmçinin ixrac olunan məhsullar içərisində kimya və neft kimya, yeyinti sənaye məhsulları cəmi məhsulların 8,4%-i əhatə edir. Aşağıdakı 20-ci cədvəldə Azərbaycan – Bolqarıstan iqtisadi əlaqələri əks etdirən idxal və ixracın quruluşu verilmişdir.

Azərbaycan – Bolqarıstan ölkələrarası idxal və ixracın quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 20

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-		1986,7	77,5
Metallurgiya	4,0	0,03	-	-
Kimya və neft kimya	285,6	2,4	107,0	4,2
Maşınqayırma	262,8	2,2	357,0	13,9
Məşə və ağac emalı	607,5	5,37	-	-
Tikinti materialları	71,4	0,6	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	-		-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	104,9	0,8	45,0	1,7
Kənd təsərrüfatı məhsulları	9398,6	79,3	60,4	2,5
Elektrotexnika		-	-	-
Tibb avadanlığı	859,8	7,2	-	-
Sair məhsullar	250,4	2,1	5,6	0,2
Cəmi	11845,0	100	2561,7	100

İndiki şəraitdə olduğu kimi, yaxın gələcəkdə də respublikanın ixrac etdiyi ümumi məhsul quruluşunda yanacaq materiallarının xüsusi

¹ Cədvəl Azərbaycan respublikasının 2000-ci ilin idxal və ixrac balansının müvafiq materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

çəkisi artacaqdır. Bu baxımdan Bakı – Tbilisi – Ceyhan boru kəməri ilə neftin Qara dəniz limanlarına nəql olunması, oradan isə Avropa ölkələrinə müvafiq nəqliyyat növləri ilə daşınması iqtisadi səmərəliliyi daha da artırmış olacaqdır. Eyni zamanda quru nəqliyyatı vasitəsilə yüklərin daşınmasının səmərəliliyinin yüksəldilməsi Avropa – Qafqaz – Asiya magistral dəhlizinin xüsusi əhəmiyyəti olacaqdır.

Azərbaycan - Finlandiya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Finlandiyanın Skandinaviya yarımadasında yerləşməsi və əlverişli körfəzlərin olması, tarixən iqtisadi əlaqələrində dəniz nəqliyyatı aparıcı rola malik olmuşdur. Dəniz nəqliyyatı vasitəsilə ölkənin idxal və ixrac etdiyi məhsulların 80-90 %-i həyata keçirilir. Daxili daşınmalarda isə dəmir yolu və avtomobil nəqliyyatından istifadə olunur. Ümumi avtomobil yollarının uzunluğu 40 min km, dəmir yolu isə 6 min km-dən artıqdır.

Xarici iqtisadi əlaqələr ölkənin iqtisadi həyatında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Finlandiyanın istehsal etdiyi məhsulların 25 %-i dünyanın müxtəlif bazarlarında reallaşdırmaqla yüksək gəlir əldə etmək imkanları yaradılır. Dünyanın başqa ölkələri ilə olduğu kimi Azərbaycan respublikası ilə qarışıq nəqliyyat vasitələrindən istifadə etməklə iqtisadi əlaqələri inkişaf edir. 2000-ci ilin idxal və ixrac əməliyyatlarına görə respublikanın idxal etdiyi məhsulun ümumi dəyəri 2086,5 min ABŞ dolları, ixrac olunan məhsullar isə 197,7 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Azərbaycanın Avropa ölkələrindən idxal etdiyi məhsulun 0,4 %-i, ixracın isə çox az hissəsi Finlandiyanın payına düşür. Finlandiyadan idxal olunan məhsulların çox hissəsini maşınqayırma məhsulları – 44,8 %, meşə və ağac emalı sənaye

Azərbaycan – Finlandiya ölkələrarası idxal və ixracın quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 21

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	46,8	2,4	4,0	2,0
Kimya və neft kimya	183,6	8,7	3,5	1,7
Maşınqayırma	934,1	44,8	146,5	74,1
Meşə və ağac emalı	517,1	24,7	-	-
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	5,0	0,2	-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	30,0	1,4	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektrotexnika	224,3	10,7	-	-
Tibb avadanlığı	135,2	6,6	-	-
Sair məhsullar	10,4	0,5	43,7	22,2
Cəmi	2086,5	100	197,7	100

məhsulları 24,7 %, elektrotexnika məhsulları - 10,7 %, kimya və neft kimya sənaye məhsulları – 8,7 % təşkil etməklə üstünlük təşkil edir (bax cədvəl ¹ 21). Qalan faizi digər sənaye məhsullarının payına düşür. Maşınqayırma məhsullarının əsasını elektrik mühərrikləri, maşın və avadanlıqların hissələri, elektrik transformatorları gətirilir ki, bunların ümumi dəyəri 934 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. İdxal olunan məhsullar içərisində meşə və ağac emalı materialları, mebel

¹ Cədvəl respublikanın 2000 - ci ilin idxal və ixrac balansına əsasən tərtib olunmuşdur.

və s. mühüm yer tutmaqla ümumi dəyəri 517 min ABŞ dollarında olmuşdur. Yeyinti sənaye məhsulları içərisində kakao tozu, şokolad məhsulları, çörək məmulatları üstünlük təşkil edir (bax cədvəl 1 21).

Azərbaycanın Finlandiya ölkəsinə ixrac etdiyi cəmi məhsulun dəyəri 197 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. İxrac olunan cəmi məhsulların 74 % maşınqayırma məhsullarının payına düşür. Qalan faizini digər sənaye məhsulları təşkil edir.

Yaxın gələcəkdə Finlandiya ilə iqtisadi əlaqələrin səmərəli təşkilini həyata keçirmək məqsədilə meşə və ağac emalı sənaye məhsullarının, həmçinin maşın və avadanlıqların, cihazların gətirilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Respublikadan isə müxtəlif çeşidli kənd təsərrüfatı məhsullarının, aqrar sənaye məhsulların, maşınqayırma dair avadanlıqların ixracı məqsədəuyğun hesab edilir.

Azərbaycan – Avstriya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Avstriyanın Avropanın mərkəzi hissəsində əlverişli coğrafi şəraitdə yerləşməsi mərkəzi Avropa ərazisindən keçən bütün quru yolları ilə dünyanın qərb və şərq ölkələri ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin inkişafına təsir göstərən mühüm faktorlardan biri kimi qiymətləndirmək olar. Avstriyanın iqtisadi inkişafında bir çox amil mühüm rol oynayır, ən başlıcası isə yerli şəraitdə filiz sərvətlərinin istehsal dövryyəsinə cəlb olunması əsasında metallurgiya və maşınqayırma sənayesinin inkişaf etməsidir. Ümumi ixracatında maşınqayırmanın müxtəlif məhsulları, həmçinin yeyinti və yüngül sənaye sahələri üçün lazım olan dəzgahlar, avadanlıqlar, kənd təsərrüfatı maşınları istehsal edilir. Kimya sənayesi yerli xammal

əsasında inkişaf etməklə azot kübrələri, süni liflər, ipək materialları istehsalına görə Avropa ölkələri içərisində mühüm yer tutur. İstehsal olunan məhsullar Avstriyanın əhalisinin daxili istehlak tələbatını ödəməklə bərabər, dünyanın bir çox ölkələri ilə iqtisadi əlaqələr yaratmağa imkan verir. Ümumiyyətlə bu ölkənin xarici ticarət əlaqələri mənfi saldoya malikdir.

Lakin, Azərbaycan respublikası ilə xarici iqtisadi əlaqələri müsbət saldoya malikdir. 2000-ci ilin idxal və ixrac balansına diqqət yetirdikdə Avstriyadan idxal olunan məhsulun ümumi dəyəri 8138,4 min ABŞ dolları təşkil etdiyi halda, ixrac olunan məhsullar isə 1013,9 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. Yeni respublikanın idxal etdiyi məhsulun dəyəri 7124,5 min ABŞ dolları artıq olmaqla mənfi saldoya malikdir. Ümumiyyətlə bütün Avropa ölkələrindən idxal olunan cəmi məhsulların 2,7 %-i Avstriya ölkəsinin payına düşür. İxrac olunan məhsullara gəldikdə isə Avropa ölkələri ilə müqayisədə çox aşağıdır. 2000-ci ildə Avstriyadan idxal olunan ümumi məhsulun 38,6 %-i metallurgiya, 34,3 %-i maşınqayırma, 7,9 %-i tibb avadanlıqları, 4,4 %-i yeyinti sənaye məhsulları təşkil etmişdir. Qalan faizi digər sənaye məhsullarının payına düşür (bax cədvəl № 22).

Eyni zamanda Azərbaycan respublikası istehsal etdiyi bir sıra yerli sənaye məhsullarını Avstriya ölkəsinə ixrac edir (bax cədvəl № 22). İxrac olunan məhsulların 54,4 %-i kimya və neft kimya sənaye məhsulları təşkil edir. Kənd təsərrüfatı məhsulları da ixracatda üstünlük təşkil edir. Yeni ümumi ixrac olunan məhsulların 35,4 %-i kənd təsərrüfatı məhsullarının payına düşür. Qalan 19,2 %-i sair sahələrinin payına düşür. Yaxın gələcəkdə Avrasiya ölkələrinin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayan Avropa – Qafqaz – Asiya

magistral dəhlizinin fəaliyyətinin intensivləşdirilməsi mərkəzi Avropanın başqa ölkələri kimi, Avstriya ölkəsi ilə səmərəli iqtisadi əlaqələrin inkişafına əlverişli zəmin yaratmış olacaqdır. Digər tərəfdən «İpək yolu»nun bu ölkələrin ərazisindən keçməsi həmin ölkələrin iqtisadi və sosial həyatında müsbət dəyişikliklərin olmasına təsir göstərmiş olacaqdır.

Azərbaycan – Avstriya ölkələrarası idxal və ixracın quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 22

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-		-	-
Metallurgiya	3149,5	38,6	-	-
Kimya və neft kimya	24,9	0,3	551,3	54,4
Maşınqayırma	2798,1	34,3	-	-
Məşə və ağac emalı	274,8	3,3	-	-
Tikinti materialları	-		-	-
Yüngül sənaye məhsulları	47,7	0,5	-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	361,6	4,4	86,0	8,5
Kənd təsərrüfatı məhsulları	24,1	0,2	358,5	35,4
Elektrotexnika	-		-	-
Tibh avadanlığı	644,4	47,9	-	-
Sair məhsullar	813,3	9,5	18,1	1,7
Cəmi	8138,4	100	1013,9	100,0

¹ Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

Azərbaycan – Belçika ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Belçika ərazi cəhətdən Avropanın kiçik ölkələrindən olmasına (ərazisi 30,5 min kv km) baxmayaraq əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi və əlverişli nəqliyyat sisteminə malik olması iqtisadi əlaqələrin inkişafına təsir göstərmişdir. Sənaye məhsulları istehsalına görə Avropa ölkələri içərisində mühüm yer tutur. Dünya ticarətində sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları aparıcı rola malikdir. Belçikanın ixracatında ümumiyyətlə xalça, şüşə, nadir metallar (brilliant) və s. mühüm yer tutur. Xüsusilə ərazidən beynəlxalq əhəmiyyətli magistral dəmir yollarının, avtomobil yollarının və dənizə çıxış yollarının olması beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynayır. Ümumiyyətlə bu ölkənin sənayesində əsas yeri qara və əlvan metallurgiya, maşınqayırma, kimya, energetika təşkil etdiyindən xarici ticarətdə də bu növ məhsullar kütləvilik təşkil edir. Dünyanın başqa ölkələri ilə olduğu kimi Azərbaycan respublikası ilə son illərdə iqtisadi əlaqələri daha genişlənməmiş və inkişaf etmişdir. Avropa ölkələrindən respublikanın ümumi idxal etdiyi məhsulların 0,9 %-i, ixracın isə 0,4 %-i Belçika ölkəsinin payına düşür. İqtisadi göstəricilərlə desək 2000-ci ildə respublikanın Belçikadan idxal etdiyi ümumi məhsulun dəyəri 4320,5 min ABŞ dolları, ixrac etdiyi cəmi məhsullar 786,7 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. Respublikanın 2000-ci ildə Belçika ilə iqtisadi əlaqələr balansı mənfi olmaqla 3533,8 min ABŞ dolları dəyərində artıq məhsullar idxal olunmuşdur. İdxal olunan məhsulun sahələr üzrə quruluşu olduqca müxtəlifdir. İdxal olunan cəmi məhsulların 41,9%-i kimya - neft kimya, 24,1 %-i tibb avadanlıqları, 8,6 %-i maşınqayırma, 77 %-i metallurgiya sənaye məhsullarının payına

düşür. Qalan faizi isə digər sənaye məhsulları təşkil edir (bax cədvəl № 23). Kimya məhsulları içərisində ən çox plastik kütlə 270 ton, sintetik liflər; xalçalar 27565 kv. km, maşınqayırma məhsulları içərisində müxtəlif cihazlar, avadanlıqlar, hesablama maşınları və s. üstünlük təşkil edir.

Azərbaycan – Belçika ölkələrarası idxal və ixracın quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 23

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	335,1	7,7	190,7	24,2
Kimya və neft kimya	1813,1	41,9	33,6	4,2
Maşınqayırma	375,2	8,6	527,4	67,3
Məşə və ağac emalı	50,9	1,3	-	-
Tikinti materialları	66,9	1,5	3,5	0,4
Yüngül sənaye məhsulları	99,7	2,5	5,8	0,7
Yeyinti sənaye məhsulları	71,0	1,6	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	24,6	0,6	-	-
Elektrotexnika	-	-	-	-
Tibb avadanlığı	1042,4	24,1	-	-
Sair məhsullar	441,6	10,2	25,7	3,2
Cəmi	4320,5	100	786,7	100

Azərbaycandan ixrac olunan cəmi məhsulun ümumi dəyəri 786,7 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. İxrac olunan məhsulların

¹ Cədvəl Azərbaycan respublikasının 2000-ci ilin idxal və ixrac balansının müvafiq materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

çox hissəsini maşınqayırma – 67,3 %, metallurgiya məhsulları – 24,2 % təşkil edir. Metal məmulatları içərisində mis – 117 ton; müxtəlif elektrik avadanlıqları və s. ixrac olunur (bax cədvəl № 23).

Avrasiya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin geniş miqyaslı inkişafı qərbi Avropa ölkələrinin iqtisadiyyatında mühüm əhəmiyyət kəsb etmiş olacaqdır. Xüsusilə qərbi Avropa ölkələrinin Avropa – Qafqaz – Asiya magistral dəhlizinə qoşulması «açıq qapı» nəzəriyyəsi əsasında istehsal etdikləri məhsulların dünya bazarına əlverişli yollarla çıxarılmasına imkan verəcəkdir. Şübhəsiz ki, Azərbaycanın tranzit yük axınlarının tənzimlənməsində mühüm yer tutması nəqliyyatdan yüksək səviyyədə gəlir əldə olunmasına şərait yaratmış olacaqdır.

Azərbaycan – Estoniya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Müstəqillik əldə etdikdən sonraki illərdə Azərbaycan Baltikyanı ölkələrlə, o cümlədən Estoniya respublikası ilə iqtisadi əlaqələrini inkişaf etməkdədir. Ümumiyyətlə Avropanın digər ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin nisbətən Baltikyanı ölkələrlə olan idxal və ixrac əməliyyatları başqa ölkələrlə müqayisədə çox da yüksək olmayan aşağı iqtisadi göstəriciyə malikdir. Bütün Avropa ölkələrindən idxal və ixrac olunan cəmi məhsulun 0,1%-i Estoniyanın payına düşür, Azərbaycanın Avropa ölkələrindən idxal olunan cəmi məhsulun ümumi dəyəri 250,4 min ABŞ dolları, ixrac olunan isə 760 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. Respublikanın iqtisadi əlaqələr balansı mənfi 456,5 min ABŞ dolları dəyərində yerinə yetirilmişdir. Ümumiyyətlə idxal olunan cəmi məhsulların 38,8 %-i yeyinti sənaye, 13,2 %-i kimya – neft kimya, 12,5 %-i meşə və ağac emalı, 10,9 %-i

metallurgiya sənaye məhsullarının payına düşür (bax cədvəl № 24). Qalan faizini digər sənaye məhsulları təşkil edir. Respublikanın Estoniyaya ixrac etdiyi məhsulların 72,5%-i yanacaq materiallarının payına düşür.

Azərbaycan - Estoniya ölkələrarası idxal və ixracın quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)

Cədvəl № 24

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-		512,6	72,5
Metallurgiya	27,3	10,9	-	-
Kimya və neft kimya	32,7	13,2	153,1	21,6
Məşinqayırma	7,4	2,9	-	-
Məşə və ağac emalı	31,5	12,5	-	-
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	-	-	-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	97,0	38,8	27,7	3,9
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	13,5	2,0
Elektrotexnika	-	-	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	54,5	21,7	-	-
Cəmi	250,4	100	706,9	100

Eyni zamanda kimya – neft kimya sənaye məhsulları ümumi ixrac olunan məhsulların 21,6 %-i təşkil etməklə ixracda xüsusi çəkisi yüksəkdir. Həmçinin respublikadan ixrac olunan məhsulların cəmi 5,9 %-i təşkil edir. Pribaltika ölkələrinin radiotexnika, elektrotexnika sahəsində ixtisaslaşdığını nəzərə alaraq yaxın gələcəkdə idxal olunan

həmin növ məhsullara üstünlüyün verilməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

Azərbaycan – Yuqoslaviya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Avropa ölkələri içərisində Azərbaycanın Yuqoslaviya Respublikası ilə iqtisadi əlaqələri inkişaf etməkdədir. 2000-ci ildə Azərbaycanın Yuqoslaviyadan idxal etdiyi məhsulun ümumi dəyəri 157,6 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. Azərbaycan respublikası həmin ölkəyə ixrac etdiyi məhsul isə 7889,5 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. İxrac olunan məhsulların əsasını yanacaq materialları – 99,5% təşkil edir. Ümumiyyətlə Yuqoslaviya ilə respublikanın iqtisadi əlaqələr balansı müsbət saldoya malikdir. İdxal olunan məhsulların 48,6%-i tibb avadanlıqları, 9,8%-i yeyinti sənaye məhsulları, 41,6%-i sair məhsulların payına düşür. Başqa iqtisadi göstəricilərlə desək respublikaya 76,7 min ABŞ dolları dəyərində tibb avadanlıqları, 15,3 min ABŞ dolları dəyərində isə müxtəlif çeşidli yeyinti sənaye məhsulları gətirilmişdir. İxracatda isə 7855,8 min ABŞ dolları dəyərində dizel yanacağı, kerosin və s. əsas yer tutur.

Ümumiyyətlə aparılan təhlil göstərir ki, respublikanın Avropa ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin gələcək inkişafı üçün geniş imkanlar açılır. O cümlədən Yuqoslaviya ilə respublikanın iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün quruluşu və su yollarının olması hər iki ölkənin iqtisadi cəhətdən səmərə verə bilən əlaqələrin inkişafına şərait yaradan mühüm faktorlardan biri hesab edilə bilər.

Azərbaycan – Polşa ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Şərqi Avropa ölkələri içərisində ərazisinin böyüklüyünə və əhalisinin çoxluğuna, həmçinin təbii resursların zənginliyinə görə Polşa respublikası xüsusilə seçilir. Ümumi ərazisi 312,7 min kv. km olan Polşa respublikasının əlverişli coğrafi məkanda yerləşməsi, nəqliyyatın çox sahəli inkişafı, qərb və şərq ölkələri ilə əlverişli iqtisadi əlaqələrin inkişafına zəmin yaranmışdır. Polşa respublikasında əlverişli təbii iqlim şəraitinin olması tarixən istehsalın çox sahəli inkişafı üçün əlverişli olmuşdur. Ərazidə daş kömür, boz kömür, dəmir filizi və əlvan filiz yataqlarının sənayenin çox sahəli inkişafına təsir göstərmiş və həmin sənaye məhsulları ölkənin daxili tələbatını ödəməklə bərabər, xarici ölkələrlə idxal və ixrac əməliyyatlarında aktiv iştirakına zəmin yaratmışdır. Polşanın sənayesində qara və əlvan metallurgiya, maşınqayırma, kimya sənayesi, tikinti materialları, meşə və ağac e'malı, həmçinin istehlak xarakterli yüngül və yeyinti sahələri yüksək səviyyədə inkişaf etdiyindən xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafında həmin sənaye məhsulları ixracat xarakteri daşıyır. Eyni zamanda Polşa respublikasının dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrində kənd təsərrüfatı məhsullarının xüsusi çəkisi yüksəkdir. Hələ digər tərəfdən Polşa ərazisində qərb və şərq ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrini tə'min edə bilən quru və su yollarının inkişafı bütün nəqliyyat vasitələri ilə dünya bazarına çıxmaq imkanları yaradır. Xüsusilə Avropa – Qafqaz Asiya magistral dəhlizinin bu ərazidən keçməsi və Azərbaycanda kəsişməsi, başqa ölkələrlə olduğu kimi Azərbaycanla səmərəli iqtisadi əlaqələrin həyata keçirilməsinə imkan verir. 2000-ci ilin məlumatına görə Azərbaycan Polşa iqtisadi əlaqələri şərq Avropanın digər ölkələrinə nisbətən daha aktiv olmuşdur.

Azərbaycanın Polşadan idxal etdiyi məhsulun ümumi dəyəri 20744,5 min ABŞ dolları, həmin ölkəyə ixrac etdiyi cəmi məhsulun dəyəri isə 3072,0 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Başqa cür desək 2000-ci ildə Azərbaycanın bütün Avropa ölkələrindən idxal etdiyi ümumi məhsulun 6 %-i və həmin ölkələrə ixrac etdiyi məhsulun 0,2 %-i Polşa respublikasının payına düşür. Respublikanın idxal etdiyi məhsullar içərisində maşınqayırma məhsulları xüsusi yer tutur. Ümumi idxal olunan məhsulların 68,6 %-i bu sahənin payına düşür. 2000-ci ildə Polşadan respublikanın idxal etdiyi ümumi məhsul və avadanlıqlarının ümumi məbləği 14228,1 min ABŞ dolları təşkil etmişdir (bax cədvəl № 25). Eyni zamanda idxal olunan məhsulların 9 %-i istehlak xarakterli yüngül və yeyinti sənaye məhsulları, 4,8 %-i metallurgiya, 4,8 %-i elektrotexnika, 4,4 %-i kimya, 4,2 %-i tikinti materialları, 3,3 %-i meşə və ağac emalı sənaye məhsulları təşkil etmişdir. Polşa respublikasında beynəlxalq nəqliyyatın bütün sahələri: dəmir yolu, dəniz, avtomobil, boru kəməri və hava nəqliyyatı inkişaf etdiyindən dünyanın bütün ölkələri ilə əlverişli iqtisadi əlaqələr yaratmaq imkanlarına malikdir. Bu baxımdan Azərbaycan iqtisadi əlaqələri daha səmərəli yollarla həyata keçirilir. 2000-ci ildə Azərbaycandan ixrac olunan məhsulların cəmi dəyəri 3072,0 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Ümumiyyətlə respublikanın Polşa respublikası ilə iqtisadi əlaqələr balansı mənfi saldoya malikdir. Yeni ixrac olunan ümumi məhsulun dəyəri idxal olunandan 17672,5 min ABŞ dolları az olmuşdur. İxrac olunan ümumi məhsulların 72,2%-i kənd təsərrüfatı məhsulları, 15,3%-i metallurgiya, 12,2 %-i yüngül sənayeməhsulları və s. təşkil edir (bax cədvəl № 25).

Azərbaycan – Polşa ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 25

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	1012,7	4,8	-	-
Kimya və neft kimya	928,4	4,4	471,5	15,3
Maşınqayırma	14228,1	68,6	-	-
Məşə və ağac emalı	696,2	3,3	-	-
Tikinti materialları	887,3	4,2	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	1063,5	5,4	373,6	12,2
Yeyinti sənaye məhsulları	729,8	3,6	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	23,7	0,1	2215,6	72,2
Elektrotexnika	1000,0	4,8	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	174,8	0,8	11,0	0,3
Cəmi	20744,5	100	3072,0	100

Azərbaycan – Polşa ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin perspektiv imkanları olduqca genişdir. Əlverişli nəqliyyat sisteminin olması daha iqtisadi cəhətdən əhmiyyət kəsb edən nəqliyyat sahələri vasitəsilə respublikanın ixtisaslaşmış sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarını Avropa bazarlarına, o cümlədən Polşa respublikasına ixrac olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycanın Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci il idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

Azərbaycan – İtaliya ölkələrarası iqtisadi əlaqələri

Aralıq dənizi hövzəsi ölkələrinə aid olan İtaliya dünyanın yüksək səviyyədə inkişaf etmiş ölkələrindən biridir. Ümumi ərazisi 301 min kv. km olan İtaliya ölkəsinin əlverişli iqtisadi coğrafi mövqedə yerləşməsi filiz və qeyri filiz təbii sərvətlərinin zəngin olması, həmçinin əlverişli iqlim şəraitinin mövcudluğu sənayenin və kənd təsərrüfatının çox sahəli inkişafına təsir göstərmişdir. İstehsal olunmuş sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları ölkənin daxili tələbatını ödəməklə yanaşı xarici istehlakçıların tələbatını təmin etmək məqsədilə ixrac olunur.

İtaliyanın Avropanın mərkəzi ölkələri ilə dəmir yolu, avtomobil nəqliyyatı vasitəsilə iqtisadi əlaqələr yaratmaq imkanlarına malikdir. Dəniz nəqliyyatı bu qədim ölkənin dünyanın bütün ölkələri ilə əlaqələr yaratmaq imkanı verir. Hələ qədim zamanlardan İtaliya Cəbbəlü – Tariq boğazı vasitəsilə Transatlantika, Süveyş kanalı və Qırmızı dəniz vasitəsilə Hind okeanı hövzəsi ölkələri, Aralıq dənizi Bosfor, Dardanel boğazlarından keçməklə Avrasiya ölkələri ilə ticarət əlaqələri saxlamaq imkanlarına malik olmuşdur. Ölkə iqtisadiyyatında qara və əlvan metallurgiya, maşınqayırma, kimya, yüngül və yeyinti sənaye məhsulları aparıcı sahələr olduğundan iqtisadi əlaqələrdə də həmin sahənin məhsulları üstünlük təşkil edir. Eyni zamanda İtaliya dünyanın bir çox ölkələrinə kənd təsərrüfatı məhsulları ixrac edir. İtaliya ilə Azərbaycan iqtisadi əlaqələrindən dəniz nəqliyyatı qədim zamanlarda olduğu kimi, XXI əsrdə də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Qədim «İpək yolu»nun bərpa olunması iqtisadi əlaqələrə daha da təkan vermişdir. 2000-ci ildə Azərbaycan respublikası ilə İtaliyanın iqtisadi əlaqələr balansı müsbət saldıya

malik olmuşdur. 2000-ci ildə İtaliyadan Azərbaycanın idxal etdiyi cəmi məhsulun dəyəri 28098,6 min ABŞ dolları təşkil etdiyi halda, həmin ölkəyə ixrac olunan məhsulun ümumi məbləği isə 762544,8 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. İxrac olunan məhsulların xüsusi çəkisi idxalı üstələməklə 734446,2 min ABŞ dolları dəyərində artıq məhsullar ixrac olunmuşdur. Bütün Avropa ölkələrindən respublikanın idxal etdiyi ümumi məhsulun 8,2%-i, həmçinin həmin ölkələrə ixrac etdiyi cəmi məhsulun 62,8%-i İtaliya respublikasının payına düşür. İtaliyadan ixrac olunan cəmi məhsulların 25,9%-i maşınqayırma, 19,6%-i yeyinti sənaye məhsulları, 16,8%-i metallurgiya, 5,8%-i meşə və ağac emalı, 5,1%-i kimya sənaye məhsullarının payına düşür (bax cədvəl №26). Ümumiyyətlə maşınqayırma İtaliyanın iqtisadiyyatında mühüm yer tutduğundan istehsal etdikləri minik «Fiat» avtomobilləri dünya bazarında rəqabətə davam gətirir və alıcıları daha çoxdur. Avtomobil istehsal edilən zavodlar Turin və Milan şəhərlərində mərkəzləşmişdir. İtaliyadan ixrac olunan məhsullar içərisində yüngül və yeyinti məhsulları üstünlük təşkil edir. İldə 201 min ABŞ dolları dəyərində yüngül, 510 min ABŞ dolları dəyərində isə yeyinti sənaye məhsulları idxal olunur. Həmçinin İtaliyadan tibb avadanlıqları – 291 min ABŞ dolları, elektrotexnika – 2596 min ABŞ dolları, kənd təsərrüfatı məhsulları – 123 min ABŞ dolları, müxtəlif çeşidli tikinti materialları – 157 min ABŞ dolları dəyərində idxal olunmuşdur. İtaliyadan idxal olunan məhsullar kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə görə ölkələr tərəfindən müsbət qarşılır.

Azərbaycan respublikası İtaliyaya 2000-ci ildə ixrac etdiyi məhsulun 99,3%-i yanacaq materialları təşkil etmişdir. Həmin ilə

müvafiq olaraq 622884 min ABŞ dolları dəyərində xam neft, 5645 min ABŞ dolları dəyərində avtomobil benzini, 54144 min ABŞ dolları dəyərində dizel yanacağı və müxtəlif çeşidli yağlar ixrac olunmuşdur. Eyni zamanda metallurgiya, kimya, maşınqayırma, meşə və ağac emalı, kənd təsərrüfatı məhsulları ixrac olunur. Aparılan təhlil göstərir ki, respublikadan ixrac olunan məhsulların əksər hissəsini yanacaq materialları təşkil etməsi respublikada istehsalın birtərəfli inkişaf etdiyini əks etdirir (bax cədvəl № 26).

Azərbaycan – İtaliya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları hesabı ilə)¹

Cədvəl № 26

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	757604,9	99,3
Metallurgiya	4734,4	16,8	907,9	0,1
Kimya və neft kimya	1448,3	5,1	547,8	0,1
Maşınqayırma	7289,3	25,9	161,1	0,05
Meşə və ağac emalı	1632,6	5,8	134,0	0,05
Tikinti materialları	157,9	0,5	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	221,2	0,7	47,2	0,05
Yeyinti sənaye məhsulları	5510,4	19,6	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	173,6	0,6	2196,8	0,2
Elektrotexnika	2596,5	9,2	36,0	0,05
Tibb avadanlığı	291,7	1,5	-	-
Sair məhsullar	4042,7	14,3	909,1	0,1
Cəmi	28098,6	100	762544,8	100

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycanın Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci il idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

Halbuki, Azərbaycanın təbii şəraiti bir növ İtaliyanın təbii şəraitinə oxşardır. İtaliyada olduğu kimi respublikamızda da yüksək səviyyədə subtropik bitkiçiliyi inkişaf etdirməklə daxili tələbatı ödəməklə, xarici ölkələrin istehlakçılarının tələbatını təmin etmək imkanlarına malikdir. Azərbaycan – İtaliya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün daha real imkanlar yaradılmışdır. Qədim «İpək yolu»nun bərpası və onun Azərbaycanda mərkəzləşməsi bütün Aralıq dənizi hövzəsi ölkələri ilə səmərəli iqtisadi əlaqələr yaratmağa imkan verir. Həmin ölkələr Azərbaycan vasitəsilə öz istehsal etdikləri məhsulları dünya bazarında reallaşdırmaq imkanları qazanırlar, eyni zamanda bu imkanlar respublikamız üçün mühüm gəlir mənbəyi yaradır.

Azərbaycan – Rumıniya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Azərbaycan – Rumıniya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin inkişafında hər iki ölkənin əlverişli coğrafi şəraitdə yerləşməsi mühüm iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Rumıniya respublikasının ümumi sahəsi 237,5 min kv. km olub, eninə 650 km, meridianal istiqamətdə 500 km uzanır. Qara dəniz ilə həmsərhəd olması, həmçinin quruda dünya nəqliyyatına xas olan bütün nəqliyyat növlərinin inkişaf etməsi Rumıniyanın dünyanın bir çox ölkələri ilə iqtisadi əlaqələr yaratmağa imkan verir. Digər tərəfdən Rumıniyanın zəngin təbii resursları: neft, təbii qaz, əlvan metallar, xörək duzu və s. istehsalın çox sahəli inkişafına zəmin yaratmışdır. Həmçinin Rumıniyanın meşə və su resursları ilə də zəngin olması bu ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Ən qiymətli resurslarından olan iqlimin, əlverişli olması bütün fəsillərdə sənayenin və kənd

təsərrüfatı sahələrinin ritmik işləməsinə təsir göstərir. Rumıniyanın iqtisadiyyatında yanacaq energetika, əlvan və qara metallurgiya, maşınqayırma xüsusilə kənd təsərrüfatı maşınqayırması (kombaynlar, traktorlar), nəqliyyat maşınqayırması (yük avtomobilləri, avtobuslar, trolleybuslar), elektrotexnika sənayesi, kimya, meşə və ağac emalı sənaye sahələri inkişaf etmişdir. Bu sənaye məhsulları Rumıniyanın xarici iqtisadi əlaqələrində mühüm yer tutur. Eyni zamanda Rumıniyanın iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ölkədə fəaliyyət göstərən yüngül və yeyinti sənaye müəssisələri əsasən yerli kənd təsərrüfatı xammalı bazasına əsaslanır. Yuxarıda qeyd olunduğu kimi Rumıniyanın istehsal etdiyi məhsulları dünya bazarına çıxarmaqda bütün nəqliyyat növlərindən: dəmir yolu, avtomobil nəqliyyatı, boru kəmərləri, su nəqliyyatı, hava nəqliyyatından istifadə olunur. Rumıniyanın Avropa – Qafqaz – Asiya magistral nəqliyyat dəhlizinə qoşulması bir sıra Avrasiya ölkələrində olduğu kimi Azərbaycan respublikası ilə iqtisadi əlaqələrin inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır. 2000-ci ildə Azərbaycan Rumıniya respublikasından 2483,9 min ABŞ dolları dəyərində müxtəlif çeşidli məhsullar idxal etmiş və 7537,4 min ABŞ dolları dəyərində məhsullar həmin ölkəyə ixrac etmişdir. Azərbaycanın bütün Avropa ölkələrindən idxal etdiyi məhsulun 0,7 %-i, ixrac etdiyi məhsulun isə 0,6 %-i Rumıniyanın payına düşür. 2000-ci ildə Rumıniya respublikasından idxal olunan cəmi məhsulun 33,2 %-i kənd təsərrüfatı məhsulları, 37,4 %-i meşə və ağac emalı, 15,8 %-i metallurgiya, 12,5 %-i yeyinti sənaye məhsulları təşkil edir. Həmin ilə müvafiq olaraq Rumıniyadan respublikaya 930 min ABŞ dolları dəyərində mebel, kağız, seliloz, 825 min ABŞ dolları kənd təsərrüfatı

məhsulları, 310 min ABŞ dollarlıq yeyinti sənaye məhsulları idxal olunmuşdur. İqtisadi əlaqələrin tədqiqat ilinin təhlili müsbət saldoya malik olduğunu göstərir. Yəni respublikadan Rumıniyaya idxala nisbətən 5053,5 min ABŞ dolları dəyərində artıq məhsullar ixrac olunmuşdur (bax cədvəl № 27). Azərbaycandan ixrac olunan ümumi məhsulun 98,2 %-i yanacaq məhsullarının payına düşür. 2000-ci ildə respublikadan göndərilən ümumi yanacağın məbləği 7402 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Digər sənaye məhsulları içərisində yüngül və kimya sənaye məhsulları mühüm yer tutur (bax cədvəl № 27).

Şübhəsiz ki, yaxın gələcəkdə Azərbaycanın digər sənaye sahələrində gedən mütərəqqi dəyişikliklər Avropanın başqa ölkələri ilə yanaşı Rumıniya ölkəsi ilə iqtisadi əlaqələrin aktivləşməsinə təsir göstərmiş olacaqdır. Xüsusilə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün respublika daha geniş potensial imkanlara malikdir. Bu imkanlardan istifadə etməklə Azərbaycan dünya bazarında, o cümlədən Rumıniya ölkəsinə oqrar sənaye məhsulları ixrac edən ölkələrdən biri kimi tanınmış olar. Aparılan iqtisadi təhlildən aydın olur ki, Azərbaycan – Rumıniya iqtisadi əlaqələri yüksələn xətlə inkişaf istiqamətlərinə malikdir. İstər «İpək yolu»nun, istərsə də Avropa – Qafqaz – Asiya magistral dəhlizi hər iki ölkənin iqtisadi inkişafına təsir göstərən mühüm faktorlardan biri kimi qiymətləndirilməlidir.

Azərbaycan – Rumıniya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları dəyərində)¹

Cədvəl № 27

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	7402,7	98,2
Metallurgiya	393,8	15,8	-	-
Kimya və neft kimya	23,4	0,9	72,8	0,9
Maşınqayırma	-	-	-	-
Məşə və ağac emalı	910,2	37,4	-	-
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	-	-	42,0	0,7
Yeyinti sənaye məhsulları	310,8	12,5	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	825,5	33,4	-	-
Elektrotexnika	-	-	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	-	-	19,9	0,2
Cəmi	2483,9	100	7537,4	100

Azərbaycan – Baltıqyanı ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Azərbaycan respublikası Baltıqyanı ölkələrdən coğrafi cəhətdən çox da aralı yerləşməsinə baxmayaraq hər üç ölkə ilə iqtisadi əlaqələri əvvəllər olduğu kimi, bu gün də davam edir. Baltıqyanı ölkələr keçmiş SSRİ-nin tərkibindən ayrılan ilk respublikalardan olub, bazar iqtisadiyyatına uyğun olaraq təsərrüfat sahələrini inkişaf etdirirlər. Əlverişli təbii iqlim şəraitinin və müvafiq resursların olması bu ölkələrin iqtisadi inkişafına öz təsirini

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycanın Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci il idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

göstərmişdir. Eyni zamanda quru və su yollarının inkişafı qərb və şərq ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır. Baltikyanı ölkələri bir sıra faydalı qazıntılarla: yanar, şistlər, fosforit, tikinti materialları, torf yataqları ilə zəngin olması bir çox istehsal sahələrinin formalaşmasına təsir göstərmişdir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində istehsalın çox sahəli inkişafı əsasında müstəqil Baltik ölkələri dünyanın bir çox ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri yaradılmış və istehsal etdikləri məhsulları sərbəst şəkildə dünya bazarında reallaşdırmaq imkanlarına malikdirlər Azərbaycanın Baltikyanı ölkələrin hər biri ilə sərbəst şəkildə iqtisadi əlaqələri mövcuddur. Həmin ölkələr içərisində Azərbaycanla iqtisadi əlaqələrin aktivliyinə görə Latviya mühüm yer tutur. Latviyanın ümumi ərazisi 63,7 min kv. km-dir. Latviyanın iqtisadiyyatında kimya, ağac emalı və sellüloz – kağız sənayesi, yüngül və yeyinti sənaye sahələri yüksək səviyyədə inkişaf etdiyindən Azərbaycan iqtisadi əlaqələrində həmin sahənin məhsulları xüsusi yer tutur. 2000-ci ildə Azərbaycan Latviya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin balansını müsbət saldoya malik olmuşdur. Həmin ildə Azərbaycanın Latviyadan idxal etdiyi cəmi məhsulun dəyəri 442 min ABŞ dolları olduğu halda, respublikanın həmin ölkəyə ixrac etdiyi cəmi məhsulun həcmi 12592 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. İxrac olunan ümumi məhsulun dəyəri idxal olunandan 12150 min ABŞ dolları dəyərində artıq ixrac olunmuşdur. 2000-ci ildə Azərbaycanın Latviya respublikasından idxal etdiyi ümumi məhsulun 66,6%-i yüngül sənaye məhsulları, 26,3%-i isə elektrotexnika, 3,8%-i yeyinti sənaye məhsulları təşkil etmişdir. Başqa cür desək Latviyadan həmin ilə müvafiq olaraq 294 min ABŞ dolları dəyərində yüngül sənaye

məhsulları, 115 min ABŞ dolları dəyərində isə elektrotexnika məmulları idxal olunmuşdur (bax cədvəl № 28). Azərbaycanın Latviya respublikasına ixrac etdiyi məhsulların 83,3%-i metallurgiya, 6,9%-i yüngül, 3,4%-i isə yanacaq sənaye məhsulları təşkil etmişdir. İxrac olunan məhsulların sahə quruluşunda metallurgiyanın xüsusi çəkisi daha yüksəkdir. Müvafiq ildə 10501 min ABŞ dolları dəyərində metallurgiya sənaye məhsulları ixrac olunmuşdur (bax cədvəl № 28).

Azərbaycan – Latviya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları hesabı ilə)¹

Cədvəl № 28

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	435,7	3,4
Metallurgiya	14,7	3,3	10501,6	83,3
Kimya və neft kimya	-	-	131,7	1,3
Maşınqayırma	-	-	-	-
Məşə və ağac emalı	-	-	-	-
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	294,5	66,6	878,4	6,9
Yeyinti sənaye məhsulları	17,2	3,8	38,7	0,3
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektrotexnika	115,6	26,3	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	-	-	606,2	4,8
Cəmi	442,0	100	12592,3	100

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin müvafiq materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

Azərbaycanla – Latviya ölkələrarası iqtisadi əlaqələri perspektiv inkişaf istiqamətlərinə malikdir. Azərbaycan istehsal etdiyi yerli sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarını Latviya bazarında reallaşdırmaqla səmərəli iqtisadi əlaqələrin inkişafına nail olmaq imkanlarına malikdir.

Azərbaycan – Litva ölkələrarası iqtisadi əlaqələri

Litva respublikası Baltikyanı ölkələr içərisində iqtisadiyyatın inkişafında mühüm yer tutan respublikalardan biridir. Ümumi ərazisi 65,2 min kv. km-dir. Litvanın əlverişli təbii-iqlim şəraiti və təbii resursların nisbətən azlıq təşkil etməsinə baxmayaraq istehsalın çox sahəli inkişafı bu ölkədə öz əksini tapmışdır. Təbii resurslar içərisində tikinti materialları, torf yataqları və s. diqqəti cəlb edir. İstər yerli, istərsə də gətirilmə xammal əsasında istehsal sahələrinin çox sahəli inkişafına nail olunmuşdur. Respublikanın iqtisadiyyatında sənayenin əsas aparıcı sahələri dəzgəhqayırma, elektrotexnika, cihaz qayırma və kimya sənayesi mühüm yer tutduğundan xarici iqtisadi əlaqələrində həmin sahənin məhsulları mühüm yer tutur. Litvanın quru və su yolları inkişaf etdiyindən dünya ölkələri ilə göstərilən nəqliyyat növlərindən istifadə etməklə iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirir. Litvanın dünyanın bir çox ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri olduğu kimi, Azərbaycan respublikası ilə də iqtisadi əlaqələri vardır. Azərbaycan Litva respublikasından 2000-ci ildə idxal etdiyi cəmi məhsulun dəyəri 1034 min ABŞ dolları dəyərində, həmin ölkəyə ixrac etdiyi məhsulların ümumi həcmi isə 2446 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Litva respublikası ilə Azərbaycanın iqtisadi əlaqələr balansı müsbət saldoya malikdir. Azərbaycanın ixrac etdiyi məhsulun

ümumi dəyəri idxala nisbətən 1412 min ABŞ dolları olacaqdır. Azərbaycan Litva respublikasından 2000-ci ildə 1034 min ABŞ dolları dəyərin məhsul idxal etmişdir ki, bunun 69,5%-i tibb avadanlıqları, 15,5%-i elektrotexnika, 6,3%-i kimya sənaye məhsullarının payına düşür. Qalan 8,7%-i isə maşınqayırma, yeyinti, kənd təsərrüfatı sənaye məhsulları təşkil edir (bax cədvəl № 29). Kənd təsərrüfatında heyvandarlıq komplekslərinin inkişafına görə xüsusilə seçilir. İdxal olunan istehlak məhsulları içərisində heyvandarlıq məhsulları mühüm yer tutur. Azərbaycan – Litva iqtisadi əlaqələrində dəmir yolu və hava nəqliyyatından geniş istifadə olunur.

Azərbaycandan Litva respublikasına ixrac olunan məhsulların 61,8%-i yüngül sənaye sahələri üçün xammal, 29,4%-i tibb avadanlıqları təşkil edir. Azərbaycanda sənayenin inkişaf meyilləri yaxın gələcəkdə Baltıqyanı ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin daha geniş miqyasda inkişafına təsir göstərmiş olacaqdır. İstehsalın Azərbaycanda çox sahəli inkişafı eyni zamanda uzaq məsafələrdən daşınması çox da səmərəli olmayan bir sıra kütləvi yüklərin qarşısını almış olacaqdır.

Azərbaycan – Litva ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları hesabı ilə)¹

Cədvəl № 29

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	-	-	-	-
Kimya və neft kimya	66,0	6,3	-	-
Maşınqayırma	46,2	4,4	6,0	0,2
Məşə və ağac emalı	-	-	-	-
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	-	-	1506,7	6,8
Yeyinti sənaye məhsulları	17,3	1,6	212,0	8,6
Kənd təsərrüfatı məhsulları	28,9	2,7	-	-
Elektrotexnika	158,8	15,5	-	-
Tibb avadanlığı	717,5	69,5	721,4	29,4
Sair məhsullar	-	-	-	-
Cəmi	1034,7	100	2446,1	100

Azərbaycan – İsveçrə ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

İsveçrə mərkəzi Avropada yerləşən ölkələr qrupuna aid olub, dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirmək üçün əlverişli quru nəqliyyat sisteminə malikdir. Ümumi ərazisi 41,3 min kv. km olan İsveçrənin iqtisadi inkişafına ətrafında olan inkişaf etmiş ölkələrin təsiri mühüm rol oynamışdır. Əlverişli təbii iqlim şəraitinin olması hələ qədim zamanlarda burada insanların istirahətini təmin etmək üçün kurort-turizmi sağlamlıq ocaqları yaradılmışdır. Bu hesaba

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci il idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

ölkənin fonduna ildə külli miqdarda xarici valyuta daxil olur. Ölkə iqtisadiyyatında maşınqayırma, kimya sənaye sahələri inkişaf etdiyindən xarici iqtisadi əlaqələrdə həmin məhsullar üstünlük təşkil edir. Sənaye məhsulları çox çeşidliyinə və keyfiyyətinə görə xüsusilə seçilir. 2000-ci ildə Azərbaycan – İsveçrə iqtisadi əlaqələri daha intensiv olmuşdur. Həmin ilə müvafiq olaraq Azərbaycan İsveçrədən 5623,9 min ABŞ dolları dəyərində sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları idxal etmiş, 45842 min ABŞ dolları dəyərində məhsullar ixrac etmişdir. Azərbaycan – İsveçrə iqtisadi əlaqələr balansı mənfi saldoya malikdir. Yəni idxal olunan məhsulların xüsusi çəkisi ixracı üstələmək – 10396,7 min ABŞ dolları dəyərində artıq məhsul idxal olunmuşdur. İdxal olunan məhsullar çox çeşidliyinə görə də seçilir. Ümumi idxal olunan məhsulların 65,8%-i maşınqayırma, 25,6%-i elektrotexnika məhsulları təşkil edir. İdxal olunan məhsulların 8,6%-i metallurgiya, kimya, yüngül-yeyinti və digər sənaye məhsullarının payına düşür (bax cədvəl № 30).

Eyni zamanda Azərbaycanın istehsal etdiyi bir sıra məhsulları istər xammal şəklində, istərsə də hazır məhsul vəziyyətində İsveçrəyə ixrac edir. 2000-ci ildə İsveçrəyə ixrac olunan cəmi məhsulun 68,4%-i yanacaq materialları, 21,8%-i yüngül sənaye məhsulları təşkil etmişdir. Göründüyü kimi ixrac olunan məhsulların çox hissəsini yanacaq materialları təşkil edir. İldə İsveçrəyə 31249 min ABŞ dolları dəyərində xam neft, 129 min ABŞ dollarlıq isə kerosin ixrac olunmuşdur (bax cədvəl № 30).

Azərbaycan – İsveçrə ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin inkişafında dəmir yolu xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, eyni zamanda hava nəqliyyatından istifadə olunur. Yaxın gələcəkdə Traseka

proqramına uyğun olaraq Avropa – Qafqaz – Asiya magistral dəhlizinin fəaliyyəti bütün Avropa ölkələrinin nəqliyyat sisteminin təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayacaqdır. Azərbaycan – İsveçrə əlaqələrinin səmərələşdirilməsinə təsir göstərən mühüm faktorlardan biri kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycan-İsveçrə ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları hesabı ilə)¹

Cədvəl № 30

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	31378,9	68,4
Metallurgiya	1217,9	2,1	-	-
Kimya və neft kimya	1172,2	2,0	-	-
Maşınqayırma	37046,3	65,8	3648,4	7,9
Meşə və ağac emalı	-	-	-	-
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	526,3	0,9	10004,9	21,8
Yeyinti sənaye məhsulları	794,7	1,9	810,5	1,9
Kənd təsərrüfatı məhsulları	105,7	0,1	-	-
Elektrotexnika	14422,8	25,6	-	-
Tibb avadanlığı	499,5	0,8	-	-
Sair məhsullar	454,0	0,8	-	-
Cəmi	56239,4	100	45842,7	100

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci il idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

Azərbaycan – İspaniya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Avropanın qərb qurtaracağında yerləşən İspaniyanın əlverişli təbii iqtisadi şəraitə malik olması, həmçinin dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin inkişafına təsir göstərən əlverişli nəqliyyat kommunikasiyasına malik olması iqtisadi əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynamışdır. İspaniyanın ümumi ərazisi 505,9 min kv km olub, əsasən dağlıq ölkələrdən hesab edilir. Ərazinin 90%-ə qədərini dağlıq sahələr təşkil etməsi, ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayan daş kömür, dəmir filizi, əlvan filiz ehtiyatlarının olması ölkənin ixracat xarakterli sənaye məhsullarının istehsalına zəmin yaratmışdır. Ölkədə – qara əlvan metallurgiya, maşınqayırma, dəzgahqayırma, cihazqayırma, gəmiqayırma və tikinti sənaye sahələri inkişaf etmiş, istehsal olunan məhsullar daxili tələbatı ödəməklə bərabər digər ölkələrə ixrac olunur. İspaniyanın əlverişli iqlim şəraitinə malik olması (əsasən mülayim iqlim tipi) kənd təsərrüfatının çox sahəli inkişafına şərait yaratmışdır. Kənd təsərrüfatında bitkiçilik əsas sahələrdən olub ölkədə istehsal edilən kənd təsərrüfatı məhsullarının 55-60 %-i, 40 %-ə qədəri isə heyvandarlıq məhsullarının payına düşür. İstehsal olunmuş kənd təsərrüfatı məhsulları emal prosesindən keçdikdən sonra yerli tələbatı təmin etməklə yanaşı Avropanın və Asiyanın digər ölkələrinə də ixrac olunur.

İspaniya Avropa ölkələri içərisində inkişaf etmiş nəqliyyat «arteriyasına» malik olan ölkələrdən biridir. Ölkədə ümumi dəmir yolunun uzunluğu son ildə 14319 km, avtomobil yollarının uzunluğu isə 324 min km təşkil etmişdir. Eyni zamanda beynəlxalq nəqliyyatın digər sahələri olan boru kəməri, dəniz və hava nəqliyyatı

formalaşmışdır. Nəqliyyatın çox sahəli inkişafı İspaniyanın daxili və xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İspaniyanın ümumiyyətlə xarici yük daşınmalarının 80-90 %-ə qədəri, daxili yükdaşınmalarının 40 %-ə qədər dəniz nəqliyyatı vasitəsilə həyata keçirilir. XXI əsrin ilk illərindən başlayaraq qərb dövlətlərinin Avropa – Qafqaz – Asiya magistral dəhlizinə qoşulması başqa Avropa ölkələri kimi İspaniyanın xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafına təkan verən mühüm faktorlardan biridir. Dünyanın bir çox ölkələri ilə olduğu kimi İspaniyanın Azərbaycanla iqtisadi əlaqələri ildən-ilə genişlənir və inkişaf edir. 2000-ci ilin iqtisadi əlaqələrin materiallarına əsasən Azərbaycan İspaniyadan 4646,6 min ABŞ dolları dəyərində müxtəlif çeşidli məhsullar idxal etmiş və 7799,6 min ABŞ dolları dəyərində məhsullar ixrac etmişdir. İdxal olunan məhsulların 62,3 %-i maşınqayırma, 11,3 %-i metallurgiya, 9,3 %-i meşə və ağac emalı, 8,4 %-i yeyinti sənaye məhsulları, 8,7 %-i isə sənayenin digər sahələrinə aid olan məhsullar təşkil edir. Ümumiyyətlə Azərbaycanın İspaniya ilə iqtisadi əlaqələri müsbət saldoya malikdir. 2000-ci ildə Azərbaycandan İspaniyaya ixrac olunan məhsullar dəyər etibarilə idxal olunandan 3153 min ABŞ dolları dəyərindədir (bax cədvəl № 31). Azərbaycan İspaniyadan 2896,1 min ABŞ dolları dəyərində maşınqayırma məhsulları idxal etmişdir. Ən çox cihazlar, dəzgah və avadanlıqlar üstünlük təşkil edir.

Azərbaycan respublikasından İspaniya ölkəsinə ixrac olunan məhsulların çox hissəsini tibb avadanlıqları və materialları 85%-i, yeyinti məhsulları 8,2%-i, metallurgiya məmulatları 4,8%-i və s. məhsullar təşkil edir (bax cədvəl № 31).

Azərbaycan – İspaniya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları hesabı ilə)¹

Cədvəl № 31

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	526,8	11,3	378,7	4,8
Kimya və neft kimya	263,3	5,6	-	-
Maşınqayırma	2896,1	62,3	-	-
Məşə və ağac emalı	421,0	9,3	-	-
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	-	-	108,0	1,5
Yeyinti sənaye məhsulları	393,7	8,1	641,0	8,2
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektrotexnika	19,6	0,4	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	6671,9	85,5
Sair məhsullar	126,1	2,7	-	-
Cəmi	4646,6	100	7799,6	100

2000-ci ildə Azərbaycandan 6671 min ABŞ dolları dəyərində tibbi avadanlıqlar, 108 min ABŞ dolları dəyərində yüngül sənaye üçün xammal ixrac olunmuşdur. Azərbaycanın istehsal sahələrinin inkişafı yaxın gələcəkdə daha çox yanacaq materiallarının İspaniyaya ixrac olunmasına şərait yaratmaqla Azərbaycan – İspaniya qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin inkişafına təsir etmiş olacaqdır. Eyni zamanda Avropanın kənar ölkələrindən olan İspaniyadan çox da səmərəli

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

olmayan yüklərin qarşısının alınması və məqsədyönlü tədbirlərin həyata keçirilməsi əsas şərtlərdən hesab edilir.

Azərbaycan – Norveç ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Norveç Avropa ölkələrindən biri olub Skandinaviya yarımadasında yerləşir. Ümumi ərazisi 324 min kv km olan bu ölkənin əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi, quru və su nəqliyyatının inkişafı dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin inkişafına zəmin yaratmışdır. Ərazinin qədim dağlıq sahələrdən ibarət olması sənayenin inkişafına təsir göstərə bilən təbii sərvətlərin əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Yeraltı və yerüstü təbii resursların istehsal dövrünə cəlb olunması Norveçin sənayesinin inkişafına təsir göstərmişdir. Xüsusilə hidroenergetikasının inkişafına görə dünya ölkələri içərisində mühüm yerlərdən birini tutur. Yerli filiz ehtiyatları əsasında əlvan və qara metallurgiya sənayesi inkişaf etmişdir. Maşınqayırma və gəmiqayırma ölkə iqtisadiyyatında aparıcı yerlərdən birini tutur. Ölkə iqtisadiyyatında qədim sahələrdən hesab edilən meşə və ağac emalı sənayesi məhsulları ixracat xarakteri daşıyır. Yeyinti sənayesi yerli kənd təsərrüfatı və balıq sənayesinə əsaslanır.

Norveçin su, dəmir yolu və avtomobil nəqliyyatının inkişafı ölkənin daxili və xarici iqtisadi əlaqələrinin formalaşmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Norveçdə olan ümumi dəmir yolunun uzunluğu 4044 km, avtomobil yollarının uzunluğu isə 88,9 min km təşkil edir. Ölkədaxili və xarici iqtisadi əlaqələrdə əsasən dəmir yolu, avtomobil, dəniz və hava nəqliyyatından istifadə olunur. Norveç dünyanın bir sıra ölkələri ilə olduğu kimi dəmir yolu ilə birlikdə hava

nəqliyyatından istifadə etməklə Azərbaycan respublikası ilə iki tərəfli iqtisadi əlaqələrə malikdir. Yəni hər iki ölkə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrdə iştirak etməklə, lazım olan məhsulları ölkəyə gətirmək imkanları qazanırlar.

2000-ci ilin məlumatına görə Azərbaycan Norveçdən idxal etdiyi məhsulun ümumi dəyəri 5974,3 min ABŞ dolları dəyərində, ixrac etdiyi məhsullar isə 885,7 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Azərbaycanın Norveçlə iqtisadi əlaqələr balansı mənfi saldoya malikdir. İdxal olunan məhsullar ixraca nisbətən 5088,6 min ABŞ dolları üstünlük təşkil edir. Norveçdən idxal olunan ümumi məhsulun 54,3 %-i maşınqayırma, 19,7 %-i metallurgiya, 18,6 %-i kimya və neft kimya sənaye məhsulları təşkil edir. Qalan 7,4 %-i istehlak xarakterli sənaye məhsulları, elektrotexnika və s. sənaye məhsulları təşkil edir. 2000-ci ildə Norveçdən idxal olunan maşınqayırma sənaye məhsullarının ümumi məbləği 3246,6 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. Əsasən elektrik mühərrikləri mühüm yer tutur. Eyni zamanda meşə materialları, kimya və neft kimya məhsullarının ümumi dəyəri 1080,9 min ABŞ dolları təşkil edir (bax cədvəl № 32). 2000-ci ildə Azərbaycan Norveç ölkəsinə ixrac etdiyi məhsulun 53 %-ə qədərini elektrotexnika sənaye məhsulları, 23,5 %-i maşınqayırma, 7,9 %-i yüngül sənaye məhsulları təşkil edir. Respublikadan həmçinin metallurgiya, kimya və neft kimya məhsulları ixrac olunur (bax cədvəl № 32).

**Azərbaycan – Norveç ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə
quruluşu (min ABŞ dolları hesabı ilə)¹**

Cədvəl № 32

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	1096,8	19,7	39,0	4,4
Kimya və neft kimya	1080,9	18,6	21,7	2,4
Maşınqayırma	3246,6	54,3	243,7	27,5
Meşə və ağac emalı	-	-	-	-
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	58,3	0,9	70,8	7,9
Yeyinti sənaye məhsulları	56,2	0,9	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektrotexnika	348,0	4,2	476,8	53,8
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	87,5	1,4	33,7	3,8
Cəmi	5974,3	100	885,7	100

Yaxın gələcəkdə Azərbaycan – Norveç iqtisadi əlaqələrində mühüm faktorlardan biri məhsulların daşınmasında iqtisadi səmərəliliyin müəyyənləşdirilməsidir. Norveç iqtisadiyyatında meşə və ağac emalı sənayesinin mühüm rol oynadığını nəzərə alıb gələcəkdə şimal dəmir yolu ilə meşə materiallarının daşınmasında mühüm rol oynayacaqdır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Skandinaviya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin inkişafı Azərbaycanın istehsal etdikləri

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal-ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının reallaşdırılmasına əlverişli şərait yaradan amillərdən biri hesab olunacaq.

Azərbaycan – İsveç ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Coğrafi vəziyyətinə görə İsveç Skandinaviya yarımadasının mərkəzi hissəsində yerləşir. Ümumi ərazisi 450 min kv km olan İsveçin təbiəti olduqca rəngarəngdir. Ərazinin relyefi qədim kristallik süxurlardan təşkil olunduğundan zəngin dəmir filizi ehtiyatına malikdir. Eyni zamanda əlvan filiz sərvətləri də geniş yayılmışdır. Digər mühüm sərvəti meşələr olduğundan həmin xammal bazalarına əsaslanan təsərrüfat sahələri formalaşmışdır. Zəngin hidroenerji ehtiyatlarının olması energetika sənayesinin inkişafına zəmin yaratmışdır. Həmçinin yanacaq enerjisinə olan tələbatı ödəmək üçün xaricdən gətirmə xammal hesabına ödəyir. Ölkə iqtisadiyyatında qara və əlvan metallurgiya, elektrotexnika, elektronika, elektrik mühərrikləri və s. istehsalı əsas aparıcı sahələr hesab edilir. Dünya bazarında meşə materialları, kağız-sellüloz ixracatında mühüm yer tutur ölkənin daxili və xarici iqtisadi əlaqələrində dəmir yolu, avtomobil nəqliyyatı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İsveçdə ümumi dəmir yollarının uzunluğu 11302 km, avtomobil yolları isə 134 min km təşkil edir. Bu nəqliyyat növü daxili və xarici iqtisadi əlaqələrə təsir etməklə yanaşı istehsalın təmərküzləşməsində mühüm rola malikdir. İsveçin Avropa ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri olduğu kimi Asiya ölkələri o cümlədən Azərbaycanla iqtisadi əlaqələri ildən-ilə inkişaf edir.

2000-ci ildə Azərbaycan respublikası İsveç ölkəsindən 5707,5 min ABŞ dolları dəyərində müxtəlif çeşidli sənaye və kənd

təsərrüfatı məhsulları idxal edilmişdir. Respublikadan ixrac olunan məhsullar isə 18,7 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. Azərbaycanın İsveçlə iqtisadi əlaqələr balansı mənfi saldıya malikdir. İsveç ölkəsindən idxal olunan ümumi məhsulun 66,3 %-i maşınqayırma, 15,7 %-i yüngül və yeyinti sənaye məhsullarının payına düşür. Qalan faizini isə 9,9%-i metallurgiya, 52%-i kimya, neft kimya, 2,0%-i meşə və ağac emalı, 0,6% sair məhsullar təşkil edir. 2000-ci ildə İsveç ölkəsindən respublikaya ümumi məbləği 3785,5 min ABŞ dolları dəyərində maşınlar, avadanlıqlar, müxtəlif çeşidli dəzgahlar və s. gətirilmişdir (bax cədvəl № 33).

Azərbaycan – İsveç ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları hesabı ilə)¹

Cədvəl № 33

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	567,4	9,9	-	-
Kimya və neft kimya	302,3	5,2	11,8	63,2
Maşınqayırma	3785,5	66,3	-	-
Meşə və ağac emalı	116,1	2,0	-	-
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	14,4	0,5	-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	886,5	15,5	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektrotexnika	-	-	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	34,9	0,6	6,9	36,8
Cəmi	5707,5	100	18,7	100

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal-ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

Eyni zamanda Azərbaycan respublikasından İsveç ölkəsinə ixrac olunan məhsulların 63,2 %-i kimya və neft kimya sənaye məhsulları təşkil edir. Azərbaycan – İsveç ölkələrarası iqtisadi əlaqələrdə kütləvi yüklərin daşınmasında dəmir yolu mühüm iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Skandinaviya ölkələrinin Avropa – Qafqaz – Asiya magistral nəqliyyat dəhlizinə qoşulması hər iki ölkələr arasında qarışıqlı iqtisadi əlaqələrin inkişafına təsir göstərmiş olacaqdır. Xüsusilə respublikanın iqtisadiyyatında gedən müsbət dəyişikliklər iqtisadi əlaqələrdə müsbət nəliyyətlərə təsir göstərən faktorlardan hesab edilir.

Azərbaycan – Niderland ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Niderland Qərbi Avropanın şimali qərbində yerləşən ölkələrdən biridir. Ümumi sahəsi 34 min kv km olan Niderland ölkəsi quru və su yolları üzərində yerləşdiyindən Avropa və eləcə də dünyanın bir çox ölkələri ilə iqtisadi əlaqələr yaratmaq imkanlarına malikdir. Niderland ölkəsi ərazisinin qədim olması ilə əlaqədar olaraq daş kömür, duz, tikinti materialları, neft, qaz və s. geniş yayılmışdır. Təbii resurslardan səmərəli istifadə, həmçinin qərbi Avropanın bir sıra inkişaf etmiş ölkələri ilə əlverişli coğrafi mövqedə olması təsərrüfatın çoxsahəli inkişafına zəmin yaratmışdır. Ümumiyyətlə əhalinin 40-50%-i sənayedə çalışır, yerli təbii resurslar əsasında neft, qaz sənayesi fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda kimya, elektrotexnika, metallurgiya sənayesi inkişaf etmiş daxili və xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafında həmin sənaye məhsulları mühüm rol oynayır. Qara metallurgiya sənayesi əsasən gətirilmə xammal əsasında fəaliyyət göstərir. Niderlandda istehsal edilən sənaye məhsulları qonşu Avropa

ölkələrinə o cümlədən Azərbaycan respublikasına ixrac olunur. Niderlandın əlverişli strateji mövqedə yerləşməsi dəmir yolu, avtomobil, dəniz, boru kəmərləri və hava nəqliyyatının inkişafına zəmin yaratmışdır. Niderlandda ümumi dəmir yolunun uzunluğu son ilin məlumatına görə 2798 km, avtomobil yollarının uzunluğu isə 116 min km təşkil edir. Bir başa ölkənin açıq dənizə çıxış yolunun olması dünya ölkələri ilə daha geniş miqyasda iqtisadi əlaqələr yaratmağa imkan verir. Eyni zamanda dəmir yolu və hava nəqliyyatı vasitəsilə iqtisadi əlaqələri yaratmağa daha əlverişli şərait yaradır.

Azərbaycanla Niderland ölkələrarası iqtisadi əlaqələrdə bir o qədər kəskin fərqlər özünü büruzə vermir. 2000-ci ilin statistik məlumatına görə Azərbaycan respublikası Niderlanddan idxal etdiyi cəmi məhsulun dəyəri 18912,3 min ABŞ dolları təşkil etdiyi halda, ixrac etdiyi cəmi məhsulun dəyəri 26213 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. Azərbaycanın Niderlandla iqtisadi əlaqələr balansını müsbət saldoya malikdir. Yəni Azərbaycanın ixrac etdiyi məhsulun dəyəri idxal olunandan 7300,7 min ABŞ dolları artıq olmuşdur. 2000-ci ildə Niderlanddan Azərbaycan respublikasına gətirilən cəmi məhsulun 47,2%-i maşınqayırma, 11,6%-i kimya, neft kimya sənaye məhsulları, 11,3%-i metallurgiya, 17,0%-i yeyinti sənaye məhsulları təşkil etməklə iqtisadi göstəricilərə malikdir. Qalan 12,9%-i isə yüngül, meşə və ağac emalı, tikinti materialları, yüngül sənaye, elektrotexnika, tibb avadanlıqları, kənd təsərrüfatı məhsullarının payına düşür. Başqa cür desək həmin ildə respublikaya 8886 min ABŞ dolları dəyərində cihazlar, dəzgahlar, avadanlıqlar, minik maşınları gətirilmişdir (bax cədvəl № 34).

Azərbaycan – Niderland ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin quruluşu
(min ABŞ dolları hesabı ilə)¹

Cədvəl № 34

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	2110,9	11,3	152,1	0,5
Kimya və neft kimya	2203,2	11,6	22791,5	86,9
Maşınqayırma	8886,0	47,2	1444,8	0,5
Məşə və ağac emalı	278,0	1,4	-	-
Tikinti materialları	230,1	1,2	32,1	0,2
Yüngül sənaye məhsulları	343,3	1,8	10,1	0,1
Yeyinti sənaye məhsulları	3215,7	17,0	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	231,5	1,2	3026,2	11,5
Elektrotexnika	819,1	4,3	24,4	0,2
Tibb avadanlığı	70,3	0,3	-	-
Sair məhsullar	524,2	2,7	31,8	0,1
Cəmi	18912,3	100	26213,0	100

Azərbaycan Niderlanda ildə ixrac etdiyi məhsulun dəyəri 26213 min ABŞ dolları təşkil edir ki, bunun 86,9 %-i kimya və neft kimya sənaye məhsulları təşkil edir. Eyni zamanda ixrac olunan ümumi məhsullar içərisində kənd təsərrüfatı məhsullarının çəkisi 11,5 %-dir. Digər sənaye məhsulları da ixrac olunur (bax cədvəl № 34). Avropa ölkələri ilə gedən inteqrasiya prosesləri gələcəkdə Azərbaycan – Niderland ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrinin inkişafı üçün əlverişli imkanlar yaradır. Bu ölkələr üçün ən vacib

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal-ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

məsələ yüklərin daşınmasının optimal variantlarının müəyyənləşdirilməsidir.

Azərbaycan – İslandiya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

İslandiya təbii-iqtisadi vəziyyətinə görə Atlantik okeanının şimalında İslandiya adasında yerləşən dövlət olub, hər tərəfdən dəniz və okean suları ilə əhatə olunmuşdur. Ümumi ərazisi 103 min kv. km olub, bir o qədər də zəngin təbii resurslara malik deyildir. Bu ölkədə əsasən çöl şpatı, kükürd kolçedanı başlıca faydalı qazıntı kimi hesab edilir. İqtisadiyyatında yeyinti sənayesi mühüm yer tutur. Əsas sahə balıq emalı hesab edilir. Balıq məhsulları ixracına görə dünya bazarında mühüm yerlərdən birini tutur. Təsərrüfatın ayrı-ayrı sahələrində xarici kapital mühüm yer tutur. Sənayenin digər sahələrində isə əlvan metallurgiya alüminium, sement, yüngül və yeyinti sənaye sahələri fəaliyyət göstərir. Bu sənaye məhsullarının bir çoxu ixracat xarakteri daşıyır. Ölkədaxili və xarici iqtisadi əlaqələrində dəniz nəqliyyatı mühüm yer tutur. Həmçinin daxili əlaqələrdə avtomobil nəqliyyatından istifadə olunur. Xarici iqtisadi əlaqələrində yüngül sənaye məmulatları, ərzaq məhsulları mühüm yer tutur. Dünyanın bir çox ölkələri ilə olduğu kimi Azərbaycan respublikası ilə bir tərəfli iqtisadi əlaqələri vardır. Qarışıq nəqliyyat vasitəsilə iqtisadi əlaqələr həyata keçirilir. Yəni Azərbaycan – İslandiya iqtisadi əlaqələrində Azərbaycandan ixrac olunan məhsullar mühüm yer tutur. 2000-ci ildə Azərbaycandan ixrac olunan ümumi məhsulun dəyəri 31539,6 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. İxrac olunan məhsulun 99,9 %-i yanacaq materiallarının payına düşür. Qalan faizini kimya və yüngül sənaye məhsulları təşkil edir. 2000-ci

ildə isə Azərbaycanın İslandiya ölkəsindən məhsul idxalı qeydə alınmamışdır. Gələcəkdə hər iki ölkə ilə səmərəli iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün əlverişli imkanlar vardır. Bu imkanların həyata keçirilməsində Avropa ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin inkişafı mühüm rol oynayır.

Azərbaycan – İrlandiya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

İrlandiya Böyük Britaniya adalar qrupuna daxil olan, adada yerləşən dövlətdir. Dünyanın bir çox ölkələrinə gedən dəniz yolları üzərində yerləşən ölkədir. Ümumi sahəsi 70,3 min kv km-dir. Ərazinin kiçik olmasına baxmayaraq qədim dövrün çöküntülərinin geniş yayılması bir sıra filiz və qeyri filiz təbii sərvətlərinin əmələ gəlməsinə təsir göstərmişdir. Əsas sərvətləri torf, daş kömür, dəmir filizi, əlvan filizlər geniş yayılmışdır. Ölkə inkişaf etmiş sənaye və kənd təsərrüfatına malikdir. Sənayenin əsas aparıcı sahələri energetika yeyinti və yüngül sənaye sahələri, maşınqayırma, tikinti materialları, elektrotexnika hesab edilir. Kənd təsərrüfatında isə heyvandarlıq başlıca sahə sayılır təsərrüfatın çox sahəli inkişafı İrlandiyanın daxili və xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafına təsir göstərən müsbət faktorlardan hesab edilir. İrlandiya başqa ada dövlətlərinə nisbətən iqtisadi əlaqələrdə mühüm rol oynayan nəqliyyatın bir çox sahələrinin inkişafı ilə fərqlənir. İrlandiyada dəmir yolu, avtomobil nəqliyyatı, dəniz nəqliyyatı inkişaf etmişdir. Son ilin məlumatına görə bu qədim ölkədə dəmir yolunun uzunluğu 4,5 min km, avtomobil yolları isə 90,3 min km-dən çoxdur. Ölkədaxili iqtisadi əlaqələrdə hər iki nəqliyyat növündən istifadə olunur. Dəniz nəqliyyatı və hava nəqliyyatı beynəlxalq nəqliyyat sahələrinə daxil

edilməklə xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafında mühüm yer tutur. Son illərdə dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrində yeyinti, yüngül sənaye məhsulları, kimya sənaye məhsulları üstünlük təşkil edir.

**Azərbaycan – İrlandiya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları hesabı ilə)¹**

Cədvəl № 35

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	37,5	1,8	44,0	86,7
Kimya və neft kimya	1067,5	53,2	-	-
Maşınqayırma	740,8	36,9	-	-
Məçə və ağac emalı	-	-	-	-
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	-	-	-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	32,9	1,6	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektrotexnika	86,9	4,5	1,5	2,9
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	39,2	1,9	5,2	10,4
Cəmi	2004,1	100	50,7	100

İrlandiya – Azərbaycan iqtisadi əlaqələri son on il ərzində inkişaf etmək üzrədir. 2000-ci ildə Azərbaycan – İrlandiya iqtisadi əlaqələri qarşılıqlı şəkildə inkişaf edərək ikitərəfli iqtisadi əlaqələrə malikdir. 2000-ci ildə Azərbaycan – İrlandiya ölkəsində idxal etdiyi

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

cəmi məhsulun dəyəri 2004,1 min ABŞ dolları, həmin ölkəyə ixrac etdiyi məhsul isə 50,7 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Azərbaycanın İrlandiya ilə iqtisadi əlaqələr balansı mənfi saldoya malikdir. Yəni idxal olunan məhsullar ixracdan çox-çox üstünlük təşkil edir. 2000-ci ildə Azərbaycanın idxal etdiyi məhsulun əsas hissəsini kimya və neft kimya sənaye məhsulları – 53,2%-i, maşınqayırma 36,9 %-i təşkil edir. Qalan 9,9 %-i isə digər sənaye məhsullarının payına düşür (bax cədvəl № 35). Başqa cür desək İrlandiyadan 1067,6 min ABŞ dolları dəyərində kimya məhsulları, 86 min ABŞ dolları dəyərində elektrotexnika sənaye məhsulları idxal olunmuşdur.

Həmin ilə müvafiq olaraq Azərbaycan – İrlandiya ölkəsinə 50 min ABŞ dolları məbləğində metallurgiya məhsulları ixrac etmişdir.

Azərbaycanın Avropa ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin müasir təhlili göstərir ki, XXI əsrdə Avrasiya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin inkişafı məqsədilə nəqliyyat sahəsinə olan bir çox qlobal problemlərin ümumilikdə həlli dünya ölkələri ilə yanaşı Azərbaycan respublikası ilə iqtisadi əlaqələrin yüksək səviyyədə inkişafına təsir göstərəcəkdir. Azərbaycan dünya ölkələrindən iqtisadi əlaqələrdən bəhrələndiyi kimi, Avrasiya ölkələri Azərbaycan nəqliyyatından istifadə etməklə, istehsal etdikləri sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarını səmərəli yollarla dünya bazarına çıxarmaq və reallaşdırmaqla yüksək səviyyədə gəlir əldə etmək imkanlarına malik olacaqdır.

IV FƏSİL. AZƏRBAYCANIN ASİYA ÖLKƏLƏRİ İLƏ İQTİSADİ ƏLAQƏLƏRİN TƏHLİLİ VƏ İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ YOLLARI

§ I. Azərbaycanın Asiya Ölkələrarası İqtisadi Əlaqələrin İnkişaf Xüsusiyyətləri

Azərbaycan respublikasının Asiya ölkələri ilə əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi və dünya nəqliyyatını əks etdirən mühüm nəqliyyat növlərinin inkişafı Avropa ölkələri ilə olduğu kimi, Asiya ölkələri ilə də iqtisadi əlaqələrin geniş miqyasda formalaşmasına təsir göstərmişdir. Azərbaycan – Asiya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin inkişafı bir sıra mühüm xüsusiyyətlərlə əlaqədardır.

Birincisi Azərbaycan respublikası Avropa ölkələrinə nisbətən Asiya ölkələri ilə daha əlverişli strateji mövqedə yerləşmişdir. Yəni Azərbaycanın Asiya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrini təmin edə bilən quru və su yollarının olması;

İkincisi respublikanın tarixən Asiya ölkələrinin bir çoxu ilə tarixi köklərlə bir-birilə yaxın olması, qədim mədəniyyət və təsərrüfat ənənələrinin yaxınlığı;

Üçüncüsü Avrasiya ölkələri ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin inkişafında respublikanın tənzimləyici rola malik olması;

Dördüncüsü Xəzər dənizi vasitəsilə Asiya ölkələri arasında ən ucuz yollarla yüklərin daşınmasının həyata keçirilməsi.

Yuxarıda göstərilən əlamətlər Azərbaycanın bir çox Asiya ölkələri ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin inkişafına təkan vermişdir. XX əsrin son on ili ərzində Azərbaycanın müstəqilliyi sərbəst şəkildə

dünya bazarına çıxmağa və istehsal etdikləri məhsulları reallaşdırmaq imkanları yaratmışdır. 2000-ci ildə Azərbaycanın dünya ölkələrindən idxal etdiyi ümumi məhsulun 25,1%-i, ixrac etdiyi məhsulların isə 15,9 %-i Asiya ölkələrinin payına düşür. XX əsrin sonunda XXI əsrin əvvəlində Avrasiya ölkələri arasında gedən inteqrasiya prosesləri Azərbaycanla həmin ölkələr arasında inteqrasiyasını daha da intensivləşdirmişdir. 2000-ci ildə Azərbaycanla Asiyanın 32-dən çox ölkəsi ilə iqtisadi əlaqələri yaranmış və bu gündə həmin iqtisadi əlaqələr davam edir.

2000-ci ildə Azərbaycan respublikası bütün Asiya ölkələrindən idxal etdiyi cəmi məhsulun dəyəri 294332,4 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu iqtisadi göstərici bütün dünya ölkələrindən idxal olunan cəmi məhsulun 25,1 %-i deməkdir. Eyni zamanda respublikanın həmin ölkələrə ixrac etdiyi məhsulların ümumi dəyəri isə 278129,6 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur və yaxud bütün dünya ölkələrindən ixrac etdiyi məhsulun 15,9 %-i təşkil edir.

Azərbaycan Asiya ölkələri ilə ümumilikdə götürdükdə iqtisadi əlaqələr balansı mənfi saldoya malikdir. Respublika bütün Asiya ölkələrindən ixrac etdiyi məhsula nisbətən 16202,8 min ABŞ dolları dəyərində artıq məhsul idxal etmişdir (bax cədvəl № 36). Aparılan iqtisadi təhlilə görə Azərbaycanın Asiya ölkələrindən idxal etdiyi ümumi məhsulun 43,6 %-i Türkiyə, 19,6 %-i İran İslam respublikası, 7,8%-i Çin xalq respublikası, 6,7%-i Birləşmiş Ərəb Əmirliyi, 4,4%-i Sinqapur, 3,8 %-i Hindistanın payına düşür. Qalan 14 %-i isə Asiyanın 26 ölkəsinin payına düşür. Azərbaycanın Asiya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrində Qədim «İpək yolu»nun çox mühüm əhəmiyyəti olmuşdur. Azərbaycanı Asiya ölkələri ilə əlaqələndirən Xəzər dənizi

artıq XXI əsrdə Beynəlxalq nəqliyyat «arteriya» rolunu oynamaqla bütün Avrasiya ölkələri üçün gəlir mənbəyinə çevrilmişdir. Bu gündə Azərbaycan Asiya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsində Xəzər dənizi öz əhəmiyyətini saxlamaqdadır.

Azərbaycan Xəzər dənizindən qarışıq nəqliyyat vasitəsi kimi istifadə etməklə 2000-ci ildə 278129,6 min ABŞ dolları dəyərində müxtəlif çeşidli xalq təsərrüfatı məhsulları Asiya ölkələrinə ixrac etmişdir. İxrac olunan məhsulların 37,7 %-i Türkiyə, 50,6 %-i İsrail, 2,7 %-i İran ölkəsinə daxil olmuşdur. Ümumi ixrac olunan məhsulun 9 %-i 29 ölkəyə aid edilir (bax cədvəl № 36). Azərbaycan – Asiya ölkələrinin iqtisadi əlaqələrin səmərəliliyini müəyyən etmək məqsədilə bir sıra ölkələrlə həmin əlaqələrin təhlil olunmasını məqsəduyğun hesab edirik.

Azərbaycan – Asiya ölkələrarası idxal və ixracın quruluşu
(min ABŞ dolları hesabı ilə)¹

Cədvəl № 36

Ölkənin adı	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
1	2	3	4	5
Türkiyə	128502,6	43,6	104981,0	37,7
İran	56830,2	19,6	2683,4	0,2
Çin	23099,9	7,8	4878,9	1,7
Hindistan	11264,9	3,8	629,4	0,2
BƏR	19889,7	6,7	7116,9	2,5

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan respublikasının 2000-ci ilin idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

1	2	3	4	5
İsrail	6098,4	2,07	139155,8	50,6
Yaponiya	16390,7	5,5	119,4	0,04
İordaniya	230,1	0,06	-	-
Koreya XDR	123,5	0,04	9,3	0,01
Küveyt	257,1	0,07	20,4	0,01
Koreya R.	5075,7	1,7	2001,1	0,7
Livan	54,2	0,03	4,9	0,02
Monqolustan	-	-	1176,0	0,4
Oman	364,5	0,1	11,3	0,01
Nepal	2,8	0,0	-	-
Pakistan	1570,7	0,7	2964,0	1,0
Səudiyyə Ərəbistanı	795,6	0,2	13,6	0,01
Vyetnam	14,2	0,02	752,7	0,2
Tayland	2127,2	0,7	23,6	0,0
Əfqanıstan	3,2	0,01	757,2	0,2
Şrilanka	4041,1	1,5	87,0	0,03
Tayvan (Çin)	1216,1	0,4	-	-
Malaziya	1775,4	0,6	6,1	0,0
Laos	0,3	0,0	-	-
Sinqapur	13208,4	4,4	213,2	0,07
Suriya	714,7	0,2	-	-
Bəhreyn	436,9	0,1	3,0	0,0
Qatar	3,1	0,04	1,0	0,0
İndoneziya	24,2	0,07	5538,4	1,9
Cəmi	294332,4	100	278129,6	100

§ 2. Asiyanın İnkişaf Etmış və İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələri İlə İqtisadi Əlaqələri

Azərbaycanın Asiya ölkələri içərisində tarixi köklərlə bir-biri ilə bağlı olması Azərbaycan – Türkiyə ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

Azərbaycanın tarixən Türkiyə ilə qonşuluq mövqeyində olması və iqtisadi əlaqələrin səmərəli həyata keçirilməsi üçün bir neçə istiqamətlərdə nəqliyyat sistemlərinin fəaliyyəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Türkiyə ilə 11 km uzunluğunda sərhədinin olması baxmayaraq, qədim zamanlardan hər iki ölkə tarixi köklərlə bir-birinə bağlıdır. Ümumi ərazisi 780 min kv. km olan Türkiyənin zəngin təbii resurslara malik olması xarici iqtisadi əlaqələrə təkan verə bilən istehsal sahələrinin inkişafına ciddi təsir göstərmişdir. Ərazidə zəngin filiz yataqlarının olması, əlverişli təbii iqlim şəraitinin mövcudluğu ilin bütün fəsillərində istehsal sahələrin ritmik fəaliyyətinə imkan verir. Sənayenin bir çox sahələrinin: metallurgiya, maşınqayırma, kimya, yüngül və yeyinti sənaye sahələrinin inkişafı daxili tələbatı ödəməklə yanaşı, xarici iqtisadi əlaqələrin geniş miqyaslı inkişafına təsir göstərmişdir. Başqa ölkələrlə olduğu kimi Türkiyənin Azərbaycanla iqtisadi əlaqələri daha aktivdir. Qədim tarixi ənənəyə malik olan hər iki ölkənin iqtisadi əlaqələrinin inkişafına təsir göstərən bir sıra mühüm faktorlar vardır. Birincisi Bakı – Naxçıvan – Türkiyə bir başa iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün əlverişli nəqliyyat sistemə malik olması; İkincisi hər iki ölkənin iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərə bilən təbii resursların zənginliyi; Üçüncüsü Azərbaycan –

Gürcüstan Türkiyə, Azərbaycan – İran – Türkiyə ölkələrarası əlverişli nəqliyyat kommunikasiyalarının olması.

Dördüncüsü Türkiyənin müasir şəraitdə iqtisadi əlaqələrin inkişafında mühüm rol oynayan çox sahəli istehsal quruluşuna malik olması. Göstərilən bu amillər hazırkı şəraitdə də Azərbaycan Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin əsasını təşkil edir. 2000-ci ildə Azərbaycanın Türkiyədən idxal etdiyi cəmi məhsulun dəyəri bütün Asiya ölkələrindən idxal etdiyi məhsulun 43,6 %-i, ixrac etdiyi məhsulun isə 37,7 %-i Türkiyənin payına düşür (bax cədvəl № 37). Başqa formada desək həmin ilə müvafiq olaraq Azərbaycan Türkiyədən idxal etdiyi cəmi məhsulun dəyəri 128502,6 min ABŞ dolları təşkil etdiyi halda, həmin ölkəyə ixrac etdiyi məhsulun dəyəri isə 14981,0 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Göründüyü kimi idxal ixracı üstələməklə respublikanın iqtisadi əlaqələr balansı mənfi saldoya malikdir. Yəni idxalın ümumi həcmi ixracdan 23521,6 min ABŞ dollara qədər artıq olmuşdur (bax cədvəl № 37).

Türkiyədən idxal olunan ümumi məhsulun 23,2%-i elektrotexnika, 21,3%-i kimya, neft kimya, 13,8%-i yüngül sənaye məhsulları, 9,1%-i maşınqayırma və metal emalı, 8,2%-i meşə materialları təşkil edir. Başqa cür desək 2000-ci ildə respublikaya 27454 min ABŞ dolları dəyərində kimya sənaye məhsulları idxal olunmuşdur. Eyni zamanda Azərbaycandan həmin ildə ixrac olunan məhsulların 66,6 %-i yanacaq materialları, 15,4%-i yüngül sənaye məhsulları, 9 %-i isə kimya və neft kimya sənaye məhsulları təşkil etmişdir (bax cədvəl № 37). Qalan faizini digər sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının payına düşür. Azərbaycan Türkiyə ilə

iqtisadi əlaqələri yüksək səviyyədə inkişaf edir. Yaxın gələcəkdə Bakı – Tbilisi – Ceyhan; Bakı – Tbilisi – Ərzurum neft və qaz kəmərlərinin istifadəyə verilməsi hər iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin yeni mərhələsi kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycan – Türkiyə ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu (min ABŞ dolları hesabı ilə)¹

Cədvəl № 37

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	121,8	0,6	70004,2	66,6
Metallurgiya	5501,7	4,2	4224,6	4,0
Kimya, neft kimya	27454,5	21,3	9468,9	9,0
Məşinqayırma və metal emalı	11802,4	9,1	1799,4	1,7
Məşə materialları	10622,3	8,2	876,8	0,9
Tikinti material	4399,6	3,4	8,9	0,0
Yüngül sənaye məhsulları	17744,2	13,8	16234,9	15,4
Yeyinti sənaye məhsulları	7774,1	6,2	501,7	0,5
Kənd təsərrüfatı	3851,6	2,9	13,9	0,0
Elektrotexnika	29887,7	23,2	610,4	0,6
Tibb avadanlığı	6654,5	5,1	-	-
Sair məhsullar	2688,2	2,0	1237,3	1,3
Cəmi	128502,6	100	104981,0	100

Yaxın gələcəkdə «İpək yolu»nun fəaliyyəti Türkiyə – Azərbaycan əlaqələrində yeni dönüş mərhələsi olacaqdır. Avtomobil və dəmir yollarının beynəlxalq normalara uyğun qurulması yük axınlarının intensivləşməsinə təsir göstərəcəkdir.

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

Eyni zamanda Bakı – Sədərək – Dilucu – İqdır, Bakı – Astara – Təbriz – Maku avtomobil yollarından istifadə etməklə yüklərin səmərəli daşınmasını təmin etmək olar. Həmçinin Türkiyədən dəniz nəqliyyatı vasitəsilə Xəzər dənizinə çıxış yolunun olması hər iki ölkə arasında dəniz nəqliyyatından istifadə etməklə yüklərin daha səmərəli yollarla daşınması təmin olunacaqdır.

Azərbaycan – İran ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Azərbaycan – İran iqtisadi əlaqələrinin inkişafında tarixən hər iki ölkənin qonşuluq mövqeyində və əlverişli nəqliyyat sistemində malik olması, iqtisadi əlaqələrin formalaşmasına təkan verə bilən çox sahəli istehsal sahələrinin inkişafı mühüm iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Ümumi ərazisi 1648 min kv. km olan İran ölkəsində əlverişli iqlim və təbii iqtisadi şəraitin olması bütün dövrlərdə istehsal sahələrinin inkişafına təsir göstərmişdir. İranın ərazisinin qədim geoloji quruluşa malik olması neft və təbii qaz yataqlarının, zəngin dəmir filizi və ləvan filiz yataqlarının (mis, marqans, xrom, nikel, kobalt, molibden, qurğuşun, sink və s.), tikinti materiallarının olması sənayenin çoxsahəli inkişafına təsir göstərmişdir. Eyni zamanda İranın əlverişli iqlim şəraitinin olması kənd təsərrüfatında subtropik bitkilikdən tutmuş digər meyvəçilik, tərəvəzçilik, taxılçılıq bitkilərinin inkişafı üçün əlverişlidir. Yuxarıda qeyd olunan təbii ehtiyatlar əsasında neft-qaz, kimya, metallurjiya, maşınqayırma, energetika sənayesi inkişaf tapmışdır. İstər sənaye, istərsə də kənd təsərrüfatı məhsulları daxili tələbatı ödəməklə yanaşı, ixracat xarakteri daşıyır. İran dövlətinin digər mühüm müsbət cəhəti ondadır ki, dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələr yaratmaq üçün əlverişli

nəqliyyat kommunikasiyasına malikdir. Quru və su yollarının, həmçinin hava nəqliyyatının inkişafı daxili və xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafında xüsusi rol oynayır. Son 15-20 il ərzində İranın xarici ticarət əlaqələri sürətlə inkişaf edir. Dünyanın başqa ölkələri ilə olduğu kimi, Azərbaycanla geniş iqtisadi əlaqələrə malikdir. 2000-ci ildə Azərbaycanın İranla iqtisadi əlaqələrində idxal və ixracın xüsusi çəkisi əvvəlki illərlə müqayisədə yüksəlmişdir. 2000-ci ildə Azərbaycanın bütün Asiya ölkələrindən idxal etdiyi məhsulun 19,6 %-i, ixrac etdiyi məhsulun isə 0,2 %-i İranın payına düşür. Həmin ilə müvafiq olaraq Azərbaycanın İrandan idxal etdiyi ümumi məhsulun dəyəri 56830,2 min ABŞ dolları dəyərində olduğu halda, həmin ölkəyə ixrac etdiyi məhsulun dəyəri 2683,4 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Azərbaycan İran iqtisadi əlaqələr balansı mənfi saldoya malikdir. Yəni idxal olunan məhsullar ixracdan 54146,8 min ABŞ dolları artıq olmuşdur. Azərbaycan respublikası qarşılıqlı şəkildə İranla hər cürə sənaye malları idxal və ixrac etmək imkanlarına malikdir. 2000-ci ildə Azərbaycan İrandan idxal etdiyi ümumi məhsulun 22,9 %-i tikinti materialları, 21,9 %-i yanacaq, 17,3 %-i yeyinti sənaye məhsulları, 13,9 %-i kənd təsərrüfatı məhsulu təşkil edir. Qalan 24 %-i isə kimya, maşınqayırma, metallurgiya, meşə, ağac emalı elektrotexnika, tibb avadanlıqları və s. məhsulların payına düşür. Eyni zamanda İran ölkəsinə Azərbaycandan göndərilən ümumi məhsulların 72,6 %-i metallurgiya, 11,5 %-i maşınqayırma avadanlıqları, 6,4 %-i yüngül sənaye məhsullarının payına düşür. Qalan faizi isə digər sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları təşkil edir (bax cədvəl № 38).

Azərbaycan İran ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu

(min ABŞ dolları hesabı ilə)¹

Cədvəl № 38

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	121,8	0,6	70004,2	66,6
Metallurgiya	5501,7	4,2	4224,6	4,0
Kimya	27454,5	21,3	9468,9	9,0
Maşınqayırma	11802,4	9,1	1799,4	1,7
Meşə və ağac emalı	10622,3	8,2	876,8	0,9
Tikinti materialları	4399,6	3,4	8,9	0,0
Yüngül sənaye məhsulları	17744,2	13,8	16234,9	15,4
Yeyinti sənaye məhsulları	7774,1	6,2	501,7	0,5
Kənd təsərrüfatı məhsulları	3851,6	2,9	13,9	0,0
Elektrotexnika	29887,7	23,2	610,4	0,6
Tibb avadanlıqları	6654,5	5,1	-	-
Sair məhsullar	2688,2	2,0	1237,3	1,3
Cəmi	128502,6	100	104981,0	100

İrənin yerləşdiyi coğrafi mövqeyindən asılı olaraq Azərbaycanla bütün istiqamətlərdə nəqliyyatın müxtəlif növlərindən istifadə etməklə, iqtisadi əlaqələr yaratmaq imkanına malikdir. Müasir şəraitdə Azərbaycan İrənlə dəniz nəqliyyatı vasitəsilə Bakı – Ənzəli, Bakı – Noşəhr, quru nəqliyyat vasitəsilə Naxçıvan – Culfa – Təbriz – Tehran dəmir yolu, Bakı – Astara – İrən avtomobil yolları vasitəsilə iqtisadi əlaqələr yaratmaq imkanları yaranıbdir. Eyni zamanda Bakı – Tehran, hava yolları fəaliyyət göstərir. İrənin

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

Məşhət, Təbriz şəhərlərinə hava yollarının açılması əhalinin gediş-gəlişinə müsbət təsir göstərmiş olar. Gələcəkdə hər iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin səmərəliliyini yüksəltmək üçün məhsulların daşınmasında nəqliyyatın səmərəliliyinin seçilməsi əsas şərtlərdən biri hesab edilir. «İpək yolu»nun bərpaı və Avropa – Qafqaz – Asiya magistral dəhlizinin fəaliyyəti hər iki ölkənin dəmir yolları və avtomobil yollarının beynəlxalq normalara çatdırılması üçün yenidənqurma işlərinin aparılmasını tələb edir. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi hər iki ölkə arasında yüklərin daşınması zamanı yolların uzun müddətli işləməsini təmin etmiş olar.

Azərbaycan – Çin Xalq Respublikası ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Ərazisinin böyüklüyünə görə dünyada üçüncü yeri tutan Çin Asiyanın Şərq hissəsində yerləşir. Ümumi ərazisi 9,6 milyon kv. km və əhalisi 1 milyard 250 milyon nəfər olan Çin Xalq Respublikasının iqtisadi inkişafının çox qədim tarixi vardır. Ərazisinin qədim tarixə malik olması, bir sıra filiz təbii sərvətlərinin inkişafına təsir göstərmişdir. Ərazidə daş kömür, dəmir filizi və əlvan filizlərin geniş yayılması sənayenin çoxsahəli inkişafına təsir göstərmişdir. Çin 26 növ məhsul istehsalına görə dünyanın ən nəhəng istehsalçıları sırasına daxildir. Bu ölkədə qədim ənənəvi sənaye sahələri ilə yanaşı, elektron aerokosmik, avtomobil sənaye sahələri də inkişaf etmişdir. Çin dünya yanacaq enerji resurslarına görə mühüm yerlərdən birini tutur. Çinin enerji balansında daş kömürün xüsusi çəkisi 70 %, 23 %-i neft, 3 %-i qaz, 4 %-i hidroenerji resursları təşkil edir. Yerli filiz ehtiyatları

əsasında metallurgiya, maşınqayırma, kimya sənaye sahələri yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir. Kimya sənayesində ixracat xarakteri daşıyan kükürd turşusu, mineral gübrələr, plastik kütlələr, sintetik liflər, kauçuk, rezin məmulatlar və s. istehsal edilir.

XX əsrin sonunda Çin iqtisadiyyatının sürətlə inkişafı, onun dünya bazarında xüsusi bir yer tutmasına səbəb olmuşdur. 2000-ci ildə Çin təqribən 200 milyard dollarlıq mal dünya ölkələrinə ixrac etmiş və ümumi dəyəri 150 milyard dollara bərabər olan müxtəlif çeşidli məhsullar ixrac etmişdir¹. Ümumi əhalisi 1,2 milyarddan çox olan Çinin dünya bazarında bu cür təzyiçən etməsi, sözün əsil mənasında Çin iqtisadiyyatının möcüzələrindən xəbər verir. Çinin əlverişli nəqliyyat sistemində malik olması; dəmir yolu, avtomobil, dəniz, boru kəməri, hava nəqliyyatının inkişafı dünyanın bütün kontinentləri ilə iqtisadi əlaqələr yaratmağa imkan verir. Qədim zamanlarda Çinin dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrində mühüm rol oynamış Qədim «İpək yolu» XXI əsrdə dünyanın qlobal problemlərindən birinə çevrilmişdir. Qədim «İpək yolu»nun bərpası bütün kontinentlərin ölkələrini öz ətrafında birləşdirərək əsil sərvət yoluna çevrilmişdir. Çində istehsal edilən sənaye, kənd təsərrüfatı məhsulları kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə görə dünya bazarında istehlakçılar tərəfindən hərərətlə qarşılıdır.

2000-ci ildə Çin Xalq Respublikası dünyanın bir çox ölkələri ilə olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası ilə geniş iqtisadi əlaqələrə malik olmuşdur. Həmin ildə Azərbaycan Çin Xalq

¹ Z.Ə.Səmədzadə. Dünya iqtisadiyyatı «Çin» iqtisadi möcüzəsi, B.2001, səh.82.

Respublikasından ümumi dəyəri 23090,5 min ABŞ dolları olan müxtəlif sənaye məhsulları idxal etmiş və 4878,9 min ABŞ dolları dəyərində müxtəlif çeşidli sənaye məhsulları həmin ölkəyə ixrac etmişdir. Çindən idxal olunan məhsullar bütün Asiya ölkələrindən idxal olunan məhsulun cəmi 7,8%-i, ixrac olunan məhsullar isə müvafiq olaraq 4,7 % təşkil edir. Azərbaycanın digər ölkələrdən fərqli olaraq «İpək yolu» üzərində mərkəzi mövqe tutması qədim Çin ölkəsi ilə ticarət əlaqələrinə qoşulmasına real imkanlar yaratmışdır. 2000-ci ildə Azərbaycanın Çindən idxal etdiyi məhsulun cəmi 38,4 %-i yüngül sənayenin, 22,4 %-i maşınqayırma və metal emalı, 13,6 %-i elektrotexnika, 70 %-i meşə, ağac emalı sənaye məhsulları təşkil etməklə daha üstün göstəricilərə malikdir. Qalan 18,6 %-i sənayenin digər sahələrinin payına düşür. İxrac olunan məhsullara gəldikdə isə əsas yeri kimya, neft kimya sənaye məhsulları 86,6 %-i, yüngül sənaye məhsulları 9,1 %-i, meşə ağac emalı sənaye məhsulları 2,1 %-i təşkil edir (bax cədvəl № 39).

Qeyd edilməlidir ki, XXI əsrdə Avrasiya ölkələri arasında gedən inteqrasiya prosesləri daha intensiv hal almışdır. Qədim «İpək yolu»nun bərpası, Avropa – Qafqaz – Asiya magistral dəhlizinin Azərbaycanda mərkəzi mövqe tutması, qərb və şərq ölkələrinə yük daşınmanın tənzimlənməsi bilavasitə respublikanın üzərinə düşür. Eyni zamanda bu proseslərlə əlaqədar olaraq Azərbaycan – çin iqtisadi əlaqələrində daha mütərəqqi dəyişikliklərin meydana gəlməsi öz əksini tapmış olacaqdır.

Azərbaycan –Çin ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 39

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	810,8	3,5	71,2	1,4
Kimya	710,5	3,0	4226,7	86,6
Maşınqayırma	5115,2	22,4	-	-
Məşə və ağac emalı	1625,7	7,0	97,4	2,1
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	8876,5	38,4	444,5	9,1
Yeyinti sənaye məhsulları	260,2	1,1	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	42,9	0,2	-	-
Elektrotexnika	3121,2	13,6	-	-
Tibb avadanlıqları	39,2	0,1	-	-
Sair məhsullar	2488,3	10,7	39,1	0,8
Cəmi	23090,5	100	4878,9	100

Azərbaycan – Hindistan ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Hindistan coğrafi şəraitinə görə Asiyanın cənubunda yerləşən iqtisadi inkişafına görə mühüm yer tutan ölkələrdən biridir. Ümumi ərazisi 3287,6 min kv. km olan bu qədim ölkədə bir milyarda yaxın əhali yaşayır. Hindistanın dəniz və okeanlara yaxınlığı və quruda çoxşaxəli nəqliyyat konfigurasiyasına malik olması dünya bazarına çıxmasına əlverişli imkanlar yaradır. Digər tərəfdən bu qədim ölkənin

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

əlverişli təbii iqtisadi şəraiti və müxtəlif zəngin resurslara malik olması istehsal sahələrinin yüksək səviyyədə inkişafına zəmin yaratmışdır. Xüsusilə zəngin filiz sərvətlərinin və hidroenerji ehtiyatlarının olması Hindistanda sənayenin çoxsahəli inkişafına səbəb olmuşdur. Digər tərəfdən əlverişli iqlim şəraitinə malik olması kənd təsərrüfatında yüksək səviyyədə nailiyyətlər qazanmasına imkan vermişdir. Sənayedə metallurgiya, maşınqayırma, yüngül və yeyinti sənayesi inkişaf etmiş, ölkənin daxili tələbatını ödəmək imkanlarına malikdir. Eyni zamanda bu ölkənin aqrar sənaye sahələri yüksək səviyyədə inkişaf etmiş və həmin məhsullar xarici ticarətdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahədə istehsal edilən bir sıra kənd təsərrüfatı məhsullarına görə dünyada aparıcı yerlərdən birini tutur. Təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, Hindistan dünya çay istehsalının təxminən 35 %-i, şəkər-qamışı istehsalının – 20 %-i, düyü, pambıq, banan və s. məhsulların çox hissəsini verməklə, dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrdə aktiv iştirak etmək imkanları qazanır.

Hindistanın yerləşdiyi strateji mövqe təsərrüfatın başqa sahələri kimi, ölkələrarası iqtisadi əlaqələrdə mühüm rola malik olan dəmir yolunun, avtomobil nəqliyyatının, dəniz nəqliyyatının inkişafına təsir göstərir. Hindistanda olan dəmir yolunun ümumi uzunluğu 63000 km, avtomobil yollarının uzunluğu 1843 min km-dən artıqdır. Boru kəmərlərinin ümumi uzunluğu isə 6 min km-dən çoxdur. Qeyd olunan nəqliyyat sahələri ölkənin daxili və xarici iqtisadi əlaqələrində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Son illərdə Hindistan – Azərbaycan iqtisadi əlaqələri intensiv inkişafa malikdir. Azərbaycanın Hindistandan idxal etdiyi cəmi məhsul Asiya ölkələrindən idxal olunan məhsulun 3,8 %-i, ixrac etdiyi məhsullar

Azərbaycan – Hindistan ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 40

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	1121	9,9	629,4	100
Kimya, neft kimya	112,2	0,9	-	-
Maşınqayırma və metal emalı	5968,8	52,9	-	-
Məşə və ağac emalı materialları	4,4	0,0	-	-
Tikinti materialları	26,9	0,2	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	611,7	5,4	-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	2141,9	19,5	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektrotexnika	-	-	-	-
Tibb avadanlığı	1123,9	9,9	-	-
Sair məhsullar	153,4	1,3	-	-
Cəmi	11264,9	100,5	629,4	100

isə müvafiq olaraq 0,2 %-i təşkil edir. 2000-ci ildə Hindistandan idxal olunan ümumi məhsulun dəyəri 11264,9 min ABŞ dolları olduğu halda, ixrac etdiyi məhsul isə 629,4 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Hindistanla Azərbaycanın iqtisadi əlaqələr balansı mənfidir. Azərbaycanın idxal etdiyi məhsulun 52,9 %-i maşınqayırma, 19,5 %-i yeyinti sənaye məhsulları, 9,9 %-i metallurgiya, 5,4 %-i yüngül sənaye məhsulları təşkil edir. Eyni zamanda Hindistandan kimya, neft

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

kimya, tikinti materialları, tibb avadanlıqları idxal edir (bax cədvəl № 40). Müqabilində isə Azərbaycan metallurgiya sənaye məhsulları ixrac edir. Aparılan iqtisadi təhlillər göstərir ki, Hindistandan Azərbaycana gətirilən məhsullar içərisində yüngül və yeyinti, maşınqayırma, tibb avadanlıqlarının gətirilməsi səmərəli olduğu halda, metallurgiya məhsullarının daşınması bir o qədər səmərəli hesab olunmuşdur. Yaxın gələcəkdə respublikada müvafiq sənaye sahələrinin inkişaf etdirilməsi Hindistanla iqtisadi əlaqələri daha da inkişaf etdirilməsinə təsir göstərmiş olacaqdır. Hindistan – Azərbaycan müstəqil hava yollarının fəaliyyət göstərməsi hər iki ölkə arasında qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrə təsir göstərən faktorlardan biri hesab edilir.

Azərbaycan – Yaponiya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Yaponiya coğrafi vəziyyətinə görə Asiyanın şərqində, Yapon adalarında yerləşən dövlət olub, hər tərəfdən okean suları ilə əhatə olunmuşdur. Ümumi sahəsi 372,1 min kv. km olan Yaponiyanın iqtisadiyyatı ada dövləti olmasına baxmayaraq dünyanın yüksək səviyyədə inkişaf etmiş dövlətləri sırasına daxil edilir. Yaponiyanın təbii sərvətləri bir o qədər zəngin deyildir. Lakin bir sıra faydalı qazıntılar: daş kömür, dəmir filizi, kükürd, manqan, qurquşun, qızıl, gümüş və filiz ehtiyatları, həmçinin neft yataqlarından Yapon xalqı səmərəli istifadə etməklə iqtisadi sahədə yüksək səviyyədə uğurlar qazanmışdır. Yaponiya sənaye sahələrində energetika, metallurgiya, maşınqayırma, kimya, yüngül sənaye sahələri aparıcı sahələrdən hesab edilir. Eyni zamanda elektrotexnika və cihazqayırma sahəsində istehsal edilən məhsullara görə dünya

bazarında hegemonluq edən ölkələrdən sayılır. Energetika sənayesinin inkişafında Yaponiya öz yerli resurslarından istifadə etməklə İES-lər, AES-lər və SES-lər mərkəzinə çevrilməklə, özünün enerjiyə olan tələbatını tam ödəmək imkanına malikdir. Bütün illərdə enerji artımı sürətlə müşahidə edilir. Ölkədə 1980-cı ildə 578 mlrd. kvt. s., 1990-cı ildə 835 mlrd. kvt. saat, 1995-ci ildə 900 mlrd. kvt. saatdan çox enerji istehsal edilmişdir. Energetikanın inkişafı digər istehsal sahələrində qələbənin rəmzi hesab edilir.

Yaponiya yerli filiz ehtiyatlarından və gətirilmə xammaldan istifadə etməklə güclü metallurgiya kompleksinə malikdir. Belə bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, Yaponiya metallurgiya sənayesi üçün xammal idxal edən ölkə olduğu halda, özünün istehsal etdiyi metallurgiya sənaye məhsullarını dünya bazarına ixrac etməklə böyük nüfuz sahibi olmuşdur. Metallurgiyanın bazası əsasında maşınqayırmanın bir çox sahələri inkişaf etmiş və bu sahənin məhsulları dünyanın çox ölkəsi ilə Yaponiyanın iqtisadi əlaqələrinə zəmin yaratmışdır. Son illərdə Yaponiya dünyada istehsal edilən avtomobillərin 30 %-i, metalkəsən dəzgahların 12 %-i, radionəqəbulədicilərini, 9 %-i, televizorların 32 %-i, müxtəlif çeşidli saatların 20 %-i təşkil edir. Ölkədə yüksək səviyyədə mərkəzləşmiş avtomobil koncernlərindən «Toyota» «Ford motor» «Nissan» «Xonda» «Mazda» və s. Göstərmək olar ki, istehsal edilən bu markalı avtomobillər Yaponiyanın xarici əlaqələrində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu göstərilən sənaye sahələri ilə yanaşı Yaponiya daxili və xarici iqtisadi əlaqələrdə mühüm rol oynayan nəqliyyat kommunikasiyasına malikdir. Ölkədə dəmir yolu, avtomobil nəqliyyatı, boru kəməri, dəniz və hava nəqliyyatı yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir, dəmir yolunun ümumi

uzunluğu 28 min km. təşkil etməklə yük dövriyyəsinə görə dünyada yalnız Rusiya və Çindən geridə qalır. Avtomobil yollarının uzunluğu isə 1100 min km. təşkil edir. Avtomobil yolları dəmir yolları ilə adətən paralel olduğundan yük daşınmada hər iki nəqliyyat növündən səmərəli istifadə edilir. Dünyanın çox ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrində dəniz nəqliyyatı xüsusi əhəmiyyət malikdir.

Dünya ölkələri ilə olduğu kimi Yaponiyanın Azərbaycanla iqtisadi əlaqələri son onillik ərzində inkişaf etməyə başlamışdır. Nəqliyyat cəhətdən hər iki ölkənin bir o qədər də əlverişli mövqedə olmamasına baxmayaraq, istehsal olunmuş müxtəlif çeşidli məhsulların səmərəlilik baxımından hər cür nəqliyyat vasitələrindən istifadə etməklə, iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi olduqca vacibdir. Şübhəsiz ki, Yaponiyanın «İpək yolu»na qoşulması Avrasiya ölkələri ilə olduğu kimi, Azərbaycanla da iqtisadi əlaqələrin inkişafını daha da intensivləşdirəcəkdir. 2000-ci ildə Azərbaycan Yaponiyadan 16390 min ABŞ dolları dəyərində müxtəlif çeşidli məhsullar idxal etmişdir. Yaponiyaya ixrac olunan məhsulların ümumi həcmi isə 119,4 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. Azərbaycan – Yaponiya iqtisadi əlaqələri mənfi saldoya malikdir. Yəni respublikanın idxal etdiyi məhsulun dəyəri ixrac olunandan 16271,6 min ABŞ dolları çoxdur. Yaponiyadan idxal olunan məhsulların çox hissəsini 46,5 %-i maşınqayırma, 42,3 %-i kimya və neft kimya, 4,3 %-i elektrotexnika sənaye məhsulları təşkil edir (bax cədvəl № 41).

Qalan 6,9 %-i isə yüngül, metallurgiya, meşə, ağac emalı sənaye məhsulları, tibb avadanlıqları təşkil edir. Respublikamızdan ixrac olunan məhsulların 45,7 %-i metallurgiya sənaye məhsulları,

54,3 %-i isə və s. məhsullar təşkil edir. Yaponiya – Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinin inkişafında yalnız idxal və ixrac əməliyyatları deyil, eyni zamanda respublikanın təbii resurslarının mənimsənilməsində Yapon investorları tərəfindən investisiyaların formalaşmasında mühüm faktor kimi qiymətləndirmək olar.

Azərbaycan – Yaponiya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 41

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	62,1	0,3	54,5	45,7
Kimya, neft kimya	6935,2	42,3	-	-
Maşınqayırma və metal emalı	7465,7	46,5	-	-
Məşə və ağac emalı materialları	29,0	0,1	-	-
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	42,6	0,1	-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	-	-	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektrotexnika	715,3	4,3	-	-
Tibb avadanlığı	454,0	2,7	-	-
Sair məhsullar	686,8	4,2	64,9	54,3
Cəmi	16390,7	100	119,4	100

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materiallarına əsasən tərtib olunmuşdur.

Azərbaycan – Koreya Respublikası ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Koreya Respublikası Koreya yarımadasının cənub hissəsində yerləşir. Ümumi ərazisi 98,5 min kv. km olan bu respublika yerləşdiyi ərazidən asılı olaraq, quru və su yolları vasitəsilə dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələr yaratmaq imkanlarına malikdir. Koreyanın təbii ehtiyatlarına gəldikdə orada dəmir filizi, sink, qurğuşun, uran və s. olması matallurgiya sənayesinin inkişafına zəmin yaratmışdır. Ölkədə eyni zamanda energetika, yüngül yeyinti sənaye sahələri inkişaf etmiş və bu məhsulların çox hissəsi ixracat xarakteri daşıyır. Koreya Respublikasında dəmir yolu, dəniz, hava nəqliyyatı inkişaf etmiş, daxili və xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Koreya Respublikasının Çin Xalq Respublikası ölkəsinə yaxın olması Koreyanın «İpək yolu»na qoşulması üçün daha əlverişli imkanlar yaradır. Koreya Respublikası dünyanın bir çox ölkələri ilə olduğu kimi Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra Koreya respublikası ilə iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirmək üçün şərait yaratmışdır. 2000-ci ilin iqtisadi göstəricilərinə görə Azərbaycan Koreya Respublikasından idxal etdiyi cəmi məhsulun dəyəri 5075,7 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Həmin ölkəyə ixrac etdiyi məhsulun ümumi dəyəri isə 2001,1 min ABŞ dolları qədərdir. Göründüyü kimi 2000-ci ildə Azərbaycanın Koreya Respublikası ilə iqtisadi əlaqələr balansı mənfi saldoya malikdir. Koreya respublikasından idxal olunan ümumi məhsulun 32,4 %-i elektrotexnika, 30,5 %-i yüngül, 19,0 %-i maşınqayırma, 14,7 %-i isə kimya, neft kimya sənaye məhsulları təşkil edir. Qalan faizi digər sahələrin payına düşür (bax cədvəl № 42). Eyni zamanda respublikadan Koreya respublikasına ixrac

olunan məhsulun 99 %-dən çoxunu metallurgiya təşkil edir (bax cədvəl № 42).

Azərbaycan – Koreya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 42

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	55,3	1,0	1990,7	99,4
Kimya, neft kimya	748,1	14,7	-	-
Maşınqayırma və metal emalı	967,2	19,0	-	-
Məşə və ağac emalı materialları	-	-	-	-
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	1551,5	30,5	-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	-	-	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	10,5	0,6
Elektrotexnika	1630,4	32,3	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	123,2	2,4	-	-
Cəmi	5075,7	100	2001,1	100

Azərbaycan Koreya respublikasından idxal və ixrac etdiyi məhsullar bütün Asiya ölkələrinə idxal və ixrac edilən məhsulların 1,7-0,7 % təşkil edir.

Koreya respublikası ilə Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinin gələcəkdə inkişafı üçün daha əlverişli imkanlar vardır. Bu imkanların

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

ən başlıcası qarşılıqlı şəkildə respublikanın müvafiq sənaye və kənd təsərrüfatı sahələrinə investisiya ayırmalar istehsal sahələrindən yüksək səviyyədə gəlir əldə etmək imkanlarına malik olurlar.

Azərbaycan – Küveyt ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Küveyt coğrafi mövqeyinə görə cənubi qərbi Asiya ölkələr qrupuna aid olub, İran Körfəzi sahilində yerləşir. Ümumi ərazisi 17,8 min kv. km olan Küveyt ölkəsi səudiyyə Ərəbistanı, İranla, həmçinin İran Körfəzi suları ilə əhatə olunması dünyanın bir sıra ölkələri ilə iqtisadi əlaqələr yaratmaq imkanlarına malik olmuşdur. Küveyt istər quru, istərsə də su nəqliyyatından istifadə imkanları vardır. Azərbaycan – Küveyt iqtisadi əlaqələri əsasən hava və avtomobil nəqliyyatı vasitəsilə həyata keçirilir. Avtomobil yollarının ümumi uzunluğu 2 min km-dir. Küveytin ərazisi mineral sərvətlərlə o qədər də zəngin olmaması gətirilən xammal əsasında bir sıra sənaye sahələrini inkişaf etdirmək imkanlarına malik olmuşdur. Əsas sərvəti neft, qaz hesab edilir. İstehsal etdiyi bir çox məhsullar dünya bazarında özünə məxsus yer tuta bilir. Sənayedə neft emalı, kimya, energetika aparıcı sahələrdən hesab edilir. Bu sənaye məhsulları daxili tələbatı ödəmək imkanlarına malikdir. Eyni zamanda müəyyən qisim sənaye məhsulları ixracat xarakterli daşıyır. Son on il ərzində Azərbaycan Küveyt iqtisadi əlaqələri inkişaf etməyə başlamışdır. 2000-ci ildə Küveyt ölkəsindən respublikamız 257 min ABŞ dolları dəyərində müxtəlif çeşidli sənaye məhsulları idxal etmiş və ixrac etdiyi məhsulun miqdarı olduqca az olmuşdur (bax cədvəl № 43).

Azərbaycan – Küveyt ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 43

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	25,8	10,3	-	-
Kimya, neft kimya	47,6	18,5	-	-
Maşınqayırma və metal emalı	-	-	-	-
Məşə və ağac emalı materialları	78,0	30,3	-	-
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	29,5	11,4	-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	-	-	2,4	100
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektrotexnika	15,3	5,9	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	60,9	23,6	-	-
Cəmi	257,1	100	2,4	100

Cədvəldən göründüyü kimi Küveyt ölkəsindən Azərbaycana gətirilən məhsulların əsasını mebel məmulatları 30,3 %, kimya və neft kimya sənayesi məhsulları 18,5 %, yüngül sənaye məhsulları 11,4 %, metallurgiya sənaye məhsulları 10,3 % təşkil etmişdir. Qalan faizi digər məhsulların payına düşür. Azərbaycandan ixrac olunan məhsullar içərisində müxtəlif çeşidli yeyinti məhsulları mühüm yer tutur. Azərbaycan – Küveyt iqtisadi əlaqələri gələcəkdə daha intensiv inkişaf imkanlarına malikdir.

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

Azərbaycan – Birləşmiş Ərəb respublikası

ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Birləşmiş Ərəb respublikası qərbi Asiyada Ərəbistan yarımadasının şərq sahilində yerləşir. Ümumi sahəsi 83,6 min kv. km olan bu ölkənin təbiəti və təbii resurslarına görə Asiyanın digər ölkələrindən fərqlənir. Zəngin neft və qaz ehtiyatlarına malik olması ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayan faktorlardan hesab edilir. Uzun illər əsarət altında yaşayan bu ölkə, XX əsrin sonlarında dünya iqtisadiyyatında mühüm rola malik olan BƏR-ı kimi tanınır. Ölkə iqtisadiyyatında neft-qaz sənayesi ilə yanaşı, yüngül, yeyinti sənayesi mühüm iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Kapitalist adət-ənənələri hökm sürən bu ölkədə iqtisadiyyatın formalaşmasında şəxsi sahibkarlıq mühüm rol oynayır. Nəqliyyat iqtisadi əlaqələri dəniz, avtomobil və hava nəqliyyatı ilə həyata keçirilir. Ümumi avtomobil yollarının uzunluğu 900 km-dən çoxdur. Dünya ticarətində əsasən neft, qurudulmuş balıq, xurma xüsusi rol oynayır. Eyni zamanda maşınqayırma, meşə, ağac emalı, tikinti materialları, elektrotexnika və digər sənaye sahələri inkişaf etmiş, həmin sahələrin məhsulları ixracatda mühüm yer tutur. Dünyanın bir çox ölkələri ilə olduğu kimi BƏR-in Azərbaycanla iqtisadi əlaqələri son illərdə inkişaf etməyə başlamışdır. 2000-ci ildə Azərbaycanın bütün Asiya ölkələrində idxal etdiyi məhsulun 6,7 %-i və ixrac etdiyi məhsulun 2,5 %-i bu ölkəyə daxil olmuşdur. Başqa cür desək 2000-ci ildə BƏR-dən idxal olunan ümumi məhsulun dəyəri 19889,7 min ABŞ dolları, ixrac olunan məhsullar isə 7116,9 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Şübhəsiz ki, idxal olunan məhsulların, həmçinin ixracatdan üstün olması

respublikanın iqtisadi əlaqələr balansının mənfi saldoya malik olmasına təsir göstərmişdir.

Azərbaycanın BƏR-dən idxal etdiyi ümumi məhsulların 20,6 %-i kimya, neft kimya, 16,9 %-i maşınqayırma məhsulları, 12,0 %-i elektrotexnika, 8,5 %-i yüngül, 6,2 %-i yeyinti və 6,7 %-i metallurgiya sənaye məhsulları təşkil etmişdir. Qalan faizini respublikaya gətirilən tibb avadanlıqları, kənd təsərrüfatı məhsulları və s. məhsullar təşkil edir (bax cədvəl № 44).

Eyni zamanda respublika öz yerli sənaye məhsullarını BƏR-ə ixrac edir. Göstəricilərə müvafiq olaraq ixrac olunan məhsulun cəmi 58,6 %-i kimya və neft-kimya sənaye məhsulları, 22,4 %-i yeyinti sənayesi məhsulları, 7,8 %-i isə metallurgiya məhsullarının payına düşür. İndiki şəraitdə olduğu kimi gələcəkdə də islam dünyasının mərkəzi sayılan bu ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin geniş inkişaf perspektivləri vardır.

Azərbaycan – Birləşmiş Ərəb Respublikalararası
iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu (min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 44

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	1142,6	6,7	529,4	7,8
Kimya, neft kimya	4100,6	20,6	4173,3	58,6
Maşınqayırma və metal emalı	3366,2	16,9	353,4	4,9
Məşə və ağac emalı materialları	443,1	2,2	-	-
Tikinti materialları	1626,7	8,1	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	1699,0	8,5	114,7	1,6
Yeyinti sənaye məhsulları	1234,4	6,2	1596,0	22,4
Kənd təsərrüfatı məhsulları	176,6	0,8	-	-
Elektrotexnika	2400,4	12,0	10,6	0,1
Tibb avadanlığı	417,1	2,0	4,9	0,0
Sair məhsullar	3283,0	16,5	334,4	4,6
Cəmi	19889,7	100	7116,7	100

Azərbaycan – İsrail ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

İsrail respublikası Asiyanın Cənub qərbində, Aralıq dənizinin şərq sahilində yerləşir. Ümumi sahəsi 68,7 min kv. km olub, əlverişli təbii iqtisadi şəraitə malikdir. İsrailin quru və su yollarına malik olması xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına təsir göstərən mühüm faktorlardan biri kimi qiymətləndirilir. Ərazidə fəaliyyət göstərən sənaye sahələrinin çox sahəsi gətirilmə xammala əsaslanır. Ölkədə kimya, neft kimyası, yüngül, yeyinti sənaye sahələri inkişaf etmişdir.

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

Son dövrlərdə elektrotexnika, elektron maşınqayırma, əlvan metallurgiyanın müxtəlif sahələri də inkişaf etmişdir. İsrailin ümumi müəssisələrinin 70 %-dən çoxu ölkənin paytaxtı Tel-Əviv şəhərində yerləşmişdir. Eyni zamanda əlverişli təbii-iqtisadi şəraitin olması kənd təsərrüfatının intensiv inkişafı üçün mühüm rol oynamışdır. Kənd təsərrüfatında əsasən texniki bitkilər, taxılçılıq və heyvandarlıq inkişaf etdirilir. Lakin ölkənin daxili tələbatının ödənilməsi çox zaman idxal olunan məhsullar hesabına ödənilir. İsrail əlverişli dəmir yolu, avtomobil, dəniz hava nəqliyyatına malik olması daxili və xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafına zəmin yaratmışdır. Dəmir yollarının uzunluğu 1000 km-ə yaxındır. İsrail – Azərbaycan iqtisadi əlaqələrində əsasən hava, dəniz, avtomobil nəqliyyatından istifadə olunur. 2000-ci ildə İsrail ölkəsindən Azərbaycan respublikası 6098,4 min ABŞ dolları dəyərində məhsul idxal etdiyi halda, həmin ölkəyə 135155,8 min ABŞ dolları dəyərində məhsul ixrac etmişdir. Yaxud Azərbaycanın bütün Asiya ölkələrindən idxal etdiyi məhsulun 2,1 %-i və ixrac etdiyi 50,6 %-i İsrailin payına düşür. Azərbaycanın İsrail ölkəsi ilə iqtisadi əlaqələr balansı müsbət saldoya malikdir. Yəni Azərbaycan İsrailə 129057,4 min ABŞ dolları dəyərində artıq məhsul ixrac etmişdir.

Azərbaycan İsrail ölkəsindən idxal etdiyi cəmi məhsulun 79 %-i elektrotexnika, 16,2 %-i maşınqayırma sənaye məhsulları təşkil edir. Qalan faizini digər sənaye məhsulları əhatə edir (bax cədvəl № 45). 2000-ci ildə İsraildən ümumi dəyəri 4823,5 min ABŞ dolları dəyərində olan elektrotexnika məmulatları gətirilmişdir. Azərbaycandan ixrac edilən ümumi məhsulun 99 %-i yanacaq materialları təşkil etmişdir (bax cədvəl № 45).

Azərbaycan – İsrail ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 45

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	133836,0	99,0
Metallurgiya	9,9	0,1	6,8	0,0
Kimya, neft kimya	67,2	1,4	1232,8	0,9
Maşınqayırma və metal emalı	988,8	16,2	-	-
Məşə və ağac emalı materialları	-	-	4,1	0,05
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	-	-	-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	68,9	1,1	76,1	0,05
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektronika	4823,5	79,0	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	140,1	2,2	-	-
Cəmi	6098,4	100	135155,8	100

2000-ci ildə Azərbaycandan İsrailə 556813 ton xammal neft, 22820 ton yüngül distilyatlar, 92639 ton karbohidrogen dizel yanacağı, 5435,7 ton karbohidrogen hallogenləşdirilmiş törəmələri və s. ixrac olunmuşdur. Yaxın gələcəkdə Azərbaycanın Asiyanın qərb ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri daha intensivləşəcəkdir. Bu proses İsrail iqtisadi əlaqələrində daha qabarıq şəkildə özünü biruzə verəcəkdir.

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

Azərbaycan – Suriya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Suriya Ərəb respublikası coğrafi mövqeyinə görə Asiyanın cənub qərbində və Aralıq dənizinin şərqində yerləşir. Ümumi ərazisi 185,2 min kv. km olan Suriya respublikasının əlverişli təbii iqtisadi şəraiti, həmçinin, müstəqil dövlət kimi Asiya ölkələri sırasına daxil olması onun iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Suriyanın əsas faydalı qazıntıları neft və təbii qaz, dəmir və digər mineral resurslar hesab edilir. Lakin bu təbii resursların olmasına baxmayaraq ölkənin sənaye sahəsi gətirilmə xammala əsaslanır. Ölkədə aqrar islahatların keçirilməsi, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun istehsal sahələrinin inkişafına zəmin yaratmışdır. Ölkə iqtisadiyyatında neft və neft emalı sənayesi, kimya, radiotexnika, elektrotexnika, energetika sənaye sahələri fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı yüksək səviyyədə olduğundan ixracat xarakteri daşıyır. Suriyanın iqtisadi əlaqələrində mühüm rol oynayan dəmir yolu, avtomobil nəqliyyatı inkişaf etmişdir. Ümumi dəmir yolunun uzunluğu 2000 km, avtomobil yolunun uzunluğu isə 19 min km-dir. Xarici iqtisadi əlaqələrində dəniz, hava və avtomobil nəqliyyatından istifadə olunur, Suriyanın avropanın və Asiyanın bir sıra ölkələri ilə olduğu kimi, Azərbaycanla da iqtisadi əlaqələri vardır. Lakin başqa ölkələrdən fərqli olaraq Azərbaycanla birtərəfli iqtisadi əlaqələrə malikdir. Yəni Azərbaycan Suriyadan yalnız məhsul idxal edir. 2000-ci ildə Suriyadan respublikanın idxal etdiyi cəmi məhsulun dəyəri 714 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur (bax cədvəl № 46).

İdxal olunan məhsulun 63,7 %-i yüngül sənaye məhsulları, 16,3 %-i kimya, neft kimya sənaye məhsulları təşkil etmişdir. Qalan

20 %-i metallurgiya, meşə, ağac emalı sənaye məhsulları və s. məhsullar təşkil edir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı özlüyündə Suriyanın tələbatını təmin edə bilən məhsulların ixracına imkan verməklə, hər iki ölkə arasında qarşılıqlı əlaqələrin inkişafına gələcəkdə daha müsbət təsir göstərmiş olacaqdır.

Azərbaycan – Suriya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 46

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	17,7	2,4	-	-
Kimya, neft kimya	117,2	16,3	-	-
Maşınqayırma və metal emalı	-	-	-	-
Meşə və ağac emalı materialları	44,0	6,5	-	-
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	455,8	63,7	-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	-	-	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektrotexnika	-	-	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	80,0	11,1	-	-
Cəmi	714,7	100	-	-

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

Azərbaycan – Sinqapur ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Sinqapur cənubi Asiyada yerləşən ada dövləti olub, səth quruluşu əsasən düzənlik sahələrdən ibarətdir. Əlverişli iqlim şəraitinə malik olması təsərrüfatın intensiv inkişafına təsir göstərir. Sinqapurun hər tərəfdən dəniz və okean suları ilə əhatə olunmasına baxmayaraq Sinqapur son 20 il ərzində gətirilmə xammal əsasında təsərrüfatın çoxsahəli inkişafına nail olmuşdur. Müasir bazar iqtisadiyyatının tələblərindən bu ölkədə səmərəli istifadə olunur. Sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları qismən ölkənin daxili tələbatını ödəməklə yanaşı, ixracat xarakteri daşıyır. Sinqapur respublikasının adada yerləşməsinə baxmayaraq daxili və xarici iqtisadi əlaqələrində mühüm rol oynayan dəmir yolu, avtomobil, dəniz, hava yollarına malikdir. Daxili iqtisadi əlaqələrində dəmir yolu, avtomobil nəqliyyatından, xarici iqtisadi əlaqələrdə isə dəniz və hava nəqliyyatından istifadə olunur. Ölkədə ümumi dəmir yolunun uzunluğu 40 min km, avtomobil yollarının uzunluğu isə 2 min km-dən çoxdur.

Dünya ölkələri ilə ixracatında əsas yeri toxuculuq məhsulları, maşın və maşınqayırma məhsulları, avadanlıqlar, kauçuk, neft məhsulları, bitki yağı, meşə, ağac emalı sənaye materialları tutur. İdxal etdiyi məhsullar içərisində maşınqayırma sənaye məhsulları, metal məmulatları, ərzaq məhsulları mühüm yer tutur. Dünyanın bir çox ölkələri ilə olduğu kimi, son on il ərzində Azərbaycandan çox-çox kənar-da yerləşməsinə baxmayaraq Sinqapurdan idxal etdiyi məhsulun cəmi 13208,4 min ABŞ dolları dəyərində, həmin ölkəyə ixrac etdiyi məhsul isə 213,2 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Azərbaycanın Sinqapur ölkəsi ilə iqtisadi əlaqələri mənfi saldoya malikdir. Sinqapurdan idxal olunan məhsulların dəyəri ixrac olunandan 12995,2 min ABŞ dolları

artıq olmuşdur. Bütün Asiya ölkələrindən idxal etdiyi ümumi məhsulun 4,4 %-i həmin ölkələrə ixrac etdiyi məhsulun 0,1 %-i Sinqapurun payına düşür. 2000-ci ildə Sinqapurdan idxal olunan ümumi məhsulun 75,3 %-i maşınqayırma, 10,7 %-i metallurgiya, 6,2 %-i kimya və neft kimya məhsulları təşkil etmişdir. Qalan 7,8 %-i isə meşə, ağac emalı, tikinti materialları, istehlak xarakterli yüngül və yeyinti sənaye, elektrotexnika və s. məhsullar təşkil edir (bax cədvəl № 47).

Azərbaycan – Sinqapur ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 47

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	1414,4	10,7	38,6	18,1
Kimya, neft kimya	813,4	6,2	34,2	16,2
Maşınqayırma və metal emalı	9916,3	75,3	108,3	50,7
Meşə və ağac emalı materialları	185,1	1,4	-	-
Tikinti materialları	246,0	1,8	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	53,8	0,4	-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	31,7	0,2	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektrotexnika	317,9	2,4	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	211,8	1,6	32,1	15
Cəmi	13208,4	100	213,2	100

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

Eyni zamanda respublikadan ixrac olunan məhsulun 50,7 %-i maşınqayırma həmçinin metal emalı, 16,2 %-i kimya və neft kimya, 18,1 %-i metallurgiya sənaye məhsulları təşkil edir. Yaxın gələcəkdə respulikanın sənaye sahələrində gedən təkmilləşmə işləri şübhəsiz ki, bütün Asiya regionunda olan ölkələr kimi, Sinqapur respublikası ilə daha səmərə verən əmtəə mübadiləsinin inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdiriləcəkdir.

Azərbaycan – Pakistan ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Pakistan cənubi Asiya ölkələri sırasına daxil olub, coğrafi vəziyyətinə görə Hindistanın şimal qərbində yerləşir. Bu ölkənin ümumi ərazisi 803,9 min kv. km olub, Asiya ölkələri içərisində zəngin resurslara malik olan ölkələrdən hesab edilir. Ərazinin çox hissəsinin (70 %-nin) dağlıq olması filiz və qeyri-filiz təbii sərvətlərinin əmələ gəlməsinə təsir göstərmişdi. Həmin sərvətlər sırasına neft, təbii qaz, daş kömür, daş duz, əlvan filizləri misal göstərmək olar. Pakistanın digər mühüm təbii sərvətlərindən biri əlverişli iqlim şəraitinin ölkənin kənd təsərrüfatına olan təsiridir. Eyni zamanda iqlimin istehsal sahələrinin inkişafına müsbət təsir göstərməsidir.

Pakistanda təbii resurslardan istifadənin gücləndirilməsi sənayenin və kənd təsərrüfatının intensiv inkişafına təsir göstərmişdir. İstehsal sahələrinin çoxsahəli inkişafı daxili məhsullara olan tələbatı ödəməklə yanaşı, xarici istehlakçıların tələbatını təmin etmək məqsədilə ixrac olunur. Pakistan iqtisadiyyatında son 20-30 il ərzində sənaye sürətlə inkişaf etmiş və ölkə iqtisadiyyatının aparıcı sahəsinə çevrilmişdir. Xüsusi

mülkiyyətçilik, sahibkarlıq bu ölkənin təsərrüfatında mühüm yer tutur. Ənənəvi sənaye sahələri yüngül sənaye (toxuculuq), yeyinti sənayesi, maşınqayırma, gəmiqayırma, neft və qaz emalı sənaye sahələri, energetika inkişaf etmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd olunmalıdır ki, Pakistan daxili məhsul istehsalı hesabına dünyanın bir sıra ölkələri ilə iqtisadi əlaqələr yaratmaq imkanına malik olmuşdur. Pakistanın daxili və xarici iqtisadi əlaqələrində mühüm rol oynayır beynəlxalq əhəmiyyətli nəqliyyat növləri inkişaf etmişdir. Ölkədə dəmiryolu (uzunluğu, 9,5 min km) avtomobil yolları (uzunluğu 58 min km), boru kəmərləri, dəniz və hava nəqliyyatı inkişaf etmişdir. Qeyd olunan nəqliyyat sahələri Pakistanın daxili və xarici iqtisadi əlaqələrində öz funksiyasını yerinə yetirir. Ölkənin iqtisadiyyatında aparıcı sahələrdən hesab edilən yüngül, yeyinti (xüsusilə pambıq parçalar, yun xalçalar, düyü, sitrus meyvələr, çay, tütün, dəri məmulatları, balıq və s.) məhsulları ixrac xarakteri daşıyır. Eyni zamanda dünyanın müxtəlif ölkələrindən dəzgahlar, avadanlıqlar, kimya sənaye məhsulları metallurgiya məmulatları müxtəlif ölkələrdən idxal olunur.

Pakistan dünyanın bir sıra ölkələri ilə olduğu kimi, Azərbaycanla iqtisadi əlaqələri inkişaf edir. Azərbaycandan çox-çox kənarda yerləşməsinə baxmayaraq hava nəqliyyatı vasitəsilə iqtisadi əlaqələri gündən-günə inkişaf etməkdədir. 2000-ci ildə Azərbaycandan Pakistana idxal olunan cəmi məhsulun dəyəri 1570,7 min ABŞ dolları məbləğində olduğu halda, həmin ölkəyə ixrac etdiyi məhsulun dəyəri 296,4 min ABŞ dolları qədərində olmuşdur. Göründüyü kimi Azərbaycanın Pakistanla iqtisadi əlaqələr balansı mənfi saldoya malikdir. Azərbaycanın bütün Asiya

ölkələrindən idxal etdiyi məhsulun 0,7 %-i ixrac olunan məhsulların 1,0 %-i Pakistan respublikasının payına düşür. 2000-ci ildə Azərbaycanın idxal etdiyi məhsulun 98,4 %-i yeyinti, 0,8 %-i yüngül, 0,8 metallurgiya məhsulları təşkil etmişdir. Başqa cür desək Pakistandan idxal olunan məhsulun 1550,7 min ABŞ dollarını – yeyinti, 9,1 min ABŞ dollarını yüngül, 9,5 min ABŞ dollarını metallurgiya, 1,4 min ABŞ dollarını isə sair məhsullar təşkil etmişdir.

Azərbaycandan ixrac olunan 296,4 ABŞ dolları dəyərində olan məhsul bütünlüklə (100 %) metallurgiya məmulatlarına aid edilir.

Şübhəsiz ki, yaxın gələcəkdə «İpək yolu»nun bərpası bütün Şərqi Asiya ölkələrində olduğu kimi, Cənubi Asiya ölkələrinin Qərbi ölkələri ilə inteqrasiyasına intensiv təsir göstərməklə, iqtisadi əlaqələrin inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb etmiş olacaqdır.

Azərbaycan – Tailand ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Tailand coğrafi şəraitinə görə Cənubi Şərqi Asiyada yerləşən ölkədir. Ümumi ərazisi 514 min kv. km olub, əsasən düzənliklərdən, qismən də dağlıq relyefə malikdir. Ərazinin mürəkkəb geoloji quruluşa malik olması zəngin təbii ehtiyatların əmələ gəlməsinə şərait yaratmışdır. Bunlardan sənaye əhəmiyyətli filizdən dəmir filizi, qalay, volfram qurğuşun və s. göstərmək olar. eyni zamanda yer üstü sərvətlərdən meşə və müxtəlif növ sənaye əhəmiyyətli bitkilərin olması ölkə iqtisadiyyatının yüksəlməsində mühüm rol oynayır. Digər mühüm bir cəhəti qeyd etmək lazımdır ki, əlverişli iqlim şəraitinin olması ölkə daxilində kənd təsərrüfatının inkişafına müsbət təsir

göstərmişdir. Uzun illərdir ki, Tailand aqrar sənaye ölkəsi kimi tanınır. Xüsusi mülkiyyətçiliyin, sahibkarlığın olması ölkənin iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərir və marağı artırır. Son on illiklərdə Tailandın iqtisadiyyatında metallurgiya, maşınqayırma, meşə, ağac emalı, kimya, neft kimya həmçinin kустar sənətkarlıq mühüm yer tutur. Kənd təsərrüfatında xüsusilə texniki bitkiçilikdə subtropik və tropik meyvəçilikdə, çəltikçilikdə qazanılmış nailiyyətlər ölkə əhalisinin həmin növ kütləvi məhsullara olan tələbatını ödəməklə, ixracat xarakteri daşıyır. Cənubi Asiya ölkələrində olduğu kimi, Tailand son illərdə tərəqqi yoluna qədəm qoymuşdur. Mərkəzi Asiyada və dünyanın digər ölkələri ilə əlaqələndirə bilən quru və su yollarının inkişaf etdirilməsi mühüm iqtisadi əhəmiyyət kəsb edir. Daxili və xarici iqtisadi əlaqələrdə əsas rol oynayan nəqliyyatın bütün sahələri: dəmir yolu, dəniz nəqliyyatı, avtomobil, boru kəməri və hava nəqliyyatı inkişaf etmişdir. Ümumi dəmir yolunun uzunluğu son ilin məlumatına görə 4 min km, avtomobil yollarının uzunluğu 45 min km, boru kəmərin uzunluğu 800 km-ə yaxındır. Daxili yük daşınmada dəmir yolu və avtomobil nəqliyyatından, xarici iqtisadi əlaqələrdə isə dəniz və hava nəqliyyatında geniş istifadə olunur. Tailandın dünya ölkələri ilə ixracatında kauçuk, elektrotexnika məmulatları, düyü, şəkər, mebel əsas yer tutur. İdxal etdiyi məhsullar içərisində maşın, dəzgahlar, yanacaq materialları üstünlük təşkil edir.

Dünyanın başqa ölkələri ilə olduğu kimi Azərbaycan respublikası ilə iqtisadi əlaqələri inkişaf etməyə başlamışdır. 2000-ci ildə respublikanın Tailanddan idxal etdiyi cəmi məhsulun dəyəri 2127,2 min ABŞ dolları, ixrac etdiyi məhsullar 23,6 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. İqtisadi əlaqələr balansı Azərbaycan tərəfindən mənfə

saldoya malikdir. Azərbaycanın Asiya ölkələrindən idxal etdiyi məhsulun cəmi 0,7 %-i Tailandın payına düşür. Tailanddan idxal edilən ümumi məhsulun 64,8%-i tikinti materialları, 20%-i maşınqayırma və metal emalı məmulatları, 4,8%-i meşə, ağac emalı, 4,2%-i isə elektrotexnika sənaye məhsulları təşkil edir. Qalan faizini metallurgiya, kimya, neft-kimya və s. məhsullar əhatə edir (bax cədvəl № 48).

Azərbaycan – Tailand ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu
(min ABŞ dolları ilə)¹

Cədvəl № 48

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	12,3	0,5	16,8	71,1
Kimya, neft kimya	37,0	1,7	3,8	16,1
Maşınqayırma və metal emalı	437,5	20,5	-	-
Meşə və ağac emalı materialları	103,5	4,8	1,8	7,6
Tikinti materialları	1379,0	64,8	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	-	-	-	-
Yeyinti sənaye məhsulları	-	-	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektrotexnika	89,7	4,2	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	68,2	3,5	1,2	5,2
Cəmi	2127,2	100	23,6	100

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

Azərbaycan respublikasından ixrac olunan məhsullar azlıq təşkil etməsinə baxmayaraq, 71,1 %-i metallurgiya, 16,1 %-i kimya və neft kimya sənaye məhsulları təşkil edir. Aparılan iqtisadi təhlildən belə nəticəyə gəlmək olur ki, Cənubi şərqə Asiya ölkələrində təsərrüfatın intensiv inkişafı həmçinin nəqliyyat sahəsində global problemlərin həlli yaxın gələcəkdə Asiyanın başqa ölkələri ilə olduğu kimi, Azərbaycan – Tailand ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsi idxal və ixrac əməliyyatlarının stimullaşdırılması üçün daha real imkanlar yaradacaq.

Azərbaycan – İndoneziya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

İndoneziya respublikası coğrafi şəraitinə görə Cənubi Şərqi Asiya ölkələri sırasına daxil edilir. Məkanca ada dövləti sayılan İndoneziya bir neçə adalar qrupunu özündə cəmləşdirmişdir. Qədim relyef formalarının bu ərazilərdə müşahidə edilməsi faydalı qazıntıların zəngin olmasından xəbər verir. Əsas faydalı qazıntıları neft, daş kömür, dəmir filizi, əlvan metallar (qalay, aliminyum, nikel və s.) olması bu ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Eyni zamanda əlverişli iqlim şəraitinin olması kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafına da müsbət təsir göstərmişdir. Əkinçilikdə çəltik, soya, qarğıdalı, çay və s. üstünlük təşkil edir. Lakin ölkənin iqtisadi inkişafında xarici kapital xüsusi rol oynayır. Son illərdə bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun təsərrüfat formaları öz əksini tapmışdır. Ölkədə xarici kapitaldan səmərəli istifadə olunması sənayenin bir çox sahələrinin: neft emalı, əlvan metallurgiya, kimya, meşə, ağac emalı, gəmiqayırma, avtomobillərin quraşdırılması, energetika, yüngül və yeyinti sənaye sahələri inkişaf etmiş, həmin

sənaye məhsullarının bir çoxu daxili tələbatı ödəməklə yanaşı ixracat xarakteri daşıyır.

İndoneziyanın iqtisadi inkişafında, istehsal sahələrinin formalaşmasında nəqliyyat mühüm faktor hesab edilir. Eyni zamanda daxili və xarici iqtisadi əlaqələrdə nəqliyyat mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ölkədə dəmir yolu, avtomobil, dəniz, boru kəməri, hava nəqliyyatı inkişaf etmişdir. Ümumi dəmir yolunun uzunluğu 9 min km, avtomobil yollarının uzunluğu 90 min km-ə yaxındır. Boru kəməri isə 900 km təşkil edir. Qeyd olunan nəqliyyat sahələri ölkənin sosial iqtisadi inkişafında, iqtisadi əlaqələrin formalaşmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir. Xarici iqtisadi əlaqələrində əsasən meşə və ağac emalı materialları, kauçuk, qəhvə, çay, tütün ixracatda mühüm yer tutur. Başqa ölkələrdən isə maşınqayırma sənaye məhsulları və istehlak xarakterli məhsullar idxal olunur. eyni zamanda son illərdə Azərbaycandan coğrafi şəraitinə görə çox kənarında yerləşməsinə baxmayaraq iqtisadi əlaqələri yüksələn xətlə inkişaf edir. 2000-ci ildə Azərbaycanın İndoneziya respublikasından idxal etdiyi məhsulun cəmi 241,2 min ABŞ dolları olduğu halda, həmin ölkəyə ixrac etdiyi məhsulun ümumi dəyəri isə 5528,4 min ABŞ dolları miqdarında olmuşdur. Bütün Asiya ölkələrindən idxal olunan məhsulun çox az hissəsi, ixrac olunan məhsulun cəmi 1,9 %-i İndoneziyanın payına düşür. İndoneziya respublikasından idxal olunan məhsulların 29,5%-i maşınqayırma, 19,5 %-i kimya və neft kimya, 13,6 %-i tikinti materialları təşkil edir. Qalan faizini isə metallurgiya, yeyinti və sair məhsullar təşkil edir (bax cədvəl № 49).

Respublikadan ixrac olunan məhsulların 98,7 %-i yanacaq materialları təşkil edir. 2000-ci ildə İndoneziya respublikasına 29540

ton xam neft ixrac olunmuşdur. Qalan digər faizini metallurgiya, maşınqayırma, yüngül sənaye və s. sahələrin məhsullarının payına düşür (bax cədvəl № 49).

**Azərbaycan – İndoneziya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin
sahə quruluşu (min ABŞ dolları ilə)¹**

Cədvəl № 49

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	5468,8	98,7
Metallurgiya	22,3	9,2	8,6	0,1
Kimya, neft kimya	47,1	19,5	-	-
Maşınqayırma və metal emalı	71,3	29,5	19,5	0,3
Məşə və ağac emalı materialları	-	-	-	-
Tikinti materialları	33,0	13,6	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	-	-	24,1	0,4
Yeyinti sənaye məhsulları	14,9	6,4	-	-
Kənd təsərrüfatı məhsulları	-	-	-	-
Elektrotexnika	-	-	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	52,6	21,8	17,4	0,5
Cəmi	241,2	100	5538,4	100

Azərbaycan – İndoneziya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün daha əlverişli imkanları vardır. Azərbaycanın sənaye sahələrində gedən elm texniki tərəqqi və nəqliyyat sahəsində gedən beynəlxalq səviyyəli işlərin həyata keçirilməsi Cənubi şərqə Asiya

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin təkmilləşdirilməsində müsbət nəticələr verəcəkdir.

Azərbaycanın Asiyanın digər qrup ölkələri ilə: İordaniya, Livan, Monqolustan, Oman, Nepal, Vyetnam, Malaziya, Laos, Bəhreyn, Qatar, Şri-Lanka, Briney ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri vardır. Bu qeyd olunan ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin idxal və ixrac dəyəri əvvəldə (37 cəlvəldə) göstərilmişdir. Həmin ölkələrlə idxal və ixrac əməliyyatlarının məhsullar üzrə sahə quruluşu bir o qədər yüksək iqtisadi göstəriciyə malik olmadığı üçün, həmin ölkələrin geniş təhlilini məqsədəuyğun bilmədik. Lakin ümumi göstəriciləri əsərdə öz əksini tapmışdır. Eyni zamanda Azərbaycanın Asiya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrinin müasir təhlili göstərir ki, XXI əsrdə ölkələrarası inteqrasiyanın intensivləşməsi iqtisadi əlaqələrin səmərələşdirilməsi üçün daha əlverişli yolların axtarılmasını tələb edir.

**V FƏSİL. MÜASİR İNTEGRASIYA ŞƏRAİTİNDƏ
AZƏRBAYCAN AMERİKA ÖLKƏLƏRARASI
İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

**§1. Azərbaycan Amerika Birləşmiş Ştatları və Kanada
Ölkələrarası İqtisadi Əlaqələr.**

XX əsrin sonunda Azərbaycanın müstəqilliyi dünyanın digər ölkələri ilə olduğu kimi Azərbaycan-Amerika ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin inkişafına zəmin yaratmışdır. 2000-ci ildə Amerika ölkələrinin Azərbaycandan çox uzaq məsafədə yerləşməsinə baxmayaraq bir sıra ölkələri ilə idxal və ixrac əməliyyatları həyata keçirilir. Azərbaycanın 2000-ci ildə bütün dünya ölkələrindən idxal etdiyi ümumi məhsulun 10,4%-i, ixrac etdiyi məhsulun isə 0,5%-i Amerika ölkələrinin payına düşür. Şübhəsiz ki, Amerikanın bir sıra ölkələrində iqtisadiyyatın yüksək səviyyədə inkişafı xarici iqtisadi əlaqələrin geniş miqyasda inkişafına təsir göstərmişdir. Azərbaycanın Amerika ölkələri ilə 2000-ci ildə idxal olunan məhsulun cəmi 91,1%-i ABŞ, 3,2%-i Kanada, 1,1%-i Kolumbiya, 3,5%-i Braziliya, qalan faizi Ekvador, Çili, Meksika, Kostarika, Venesuela ölkələrinin payına düşür. Amerika ölkələrinə Azərbaycandan ixrac olunan ümumi məhsulun 81,1%-i ABŞ, 5,6%-i Kanada, 10,1%-i Meksika, 1,4%-i Ekvador ölkələrinin payına düşür (bax cədvəl № 50).

Azərbaycanın Amerika ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrinin müasir şəraitdə mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyini nəzərə alıb, bir sıra ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin təhlil olunmasını məqsədəuyğun hesab edirik.

**Azərbaycan respublikası ilə Amerika ölkələrarası idxal və ixracın
quruluşu (min ABŞ dolları hesabı ilə)¹**

Cədvəl 50.

Ölkələr	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
ABŞ	111685,6	91,1	8004,7	81,1
Kanada	3883,6	3,2	562,0	5,6
Ekvado	447,4	0,4	137,0	1,4
Çili	25,9	0,02	-	-
Kolumbiya	1168,8	1,1	0,4	0,0
Meksika	100,0	0,08	1176,0	10,1
Panama	825,0	0,6	-	-
Puerto Riko	2,0	0,0	-	-
Venesuela	74,4	0,0	-	-
Braziliya	4307,5	3,5	-	-
Kosto Riko	3,2	0,0	-	-
Qvatemela	0,3	0,0	-	-
Cəmi	122523,7	100	9880,1	100

Azərbaycan-ABŞ ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

ABŞ ərazisinə və iqtisadi inkişafına görə dünyanın nəhəng dövlətlərindən olub, Amerika qitəsində yerləşir. Ərazisi 9,4 mln. kv. km olub, relyefin mürəkkəbliyinə, faydalı qazıntılarının zənginliyinə görə dünya dövlətləri içərisində mühüm yer tutur. Ərazinin dağlıq və düzənlik sahələrdən ibarət olması ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilən filiz və qeyri filiz sərvətlərinin inkişafına zəmin yaratmışdır. Appalac və Kordilyer dağlıq ərazilərində dəmir

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

filiz, əlvan filiz yataqları zəngin olduğundan yerli xammal bazası əsasında metallurgiya sənayesinin inkişafına zəmin yaratmışdır. Əsas faydalı qazıntıları dəmir filizi, qalay, nikel, xromit, neft, təbii qaz və s. hesab edilir. Bu təbii sərvətlər əsasında sənayenin mühüm sahələri: metallurgiya, maşınqayırma, cihazqayırma, elektrotexnika, radioelektrotexnika, neft, kimya, energetika, aviasiya, yüngül və yeyinti sənaye sahələri inkişaf etmişdir. İnkişaf etmiş bu sənaye sahələri hesabına ABŞ öz daxili tələbatını ödəməklə yanaşı, dünyanın bir çox ölkələrinə həmin sənaye məhsullarını ixrac edir. Eyni zamanda əlverişli təbii iqtisadi şəraitin olması sənaye sahələri ilə yanaşı, kənd təsərrüfatının yüksək səviyyədə inkişafına səbəb olmuşdur. Əkinçilikdə əsasən texniki bitkilər: qarğıdalı, soya, pambıq, tütün və taxılçılıq inkişaf etdirilir. Ölkədə kənd təsərrüfatının inkişafı yüksək dərəcədə formalaşmış mexanizasiyaya əsaslanır. Uzun illərdir ki, kapitalist istehsal münasibətlərinə xas olan təsərrüfatçılığın inkişaf etdirilməsi maddi marağı daha da artırır. İstehsalın bütün sahələrində qazanılmış nailiyyətlər ABŞ-ın daxili tələbatını ödəməklə, dünyanın bir sıra ölkələrinə yerli məhsullarını ixrac etmək imkanlarına malik olmuşdur. Kənd təsərrüfatında heyvandarlıq əsas aparıcı sahələrdən hesab edilir. Sənaye məhsullarına gəldikdə ABŞ yerli təbii resurslardan çox səmərəli istifadə edir. Ölkənin şərqində yerləşən Appalac dağlıq regionunda nəhəng metallurgiya kompleksləri yaradılmışdır. Son illərdə qara metallurgiya məhsulları istehsalının dinamikasının aşağı düşməsinə baxmayaraq qara metallurgiya məhsulları istehsalında aparıcı ölkələr sırasındadır. Son ildə çuqun istehsalı 50 mln. ton, polad-89 mln. ton,

dəmir filizi-5,4 mln. ton istehsal olunmuşdu¹. Neft məhsullarına gəldikdə illik istehsalın 50%-ə qədəri daxili resurslar hesabına, 50%-ə qədəri isə idxal olunan məhsullar hesabına ödənilir. Bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, ABŞ-da 1950-ci ildə daxili neft hasilatı 295 mln. ton, idxal olunan neftin ümumi həcmi 25 mln. ton təşkil etdiyi halda, 1993-cü ildə həmin göstəricilər 340-330 mln. ton arasında olmuşdur. Göründüyü kimi ABŞ daxili resurslardan uzun illərdir ki, qənaətlə istifadə edir. Buna baxmayaraq ABŞ digər sənaye sahələrində istehsal olunan məhsullara görə dünya ticarətində mühüm yer tutur.

ABŞ-ın iqtisadiyyatının güclü inkişafı nəticəsində yüksək səviyyədə inkişaf etmiş nəqliyyat kommunikasiyasına malik olmuşdur. Nəqliyyatın bütün sahələri: dəmir yolu, avtomobil, dəniz, boru kəmərləri və hava nəqliyyatı yüksək səviyyədə inkişaf etmişdir.

ABŞ-da ümumi dəmir yolunun uzunluğu 187,7 min km, avtomobil yollarının uzunluğu 6239 min km, boru kəmərləri nəqliyyatının uzunluğu 755 min km təşkil edir. O cümlədən 325 min km. yaxud 43%-i neft, 440 min km. yaxud 57%-i qaz kəmərlərinin payına düşür. Dəniz nəqliyyatının inkişafı ABŞ-da dünyada nəhəng limanların Nyu-York, Yeni Orlean, Hyuston, Baton, Ruj, Korpus, Kristi, Filadelfiya, Taipa və s. inkişafına səbəb olmuşdur. Bu limanların illik yük dövriyyəsinin yuxarı həddi 200 mln. tona qədərdir.

ABŞ-ın əlverişli nəqliyyat kommunikasiyasına malik olması dünyanın çox ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrdə iştirakına şərait yaratmışdır. Dünya ölkələrinə ABŞ əsasən sənaye avadanlığı,

¹ В.П.Максаковский. География картина мира, II часть, Ярославль, 1998, стр.406.

dəzğahlar, elektrotexnika sənaye məhsulları, yüngül və yeyinti sənaye məhsulları və s. ixrac edir. Eyni zamanda dünyanın müxtəlif ölkələrində neft, müxtəlif filizlər, kağız sellüoz materialları, şəkər, qəhvə və s. istehlak malları idxal edir. ABŞ dünyanın çox ölkələri ilə olduğu kimi son illər ərzində Azərbaycan respublikası ilə iqtisadi əlaqələri ildən-ilə genişlənir, inkişaf edir. 2000-ci ildə Azərbaycan-Amerika ölkələrindən idxal etdiyi cəmi məhsulun 91,1%-i, ixrac etdiyi məhsulun isə 81,1%-i ABŞ-ın payına düşür (bax cədvəl № 50). ABŞ Azərbaycandan çox-çox aralı yerləşməsinə baxmayaraq dəniz və hava nəqliyyatı vasitəsilə iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirmək imkanlarına malikdir. 2000-ci ildə Azərbaycan respublikası ABŞ və ətrafında bir neçə kiçik ada dövləti daxil edilməklə ümumi dəyəri 111785,6 min ABŞ dolları müxtəlif çeşidli məhsullar dəyərində idxal etmişdir. İdxal edilən ümumi məhsulun 37,0%-i maşınqayırma, 17,9%-i meşə, ağac emalı, 15,8%-i yeyinti, 9,6%-i metallurqiya, 6,0%-i yüngül sənaye məhsulları təşkil etmişdir. Qalan 13,7%-i kimya, neft kimya, tikinti, kənd təsərrüfatı, elektrotexnika, tibb avadanlıqları və s. sənaye məhsullarının payına düşür (bax cədvəl 51).

Eyni zamanda ABŞ-ı respublikadan ixrac olunan məhsulun cəmi 49,7%-i yanacaq materialları, 14,0%-i elektrotexnika məmulatları, 8,6%-i meşə, ağac emalı, 6,2%-i kimya, neft kimya sənaye məhsulları təşkil edir. Həmçinin metallurqiya, yüngül sənaye, tibb avadanlıqları və s. məhsullar məhsulun cəmi 21,5%-i təşkil edir. Yaxın gələcəkdə ABŞ-ın «İrək yolu»na qoşulması avrasiyanın digər dövlətləri ilə olduğu kimi, həmin yolun üzərində mərkəzi mövqə tutan Azərbaycanla iqtisadi əlaqələrin yeni dönüş mərhələsi başlamış

olacaqdır. Bu mərhələdə Azərbaycan-ABŞ iqtisadi əlaqələri intensiv inkişaf etməklə, idxal və ixrac saldolarında olan kəskin fərqlərin aradan qaldırılmasına zəmin yaratmış olacaqdır.

Azərbaycan-ABŞ əlaqələrində idxal və ixracın sahə quruluşu
(min ABŞ dolları hesabı ilə)¹

Cədvəl 51.

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	672,7	0,6	3986,0	49,7
Metallurgiya	10063,5	9,6	44,7	0,5
Kimya, neft kimya	3896,7	3,7	496,8	6,2
Maşınqayırma və metal emalı	38612,4	37,0	420,6	5,3
Məşə və ağac emalı materialları	18656,8	17,9	695,5	8,6
Tikinti materialları	491,7	0,3	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	8281,4	6,0	64,7	0,8
Yeyinti sənaye məhsulları	17453,1	15,8	328,3	4,3
Kənd təsərrüfatı məhsulları	1075,6	1,0	-	-
Elektrotexnika	6701,7	4,5	1121,1	14,0
Tibb avadanlığı	3110,5	2,0	15,5	0,1
Sair məhsullar	2669,5	1,6	831,0	10,5
Cəmi	111785,6	100	8004,2	100

Azərbaycan-Kanada ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Amerika qitəsində ABŞ-dan sonra ikinci dövlətdir ki, iqtisadi inkişafına görə xüsusi yer tutur. Ərazisi 9976,1 min kv. km olub Şimali

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

Ameika materikinin şimalında yerləşməklə bir qrup adaları öz ətrafında birəşdirmişdir. ABŞ ilə qonşuluq mövqeyində olması bu ölkənin iqtisadi inşafına xüsusi təsir göstərmişdir. Digər mühüm bir cəhət ondan ibarətdir ki, ABŞ Kanada iqtisadiyyatının inkişafı üçün küllü miqdarda kapital ayırmışdır. Bütün tarix boyu özünün iqtisadiyyatında kapitalist isehsal münasibətlərini əks etdirən bu ölkə öz iqtisadi geriliyini çoxdan aradan qaldıraraq, dünyanın yüksək səviyyədə inkişaf etmiş ölkələrindən biridir. Ərazinin çox hissəsini qədim Kanada yaylasının təşkil etməsi, bu torpaqda zəngin təbii resursların əmələ gəlməsinə səbəb olmuşdur. Əsas faydalı qazıntıları daş kömür, neft, qaz, uran, dəmir filizi, nikel, sink, mis, qurğuşun və s. hesab edilir. Eyni zamanda Kanada zəngin meşə resurslarına malikdir. Ümumi ərazinin 45%-i meşələrlə örtülüdür. Bu cür müxtəlif təbii resursların yayılması Kanada iqtisadiyyatının çoxsahəli inkişafına təsir göstərmişdir. Zəngin filiz təbii sərvətləri əsasında metallurgiya maşınqayırma, kimya, neft kimya sənaye sahələri güclü inkişaf etmişdir. Kanada eyni zamanda güclü energetika bazasına malikdir. Elektrik enerjisi istehsalına görə inkişaf etmiş ölkələr içərisində əsas yerlərdən birini tutur. Xüsusilə zəngin su ehtiyalarına malik olması energetikanın inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kanadanın kənd təsərrüfatının yüksək səviyyədə inkişaf etməsi ölkənin bir sıra kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatı ödəməklə yanaşı, həmin məhsulların çoxu ixracat xarakteri daşıyır. Kənd təsərrüfatında əsas aparıcı yeri taxıl, texniki bitkilər (kətan, tütün) kartof, və s. tutur. Yüksək səviyyədə ixtisaslaşmış ətlik, südlük kompleksləri formalaşmışdır. Kanadanın əlverişli coğrafi şəraitdə yerləşməsi və əlverişli nəqliyyat kommunikasiyasının inkişafı ölkədaxili və xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin inkişafına təsir

Azərbaycan-Kanada ölkələrarası idxal və ixracın sahə quruluşu
(min ABŞ dolları hesabı ilə)¹

Cədvəl 52.

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	169,3	4,3	24,4	4,3
Kimya, neft kimya	152,4	3,9	-	-
Maşınqayırma və metal emalı	1973,7	50,8	102,7	18,2
Meşə və ağac emalı materialları	26,0	0,0	-	-
Tikinti materialları	12,9	0,3	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	301,9	7,1	189,7	33,7
Yeyinti sənaye məhsulları	47,2	1,2	28,5	5,3
Kənd təsərrüfatı məhsulları	962,6	25,7	-	-
Elektrotexnika	-	-	-	-
Tibb avadanlığı	61,7	1,5	-	-
Sair məhsullar	175,9	4,6	216,7	38,5
Cəmi	3883,6	100	562,0	100

göstərmişdir. Ölkədə ümumi dəmir yollarının uzunluğu 91364 km, avtomobil yollarının uzunluğu 844 min km, boru kəmərlə nəqliyyatının uzunluğu 1200 km-dən çoxdur. Ölkə daxilində maye yanacağa olan tələbatın ödənilməsində boru kəmərlə nəqliyyatı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Kanadanın əlverişli nəqliyyat sistemində malik olması yerləşdiyi məkandan asılı olmayaraq dünyanın bir çox ölkələri ilə idxal və ixrac əməliyyatlarında iştirakına imkan vermişdir. Dünya ölkələrinə Kanadadan xammal, ərzaq məhsulları, maşın və maşınqayırma

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

avadanlıqları, meşə materialları ixrac olunur. Başqa ölkələrdən isə hazır sənaye məmulatları idxal edir.

Bir çox dünya ölkələri ilə olduğu kimi son illər ərzində Azərbaycan-Kanadadan idxal etdiyi cəmi məhsulun dəyəri 3883,6 min ABŞ dolları, ixrac etdiyi məhsul isə 562 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bütün Amerika ölkələrindən idxal olunan məhsulun 3,2%-i, ixrac olunan məhsulların isə 5,6%-i Kanadanın payına düşür. Ümumilikdə götürüldükdə Kanada ilə respublikanın iqtisadi əlaqələr balansı mənfi saldoya malikdir.

Kanadadan idxal olunan məhsullar içərisində maşınqayırmanın xüsusi çəkisi 50,8%, yüngül sənaye məhsulları 7,7%, metallurgiya sənayesi məhsulları 4,3%, kimya, neft kmya sənaye məhsulları 3,9%, kənd təsərrüfatı məhsulları-25,7% təşkil etməklə daha yüksəkdir. Qalan 7,6%-i isə yeyinti, tikinti sənaye məhsulları, tibb avadanlıqları və s. məhsulların payına düşür.

Azərbaycandan Kanadaya ixrac olunan məhsulların 33,7%-i yüngül, 18,2%-i maşınqayırma, 5,3%-i yeyinti, 4,3%-i metallurgiya sənaye məhsulları təşkil edir. Qalan 38,5%-i sair məhsullar təşkil edir. Yaxın gələcəkdə Kanada Azərbaycan iqtisadi əlaqələrini səmərələşdirmək üçün məhsulların daşınmasında sahələr üzrə optimal variantların seçilməsi və nəqliyyatın səmərəliliyinin müəyyən edilməsi əsas şərtlərdən hesab edilir. Eyni zamanda məhsulların daşınmasında nəqliyyatın səmərəliliyinin müəyyən olunması iqtisadi cəhətdən çox da əlverişli olmayan lazımsız izafi xərclərin aradan qaldırılmasına təsir göstərmiş olar.

§ 2. Azərbaycan Mərkəzi və Latin Amerikası Ölkələrarası İqtisadi Əlaqələr

Azərbaycan – Braziliya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Braziliya Latin Amerikası ölkələri içərisində iqtisadi inkişafına görə mühüm yer tutan ölkələrdən biridir. Braziliyanın ümumi sahəsi 8512,0 min kv km olub, təbii şəraitinin müxtəlifliyinə və təbii sərvətlərin zənginliyinə görə digər ölkələrdən fərqlənir. Braziliyanın ərazisində qədim relyef formalarının yayılması iqtisadi inkişafa təsir göstərə bilən təbii sərvətlərin və faydalı qazıntıların inkişafına təsir göstərmişdir. Əsas faydalı qazıntılardan dəmir filizi, neft, daş kömür, qızıl, polimetal yataqları, boksit, duz və digər nadir metallar geniş yayılmışdır. Həmin filiz yataqları əsasında metallurgiya sənaye sahəsi, dağ mədən sənayesi inkişaf etmişdir. Eyni zamanda maşınqayırma, neft emalı sənayesi, kimya, yüngül (toxuculuq), yeyinti və s. sənaye sahələri fəaliyyət göstərir. Bu ölkənin təsərrüfatının inkişafında ABŞ, Almaniya kapitalı xüsusi rol oynayır. Zəngin su resurslarına malik olması energetikanın güclü inkişafına təsir göstərmişdir. Elektrik enerjisinə olan tələbatı yerli istehsal hesabına ödənilir. Ölkənin ikinci yararlı torpaq sahələrinin 4 %-ə qədəri istifadəyə cəlb olunmuşdur. Kapitalist istehsal xüsusiyyətlərinə malik olması əkinçiliyin və heyvandarlığın inkişafına böyük təsir göstərmişdir. Əkinçilikdə tropik bitkiçilik (əsasən qəhvə, pambıq, şəkər qamışı, kakao, çəltik və s.) əsas yer tutur. Braziliya qəhvə istehsalında dünya ölkələri içərisində birinci yer tutur. İstehsal olunan məhsullar ölkənin daxili tələbatını ödəməklə yanaşı, ixracat xarakteri daşıyır. Ölkənin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayan faktorlardan

biri də nəqliyyat faktorudur. Nəqliyyatın bir çox sahələri: dəmir yolu, avtomobil, dəniz, hava nəqliyyatı inkişaf etmişdir. Ümumi dəmir yolunun uzunluğu 31 min km, avtomobil yolları 1298 min km-dən çoxdur. Dəniz nəqliyyatının inkişafı nəticəsində Riode Janeyro, Santur, Viktoriya kimi nəhəng limanlar əmələ gəlmişdir. Bu cür nəqliyyat sahələrinin inkişafı Braziliyanın Amerika ölkələri, həmçinin dünyanın bir çox ölkələri ilə iqtisadi əlaqələr yaratmağa imkan verir. Braziliyada dünyanın çox ölkələrinə özünün istehsal etdiyi dəmir və manqan filizlərini, qəhvə, şəkər, pambıq və s. məhsulları ixrac edir. Dünya ölkələrindən yanacaq, kimyəvi mallar, maşın, maşınqayırma avadanlıqları, yüngül sənaye məhsulları və yeyinti məhsulları idxal edilir.

Azərbaycanın – Braziliya ilə iqtisadi əlaqələri inkişaf etməkdədir. 2000-ci ildə aparılan iqtisadi təhlillər göstərir ki, Azərbaycan – Braziliya iqtisadi əlaqələri bir tərəfli inkişaf etmişdir. Yalnız Braziliyadan Azərbaycan 4307,5 min ABŞ dolları dəyərində müxtəlif çeşidli məhsullar idxal etmişdir ki, bu da bütün Amerika ölkələrindən idxal olunan məhsulun cəmi 3,5 %-i deməkdir. Eyni zamanda Azərbaycanın Braziliya ilə iqtisadi əlaqələri mənfi saldoya malikdir. İdxal olunan sənaye məhsullarının 80,8 %-i (və yaxud 3453,4 min ABŞ dolları) yeyinti sənaye məhsulları, 18,8 %-i (yaxud 806,4 min ABŞ dolları) kənd təsərrüfatı, 0,4 %-i kimya sənaye məhsulları təşkil edir.

Azərbaycan – Braziliya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrinin təhlilinin müasir vəzifəsi göstərir ki, çox da uzaq məsafələrdən yeyinti və kənd təsərrüfatı məhsullarının gətirilməsi o qədər də iqtisadi cəhətdən səmərəli hesab edilmir. Halbuki, respublikanın təbii

iqlim şəraiti hər cürə kənd təsərrüfatı məhsullarının yetişdirilməsinə imkan verir. Eyni zamanda bütün tarixi dövrlərdə respublikanın yeyinti sənaye məhsulları daxili tələbatı ödəməklə yanaşı, ixracat xarakteri daşımışdır. Bu baxımdan bazar iqtisadiyyatı şəraitində daxili imkanlar hesabına bir sıra mühüm sənaye məhsullarına olan tələbatın ödənilməsinə diqqətin artırılması son dərəcə vacibdir. Digər tərəfdən isə iqtisadi əlaqələrin bərabər balansla malik olmasını təmin etmək məqsədilə yerli şəraitdə istehsal edilən xammal və yaxud sənaye məhsullarının həmin bazarlara ixracı iqtisadi əlaqələrdə səmərəliliyi artırmış olar.

Azərbaycan – Kolumbiya ölkələrarası iqtisadi əlaqələri

Kolumbiya Cənubi Amerikanın şimali qərbində yerləşən ölkələrdən biri olub, ümumi ərazisi 1138,9 min kv. km-dir. Ərazinin çox hissəsinin dağlıq relyefə malik olması istehsal sahələrinin inkişafına təsir göstərə bilən faydalı qazıntılardan: neft, təbii qaz, daş kömür, dəmir filizi və əlvan metalların əmələ gəlməsinə şərait yaratmışdır. Eyni zamanda əlverişli iqlim şəraitinin, ekvatorial və subekvatorial iqlim qurşağında yerləşməsi kənd təsərrüfatının inkişafı üçün olduqca əlverişli hesab edilir. Ümumiyyətlə Kolumbiya aqrar ölkə sayılır. Kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın əsas aparıcı sahəsi hesab edilir. Kənd təsərrüfatının əsas sahələri: şəkər qamışı, qəhvə, pambıq, tütün, kakao, qarğıdalı, buğda, çəltik və s. becərilir. Sənayedə isə əsas sahələr emal edici, metallurjiya, energetika hesab edilir. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında, daxili və xarici iqtisadi əlaqələrin formalaşmasında nəqliyyat mühüm faktordur. Ölkədə dəmir yolu, avtomobil nəqliyyatı inkişaf etmişdir. Son ildə dəmir

yolunun uzunluğu 3435 km-ə, avtomobil yolları 46 min km-dən artıq olmuşdur. Daxili iqtisadi əlaqələrdə quru yolları, xarici iqtisadi əlaqələrdə isə dəniz nəqliyyatından istifadə edilir. Dünya ölkələrinə ixracatda sənaye məhsulları, maye yanacaq məhsulları əsas yer tutur. İdxalında isə maşın, maşınqayırma avadanlıqları, xammal və s. mühüm yer tutur. Azərbaycanla iqtisadi əlaqələri inkişaf etmək üzrədir. 2000-ci ildə Azərbaycan Kolumbiya respublikasından idxal etdiyi cəmi məhsulun dəyəri 1168,8 min ABŞ dolları, ixrac etdiyi məhsulun ümumi dəyəri isə 3,5 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. İdxal olunan ümumi məhsulun 98,7 %-i kənd təsərrüfatı, 1,3 %-i tibb avadanlıqları təşkil edir. Bütün Amerika ölkələrindən idxal olunan məhsulun cəmi 1,1 %-i Kolumbiyanın payına düşür. Eyni zamanda Kolumbiya respublikasına ixrac olunan məhsulun cəmi 68,5 %-i metallurgiya, 11,4 %-i kimya, neft kimya, 8,5 %- elektrotexnika, 11,6 %-i və s. məhsullar təşkil edir. Gələcəkdə Latın Amerikasını ölkələri ilə Azərbaycanla iqtisadi əlaqələrin inkişafında daxili iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi və ixtisaslaşdırılmış istehsal sahələrinin yaradılması ilə bərabər, dünya bazarının tələblərinə uyğun məhsul istehsalının həyata keçirilməsi mühüm amillərdən hesab edilir.

Bundan başqa Azərbaycan respublikasının Amerikanın bir sıra ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri vardır ki, onlardan Panama, Poerto Riko, Venesuela, Kosta Riko, Qvatemala, Çili və s. bir tərəfli iqtisadi əlaqələrə malikdir. Göstərilən ölkələrdən Azərbaycan yalnız müxtəlif sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarını idxal edir.

Panamadan 2000-ci ildə idxal edilən ümumi məhsulun dəyəri 825,0 min ABŞ dolları, Puerto Rikodan – 2,0 min ABŞ dolları, Venesueladan 74,4 min ABŞ dolları, Kosta – Rikodan 3,2 min ABŞ

dolları, Qvatimeladan isə 0,3 min ABŞ dolları dəyərində müxtəlif çeşidli məhsullar idxal olunmuşdur. Çilidən idxal olunan məhsulun 100 %-i kənd təsərrüfatı məhsulları, Argentinadan isə idxal olunan məhsulların 85,1 %-i metallurgiya, 14,9 %-i kənd təsərrüfatı məhsulları təşkil edir. Azərbaycan – Amerika ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin müasir vəziyyətinin təhlili göstərir ki, Azərbaycanın müstəqilliyi və iqtisadiyyatında gedən mütərəqqi dəyişikliklər onun iqtisadi əlaqələrinin gələcək müsbət saldo ilə nəticələnməsinə təsir göstərmiş olacaqdır.

VI FƏSİL. AZƏRBAYCAN AFRİKA, AVSTRALIYA VƏ OKEANIYA ÖLKƏLƏRARASI İQTİSADI ƏLAQƏLƏR

§1. Azərbaycan Afrika Ölkələrarası İqtisadi Əlaqələr

XX əsrin son on illiyində XXI əsrin ilk ilindən başlayaraq dünyanın inkişaf etməkdə olan ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri daha intensiv şəkildə inkişaf etməyə başlamışdır. Bu baxımdan Afrika ölkələrinin son illərdə dünya ölkələrinə inteqrasiyası daha geniş vüsət almışdır. Uzun illər müstəmləkəçilik sistemində olan bu ölkələr artıq öz müstəqilliklərini çoxdan qazanmış və dünya ölkələri ilə sərbəst şəkildə iqtisadi əlaqələrə qoşulmuşdur. Azərbaycanın Afrika ölkələri ilə son illər ərzində iqtisadi əlaqələri sürətlə inkişaf etmək üzrədir. 2000-ci ilin iqtisadi göstəricilərinə görə Azərbaycan Afrika ölkələrindən 30677,1 min ABŞ dolları dəyərində və yaxud dünya ölkələrindən idxal olunan məhsulun cəmi 2,6 %-i təşkil edən məhsul idxal etmiş, həmin ölkələrə isə 38844 min ABŞ dolları dəyərində məhsul ixrac etmişdir ki, bu da bütün dünya ölkələrinə ixrac olunan məhsulun 0,2 %-i təşkil edir. Azərbaycan Afrikanın bir çox ölkələri ilə bir tərəfli iqtisadi əlaqələrə və eyni zamanda bəzi ölkələrlə iki tərəfli iqtisadi əlaqələrə malikdir. İdxal olunan məhsulun cəmi 76,6 %-i Qvneya, 20,6 %-i Seneqal, 0,6 %- Kobo – Verde, 1,8 %-i Zimbabve, qalan faizi Cənubi Afrika respublikasının, Misir və s. ölkələrin payına düşür. Azərbaycandan Afrika ölkələrinə ixrac olunan məhsulların 98,5 %-i Tunis, 0,5 %-i Misir, 0,5 %-i Nigeriya, 0,4 %-i isə Əlcəzair, Anqola, Efiopiya ölkələrinin payına düşür (bax cədvəl 53). Qeyd etmək lazımdır ki, Afrika ölkələrinin əlverişli coğrafi

mövqedə yerləşməsi, quru və su yollarına malik olması Asiya ölkələri, o cümlədən Azərbaycan respublikası ilə əlverişli nəqliyyat-iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşu çox da yüksək iqtisadi göstəriciyə malik deyildir. Lakin bir qrup ölkələr ilə iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşunu təhlil etməyi vacib bilirik.

Azərbaycan – Tunis ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Tunis coğrafi şəraitinə görə Afrikanın şimal hissəsində, Aralıq dənizi sahilində yerləşməsi iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün əlverişli zəmin yaratmışdır. Ümumi sahəsi 164,2 min kv. km olan bu ərazinin subtropik iqlim qurşağında yerləşməsi çox sahəli təsərrüfat bitkilərinin becərilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Ərazinin relyefinin qədimliyi istehsal sahələrinin inkişafında mühüm rol oynayan dəmir filizi, əlvan metallar, neft və təbii qazın əmələ gəlməsinə şərait yaratmışdır.

Digər tərəfdən Aralıq dənizinin isti hava axınları Tunisin subtropik iqlimə malik olmasına şərait yaratmışdır. Uzun illər bu ölkənin iqtisadiyyatına ABŞ, Almaniya, İtaliya eləcə də digər dövlətlər küllü miqdarda kapital ayırmış və həmin kapitalın təsirindən kənd təsərrüfatı və sənayenin bir çox sahələri inkişaf etmişdir. Sənayenin əsas sahələri metallurgiya, energetika və istehlak xarakterli sahələrdən ibarətdir. Kənd təsərrüfatında subtropik meyvəçilik, taxılçılıq, tərəvəz, kartof, tütün, şəkər çuğunduru, xurma əsas yer tutur. Kənd təsərrüfatı məhsullarının çox hissəsi Tunisin ixracatında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tunisin nəqliyyat şəbəkəsi son 20-30 il ərzində formalaşmışdır. Ölkədə dəmir yolunun ümumi uzunluğu 2,2 min km, avtomobil yollarının uzunluğu 52 min km, boru kəmərinin

Azərbaycan – Afrika ölkələrarası idxal və ixracın quruluşu
(min ABŞ dolları hesabı ilə)¹

Cədvəl 53

Ölkələr	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Ölcəzair	-	-	5,3	0,1
Anqola	-	-	15,0	0,3
Konqo	0,7	-	-	-
Efiopiya	-	-	5,0	0,1
Mərakeş	8,1	-	-	-
Nigeriya	5,7	-	19,7	0,5
Cənubi Afrika Respublikası	34,9	0,1	3,4	-
Zimbabve	568,2	1,8	-	-
Surinam	63,3	0,2	-	-
Misir	50,0	0,1	22,0	0,5
Tunis	0,9	-	3814,0	98,5
Madaqaskar	0,1	-	-	-
Qvineya	23478,8	76,6	-	-
Kobo-verde	154,8	0,6	-	-
Senegal	6306,4	20,5	-	-
Keniya	4,7	-	-	-
Cəmi	30677,1	100	3884,4	100

uzunluğu 800 km-dən çoxdur. Hava nəqliyyatı inkişaf etmişdir. İxracatında yeyinti və yüngül sənaye məhsulları, neft, kimya sənayesi üçün lazım olan xammal əsas yer tutur. İdxal etdiyi məhsullar içərisində maşınqayırma sənaye məhsulları, qara metallurgiya

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

məmulatları, tikinti materialları, meşə materialları əsasən üstün yer tutur.

Son illər Tunis ölkəsi ilə Azərbaycanın iqtisadi əlaqələri inkişaf etmək üzrədir. 2000-ci ildə Tunisdən idxal olunan cəmi məhsulun dəyəri 0,9 min ABŞ dolları təşkil etdiyi halda, həmin ölkəyə ixrac olunan məhsulların miqdarı isə 3814,0 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. İdxal olunan məhsulların 100 %-i yüngül sənaye məhsullarının payına düşür. Azərbaycandan ixrac olunan məhsulun 99,8 %-i dizel yanacağı, 0,2 %-i isə maşınqayırma sənaye məhsullarının payına düşür. Yaxın gələcəkdə Afrikanın bir sıra şimal ölkələrinin «İpək yolu»na qoşulması başqa ölkələrlə yanaşı Azərbaycanla iqtisadi əlaqələrin yeni zəmin üzərində qurulmasına təsir göstərəcəkdir.

Azərbaycan – Misir ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Misir Ərəb Respublikası qədim dövlətlərdən hesab olub Afrika və Asiya materiklərində əlverişli coğrafi məkanda yerləşir. Ümumi sahəsi 1001,4 kv km-dir. Aralıq dənizi və Süveyş kanalı ilə əhatə olunması bir çox ölkələrlə iqtisadi əlaqələr yaratmaq imkanlarına malik olmuşdur. Misirin mineral və maye yanacaq sərvətləri ilə zəngin olması təsərrüfatın çoxsahəli inkişafına təsir göstərmişdir. Ərazidə əsasən neft, daş kömür, xörək duzu, dəmir filizi, qızıl, mis, qurğuşun, volfram, uran və s. metalların zəngin olması sənayenin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Misirin hələ qədim zamanlarda Nil çayı vadisində yerləşməsi münbit torpaqlarla zəngin olmasına müsbət təsir göstərmişdir. Nil çayı isə bu ölkənin mühüm suvarma mənbəyi hesab edilir. Əlverişli təbii iqtisadi şəraitin olması istehsal

sahələrinin olması istehsal sahələrinin inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Misirin iqtisadiyyatında tarixən kənd təsərrüfatının inkişafı, onun aqrar sənaye ölkəsi kimi tanınmasına böyük təsir göstərmişdir. Kənd təsərrüfatında əsasən pambıq, çəltik, taxıl, paxlalı bitkilər sitrus meyvəçilik inkişaf etdirilir. Sənayedə isə əsas aparıcı sahələr energetika, yüngül və yeyinti sənayesi, metallurgiya, maşınqayırma, radiotexnika, əczaçılıq, kimya sənayesi və s. hesab edilir. İstehsal olunan sənaye məhsulları bir növ dünya standartları səviyyəsinə kifayət qədər cavab verdiyindən Misirin xarici iqtisadi əlaqələrində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dünya ölkələri və Azərbaycan respublikası ilə iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirmək üçün əlverişli dəmir yolu, avtomobil, dəniz yollarına malikdir. Misirdə dəmir yolunun uzunluğu 7 min km, avtomobil yolları 27 min km, daxili su yollarının uzunluğu – 4 min km-ə yaxındır. Süveyş kanalı 173 km uzunluğunda olmaqla, birbaşa Hind okeanı hövzəsi ölkələrinə çıxış yolu açır.

Misirdən dünyanın çox ölkələrinə pambıq parça materialları, düyü, xurma, yüngül və yeyinti sənaye məhsulları ixrac edilir. Eyni zamanda isə metallurgiya sənaye məhsulları, maşın və avadanlıqlar, kimya sənaye məhsulları başqa ölkələrdən idxal edir. Azərbaycanla Misirin iqtisadi əlaqələri son illərdə inkişaf etməyə başlamışdır. 2000-ci ildə Azərbaycan Misirdən idxal etdiyi cəmi məhsul 50,4 min ABŞ dolları dəyərində olduğu halda, həmin ölkəyə ixrac etdiyi məhsullar 22 min ABŞ dolları dəyərində olmuşdur. Şübhə yoxdur ki, idxal və ixrac olunan məhsulların xüsusi çəkisi çox-çox aşağı səviyyədədir. Lakin bu göstəricilər gələcəkdə ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin inkişafının reallığından daha ətraflı xəbər verir. İdxal

olunan məhsullar demək olar ki, sair sahələr qrupuna aid olunur, respublikadan ixrac olunan məhsulun cəmi 54,6 %-i yeyinti, 8,2 % elektrotexnika, 38,2 % isə sair sahələrə aid olunur. İqtisadi əlaqələr quru və su, hava yolları ilə həyata keçirilir. Misir – Azərbaycan iqtisadi əlaqələrinin müasir vəziyyətinin təhlili göstərir ki, hər iki ölkənin qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin inkişaf perspektivlərinin miqyası daha genişdir. Yuxarıda təhlili aparılan ölkələrlə yanaşı Cənubi Afrika respublikası, Zimbabve və s. ölkələr ilə idxal və ixrac əməliyyatları vardır. Cənubi Afrika respublikasından 2000-ci ildə idxal olunan məhsulun cəmi 64,7 %-i kimya, 35,3 %-i yeyinti sənaye məhsulları, Zimbabvedən isə cəmi 568,2 min ABŞ dolları dəyərində bütün idxal olunmuşdur. XXI əsrdə inkişaf etməkdə olan ölkələr daha intensiv şəkildə ölkələrarası inteqrasiyaya qoşulmaqla, istehsal etdikləri məhsulları dünya bazarında reallaşdırmaqla iqtisadi cəhətdən yüksək səviyyədə gəlir mənbəyinə malik olacaqlar.

§2. Azərbaycan – Avstraliya Okeaniya Ölkələrarası İqtisadi Əlaqələr

Avstraliya və Okeaniya yer kürəsinin cənubi şərqində yerləşməklə Avstraliya və onun ətrafında yerləşən bir qrup ada dövlətlərini əhatə edir. Bu ölkələr dünyanın çox ölkələrindən kənarında yerləşməsinə baxmayaraq, özünün iqtisadi inkişafında XX əsrin sonunda daha böyük nailiyyətlər qazanmışdılar. Bu ölkələrin istehsal etdikləri sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə görə dünya bazarında layiqli yer tuturlar. Bu ölkələrə Avstraliya, Yeni Zelandiya, Filippin və İndoneziya ölkələri və digər adalarda yerləşən kiçik dövlətləri aid etmək olar. Adları qeyd olunan ölkələr XX əsrin sonunda dünya ölkələri ilə olduğu kimi, Azərbaycanla iqtisadi əlaqələri qarşılıqlı şəkildə inkişaf etdirirlər. 2000-ci ildə Azərbaycan dünyanın bütün ölkələrindən idxal etdiyi məhsulun cəmi 0,6 %-i ixrac etdiyi məhsulların isə 0,3 %-i Avstraliya və Okeaniyanın payına düşür. 2000-ci ildə Azərbaycan Avstraliya və Okeaniyadan idxal etdiyi cəmi məhsulun dəyəri 7775,4 min ABŞ dolları, həmin ölkələrə ixrac etdiyi cəmi məhsulun dəyəri isə 5384,3 min ABŞ dollarında olmuşdur. Eyni zamanda idxal olunan məhsulun cəmi 74,8 %-i Yeni Zelandiyanın, 21,6 %-i Avstraliyanın, 3,2 %-i İndoneziyanın, 0,4 %-i isə Filippinin payına düşür. Azərbaycandan həmin ölkələrə ixrac olunan məhsulun 99,2 %-i İndoneziya, 0,8 %-i Avstraliya təşkil edir (bax cədvəl № 54).

**Azərbaycan – Avstraliya və Okeaniya ölkələrarası
idxal və ixracın quruluşu (min ABŞ dolları ilə)¹**

Cədvəl 54

Ölkələr	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Avstraliya	1684,8	21,6	45,1	0,8
Yeni Zelandiya	5820,5	74,8	0,8	0,0
Filippin	28,9	0,4	-	-
İndoneziya	241,2	3,2	5338,4	99,2
Cəmi	7775,4	100	5384,3	100

Avstraliya və Okeaniya ölkələr qrupu hər tərəfdən dəniz və okean suları ilə əhatə olduğundan xarici iqtisadi əlaqələri əsasın dəniz və hava nəqliyyatı vasitəsilə həyata keçirilir. Daxili iqtisadi əlaqələrdə isə nəqliyyatın bir çox sahələrindən dəmir yolu, avtomobil və qismən də boru kəmərləri nəqliyyatından istifadə olunur. Azərbaycanla – Avstraliya və Okeaniya arasında gedən iqtisadi əlaqələrin maraqlı doğurdubunu nəzərə alıb bəzi ölkələrlə iqtisadi əlaqələrin sahə quruluşunun təhlil olunmasını məqsəduyğun hesab edirik.

Azərbaycan – Avstraliya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr

Avstraliya coğrafi şəraitinə görə Avstraliya materikində yerləşən vahid federativ dövlət olub, ümumi sahəsi 7686,8 min kv. km-dir. Ərazinin qədim geoloji quruluşu malik olması yanacaq, filiz və qeyri-filiz təbii resurslarının əmələ gəlməsinə göstərmişdir. Hələ müəyyən tarixi dövrdə ingilislər bu ərazilərin təbii resurslarından istifadə etməklə, özlərinin xammal mənbəyi hesab edirdilər. Lakin Avstraliya

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

öz müstəqilliyini qazandıqdan sonra təbii resurslardan istifadə etməklə ənənəvi istehsal sahələrini yaratmaq imkanlarına malik olmuşlar. Avstraliyanın əsas təbii sərvətləri dəmir filizi, əlvan metallardan qızıl, almaz, yanacaq materiallardan daş kömür, neft, təbii qaz və s. hesab edilir. Təbii resursların Avstraliya ərazisində qeyri-bərabər şəkildə paylanması istehsal sahələrinin də qeyri bərabər şəkildə inkişafına təsir göstərmişdir. Ən zəngin təbii sərvətlər ölkənin şərq və qərbi bölgələrində inkişaf etdiyindən, mühüm sənaye mərkəzi həmin hissələrdə formalaşmışdır. Təbii resurslarla yanaşı, əlverişli iqlim şəraitinin olması kənd təsərrüfatının inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Uzun illər Avstraliya iqtisadiyyatının inkişafı üçün ABŞ, Fransa, Yaponiya, Böyük Britaniya kapitalının böyük rolu olmuşdur. Ölkənin faydalı qazıntılarından səmərəli şəkildə istifadə olunması sənayenin bir çox sahələrinin, energetika, dağ mədəni, əlvan və qara metallurgiya, kimya, maşınqayırma, yeyinti və yüngül sənaye sahələri inkişaf etmiş, həmin sənaye məhsullarının çoxu ölkə tələbatını ödəməklə bərabər ixracat xarakteri daşıyır. Sənaye ilə yanaşı Avstraliyanın iqtisadiyyatında kənd təsərrüfatı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kənd təsərrüfatında sitrus meyvəçilik, banan, ananas, üzümçülük və s. inkişaf etmişdir. Heyvandarlıq sahəsində Avstraliya çox böyük təcrübəyə malikdir, ət və süd istehsalında dünyanın qabaqcıl ölkələrindən biri kimi tanınır. Avstraliyanın əlverişli təbii iqtisadi şəraiti nəqliyyatın bir çox sahələrinin dəmir yolu (uzunluğu 35763 km), avtomobil nəqliyyatı (yolların ümumi uzunluğu 900 min km), dəniz nəqliyyatı (mühüm limanları Sidney, Frimantl, Cilonq, Kembri limanı və s.) inkişaf etmişdir. Eyni zamanda hava nəqliyyatı inkişaf etmişdir. İxrac etdiyi sənaye məhsulları və

xammalın idxalçıları Yaponiya, ABŞ, Almaniya, Böyük Britaniya, Kanadadır. Eyni zamanda Avstraliya həmin ölkələrdən küllü miqdarda metallurgiya sənaye məhsulları, dəzgahlar və avadanlıqlar idxal edir.

Yuxarıda qeyd olunan ölkələrlə yanaşı, Avstraliyanın Azərbaycan respublikası ilə iqtisadi əlaqələri inkişaf etməkdədir. Avstraliyadan 2000-ci ildə Azərbaycanın idxal etdiyi məhsulun cəminin dəyəri 1684,8 min ABŞ dolları, ixrac etdiyi məhsulun dəyəri isə 45,1 min ABŞ dolları dəyərində respublikanın nəqliyyat-iqtisadi əlaqələr balansını mənfi saldoya malikdir. Azərbaycanın idxal etdiyi ümumi məhsulun 59,2 %-i kənd təsərrüfatı məhsulları, 196 %-i yeyinti sənaye məhsulları, 5,6 %-i maşınqayırma, 7,3 % kimya və neft kimya, 2,5 %-i metallurgiya sənaye məhsulları təşkil edir (bax cədvəl № 55). Halbuki, Azərbaycanda külli miqdarda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üçün əlverişli imkanlar vardır.

Azərbaycandan Avstraliya ölkəsinə ixrac olunan ümumi sənaye məhsulunun çox hissəsini maşınqayırma – 42,5 %, yüngül sənaye məhsulları 32,5 %, yeyinti sənaye məhsulları 7,7 % təşkil etməklə iqtisadi göstəriciləri üstünlük təşkil edir. Qalan faizi metallurgiya (33,5), sair məhsullar (9,9 %) təşkil edir. Azərbaycan – Avstraliya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün əlverişli imkanlar mövcuddur. İlk növbədə respublikanın iqtisadi əlaqələr balansında müsbət nəticələrə nail olmaq üçün metallurgiya, maşınqayırma sənaye sahələrinin inkişafı əsas şərtlərdən hesab edilir. Çünki, Avstraliya qeyd olunan sənaye məhsullarının mühüm idxalçısı kimi mövqeyə malikdir. Hər iki ölkənin bir-birindən çox aralı məsafədə yerləşməsinə baxmayaraq əlverişli nəqliyyat kommunikasiyalarına

malik olması iqtisadi əlaqələrin inkişafına müsbət təsir göstərən faktorlardan biri kimi qiymətləndirilir.

Azərbaycan – Avstraliya ölkələrarası idxal və ixracın quruluşu
(min ABŞ dolları hesabı ilə)¹

Cədvəl 55.

Məhsulların sahə quruluşu	İdxal	Xüsusi çəkisi %-lə	İxrac	Xüsusi çəkisi %-lə
Yanacaq	-	-	-	-
Metallurgiya	43,5	2,5	1,5	3,3
Kimya, neft kimya	124,3	7,3	1,7	3,7
Maşınqayırma və metal emalı	94,9	5,6	19,2	42,9
Məşə və ağac emalı materialları	-	-	-	-
Tikinti materialları	-	-	-	-
Yüngül sənaye məhsulları	27,7	1,6	14,7	32,5
Yeyinti sənaye məhsulları	330,6	19,6	3,5	7,7
Kənd təsərrüfatı məhsulları	995,3	59,2	-	-
Elektrotexnika	-	-	-	-
Tibb avadanlığı	-	-	-	-
Sair məhsullar	68,5	4,0	4,5	9,9
Cəmi	1684,8	100	45,1	100

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi Azərbaycan Avstraliya və Okeaniyada yerləşən İndoneziya, Yeni Zelandiya və Filippinlə iqtisadi əlaqələri inkişaf edir. 2000-ci ildə Yeni Zelandiyadan 5820,5

¹ Qeyd: Cədvəl Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin 2000-ci ilin idxal və ixrac materialları əsasında tərtib olunmuşdur.

min ABŞ dolları dəyərində məhsul idxal olunmuşdur. İdxal olunan məhsulların 99,8 %-i yeyinti, 0,2 %-i isə yüngül sənaye məhsulları təşkil etmişdir. Həmin ölkəyə respublikadan cəmi 0,8 min ABŞ dolları dəyərində yüngül sənaye məhsulları ixrac olunmuşdur. Azərbaycanla Filippin ölkəsi ilə iqtisadi əlaqələri inkişaf etmək üzrədir. Lakin 2000-ci ilin iqtisadi göstəricilərinə əsasən Azərbaycan Filippinlə bir tərəfli iqtisadi əlaqələrə malikdir. Yəni respublika yalnız idxal əməliyyatlarında iştirak etmişdir. 2000-ci ildə 28,9 min ABŞ dolları dəyərində məhsul idxal olunmuşdur ki, bunun 82,2 %-i maşınqayırma, 3,6 %-i elektrotexnika, 14,2 %-i meşə və ağac emalı sənaye məhsulları təşkil etmişdir. Gələcəkdə Azərbaycanda iqtisadiyyatın çoxsahəli inkişafının təmin olunması idxal və ixrac əməliyyatlarında müsbət dəyişikliklərə səbəb olacaqdır.

Aparılan təhlildən belə nəticəyə gəlmək olar ki, müasir şəraitdə dünya ölkələrində gedən inteqrasiya prosesləri, həmçinin nəqliyyatın sahələri üzrə aşkar edilən qlobal problemlər və onların həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi ölkələrin iqtisadi münasibətlərinin və əlaqələrinin inkişafının yeni mərhələsi kimi xarakterizə olunur.

Şübhəsiz ki, nəqliyyat iqtisadi əlaqələrin dünya ölkələrinin yerləşdiyi məkandan asılı olaraq sosial iqtisadi infrastrukturların inkişafına olan müsbət təsiri getdikcə daha qlobal xarakter alır. Bütün bu problemlərin həlli yollarının müəyyən olunması nəqliyyat iqtisadi əlaqələrlə bağlı hər bir sfera üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan respublikasında insan inkişafı haqqında hesabat. Bakı 1998.
2. Azərbaycan dövlət statistika Komitəsinin 2000-ci ilin Malların İdxal və İxracına dair Göstəricilər. Bakı 2001.
3. Атлас Мира. Москва 1999.
4. И.В.алисов, Б.С.Хорев. Экономическая и социальная География мира. М.М.2001.
5. Azərbaycan respublikasının Konstruktiv Coğrafiyası. II cild, Bakı, «Elm», 1999.
6. Azərbaycan respublikasının Konstruktiv Coğrafiyası. III cild, Bakı, «Elm», 2000.
7. Ю.М.Бахрамов, В.В.Глухов. Организация внешнеэкономической деятельности. Санкт-Петербург – 2001.
8. С.И.Брук. Население Мира. Изд-во «Наука» Москва, 1981.
9. Ə.Ваурамов. Regional İqtisadi İntegrasiya. B.1997.
10. Ə.Q.Əlirzayev. İqtisadi və Sosial İdarəetmə. Bazar İqtisadiyyatı, Metodoloji Prinsiplər, Qanunauyğunluqlar. Bakı 1997.
11. География мирового хозяйствования. М. 1997.
12. G.Ə.Gənciyev, Y.İ.Mehrəliyev. Ölkəşünaslığın əsasları. Bakı 2001.
13. İrək Yolu. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı 1998.
14. В.П.Максаковски. Географическая Картина Мира. I-II-III том. Ярославль, Издательство «Верхнее Волга» 1998.
15. А.Р.Магамедов. Координация работы различных видов Транспорта. М. 1982.
16. Мир в цифрах. Москва, 1993.

17. Н.С.Мироненко. Введение в географию мирового хозяйства. М. 1995.
18. Z.S.Məmmədov. Naхçıvanın Təbii Sərvətləri. Bakı, 1993.
19. Z.S.Məmmədov. Avtomobil Yolları və iqtisadi inkişaf. «İqtisadiyyat» qəzeti 10-16 may, 2001.
20. Z.S.Məmmədov. XXI əsr: İqtisadi İnkişafın Nəqliyyat faktoru. Bakı, 2002.
21. Z.S.Məmmədov. Azərbaycan Beynəlxalq Nəqliyyat İqtisadi Əlaqələr Sistemində. «İqtisadiyyat» qəzeti 3-10 aprel, 1999.
22. Z.S.Məmmədov. Xəzər regionunda Nəqliyyatın inkişafının müasir xüsusiyyətləri. Azərbaycan E.A. Xəbərləri, 1987, № 5.
23. P.M.Мамедов. Экономические связи Азербайджанской ССР. Б.1990.
24. İqtisadi nəzəriyyə. Bakı 1999.
25. С.Нuriyev. Beynəlxalq İqtisadi Əlaqələrin hüquqi tənzimlənməsi, Bakı 2000.
26. В.М.Назаренко, К.С.Назаренко. Транспортное Обеспечение Внешне экономической деятельности. Москва 1998.
27. Г.П.Овчинников. Международная Экономика. Издательство, Палиус, Санкт-Петербург, 1998.
28. Основные Внешние Экономические Связи. Москва, 1990.
29. Z.Ə.Səmədzadə. Dünya iqtisadiyyatı. Çin «İqtisadi Möcüzəsi». Bakı, Gənclik, 2001.
30. Страны Мира, Справочник, Москва 1996.
31. Социально-экономическая география зарубежного Мира. М. 1998.
32. Сто Великих Мореплавателей. М. «Вече». 1999.
33. Сто Великих Путешественников. М. «Вече». 2000.

34. С.А.Самедов. Азербайджан Международные связи и взаимопонимание. Баку 1991.
35. А.Ş.Şəkərəliyev. Dünya İqtisadiyyatı və Beynəlxalq İqtisadi Münasibətlər. Bakı, 1999.
36. Экономиска СНГ 10 лет реформирования и интеграционного развития. М.2001.
37. TƏSİS AVROPA EKSPERTİZA XİDMƏTİ. Azərbaycanın iqtisadi icmalı Rüblük büllütən, yanvar-mart, 1999.
38. А.Н.Тағыев. Bazar iqtisadiyyatının əsasları. Bakı 2000.
39. Транспорт и связь. СССР. Статистический сборник. М. 1990.
40. Ехоловинская, И.Крозе. Мировая Экономика. М. 2001.
41. Z.S.Məmmədov. Boru Kəmərləri Nəqliyyatı və Maye Yanacaqın Nəqli. Azərb. MEA İqtisadiyyat İnstitutu. Azərbaycan İqtisadiyyatı: Problemlər, Perspektivlər. B.2002.
42. Z.S.Məmmədov, G.Z.Məmmədova. Azərbaycan Respublikasının MDB Ölkələri ilə İqtisadi Əlaqələrin İnkişaf İstiqamətləri. Azərb. MEA İqtisadiyyat İnstitutu. Azərbaycan İqtisadiyyatı yüksəliş yolunda. Bakı, 2003.
43. Z.S.Məmmədov, G.Z.Məmmədova. Azərbaycan Respublikası Avropa Ölkələri İnteqrasiyasında. Azərb. MEA İqtisadiyyat İnstitutu. Azərbaycan İqtisadiyyatı yüksəliş yolunda. Bakı, 2003.
44. V.Dərgahov. Azərbaycanın Xəzərsahili Rekreasiya – Turizm Ehtiyatları. Bakı, 2003.

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
I Fəsil. Azərbaycan respublikasının müasir inteqrasiya şəraitində iqtisadi əlaqələrin inkişaf istiqamətləri və xüsusiyyətləri	
§ 1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanın iqtisadi əlaqələrinin inkişaf xüsusiyyətləri	6
§ 2. Xarici İqtisadi əlaqələrin təsnifatı	26
II Fəsil. Azərbaycanın Müstəgil Dövlət Birliyinin MDB üzvü olan respublikalar ilə iqtisadi əlaqələri	
§ 1. Azərbaycanın Müstəgil Dövlətlər Birliyinin üzvü olan respublikalarla iqtisadi əlaqələrin mahiyyəti və inkişaf istiqamətləri	30
§ 2. Müstəgil respublikalar üzrə iqtisadi əlaqələrin müasir vəziyyətinin təhlili	38
III Fəsil. Azərbaycanın Avropa ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin inkişaf xüsusiyyətləri	
§ 1. Azərbaycanın Avropa ölkələrarası iqtisadi əlaqələrdə yeri və rolu	69
§ 2. Avropa ölkələri üzrə iqtisadi əlaqələrin müasir vəziyyətinin təhlili	74
IV Fəsil. Azərbaycan Asiya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrin təhlili və inkişaf etdirilməsi yolları	
§ 1. Azərbaycanın asiya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrinin inkişaf xüsusiyyətləri	131

§ 2. Asiyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələri ilə iqtisadi əlaqələri	135
---	-----

V Fəsil. Müasir inteqrasiya şəraitində Azərbaycan Amerika ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin xüsusiyyətləri

§1. Azərbaycan Amerika Birləşmiş Ştatları və Kanada ölkələrarası iqtisadi əlaqələr	173
§ 2. Azərbaycanın Mərkəzi və latın Amerikası ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin müasir vəziyyətinin	182

VI Fəsil. Azərbaycan Afrika, Avstraliya və Okeaniya ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin müasir vəziyyətinin təhlili və inkişaf etdirilməsi yolları

§ 1. Azərbaycan Afrika ölkələrarası iqtisadi əlaqələr	187
§ 2. Azərbaycan Avstraliya və Okeaniya ölkələrarası iqtisadi əlaqələr	193

Ədəbiyyat	199
------------------------	-----

Format: 60X90/16
Həçimi: 12,75
Tiraj:250 sifariş 16
«Qızıl Şərq mətbəəsi» Həzi Aslanov 80